

DEMOGRÁFIA

65. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

Budapest
2022

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board

BARTUS Tamás, BUKODI Erzsébet, DÖVÉNYI Zoltán, ELEKES Zsuzsanna, GÁBOS András,
GÁL Róbert Iván, GÁRDOS Éva, JANKY Béla, JÓZAN Péter, HOÓZ István, KOVÁCS Erzsébet,
RÓBERT Péter, SPÉDER Zsolt (elnök), TAKÁCS Judit, TOMKA Béla, TÓTH Pál Péter, VALUCH Tibor

Szerkesztőség | Editors

KAPITÁNY Balázs főszerkesztő | editor-in-chief

BÁLINT Lajos szerkesztő | editor

MURINKÓ Livia szerkesztő | editor

SZABÓ Laura szerkesztő | editor

TÖRŐ Ágnes szerkesztőségi titkár | editorial secretary

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztők: Törő Ágnes

Design: Anagraphic

Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella

ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Koloh Gábor: Gyermekvállalás a 19. századi Dél-Dunántúlon: A mágocsi római katolikus német és a vajszlói református magyar közösség termékenységtörténete (1791–1890) 5

Boros Julianna, Veroszta Zsuzsanna: Perinatális anyai dohányzás vizsgálata Magyarországon: A Kohorsz '18 magyar születési kohorszvizsgálat eredményei 29

Obádovics Csilla, Kulcsár László, Gödri Irén: A külföldről hazatérő magyarok demográfiai-társadalmi jellegzetességei és mobilitásukra ható tényezők vizsgálata 55

SZERZŐINKNEK 91

MEGRENDELŐLAP 95

CONTENTS

STUDIES

Gábor Koloh: Childbearing in 19th Century South Transdanubia The fertility trends of the Roman Catholic German community of Mágocs and the Calvinist Hungarian community of Vajszló (1791-1890)	5
Julianna Boros, Zsuzsanna Veroszta: Exploring perinatal maternal smoking in Hungary: Results of the Cohort '18 Hungarian birth cohort study	29
Csilla Obádovics, László Kulcsár, Irén Gödri: Socio-Demographic characteristics of Hungarian citizens returning from abroad and factors affecting their internal mobility	55
SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS)	91
MEGRENDELŐLAP (ORDER FORM)	95

GYERMEKVÁLLALÁS A 19. SZÁZADI DÉL-DUNÁNTÚLON A mágocsi római katolikus német és a vajszlói református magyar közösség termékenységtörténete (1791–1890)*

Koloh Gábor

ÖSSZEFOGLALÓ

Az állami tulajdonban álló Vallásalap dél-dunántúli uradalmain élők felekezeti-
leg és etnikailag is sokszínű társadalmat alkottak, akikkel kapcsolatban a ter-
mékenység alakulásának kérdése régebbi diszkurzív hagyományra, valamint
tudományos jellegű érdeklődésre tekint vissza. Tanulmányomban a Vallásalap-
hoz tartozó mágocsi és vajszlói uradalom népének gazdálkodását és demo-
gráfiai jellemzőit vetem össze, a gyermekvállalási tendenciákra fókuszálva. A
kutatáshoz a térség anyakönyveit, birtokiratait, illetve az ezeket feldolgozó tele-
pülési családkönyvet és szakirodalmat használtam fel. A vizsgálat rámutat arra,
hogy a mágocsi római katolikus németek nyitottabban álltak a specifikusabb
gazdálkodási módokhoz, mint a vajszlói magyar gazdatársaik, amely mögött
utóbbiak körében a hagyományos megélhetési formák kontinuos fenntartása
állt, míg a németek könnyebben adaptálták az új gazdálkodási lehetőségeket.
A hasonló uradalmi keretrendszer mellett a mágocsi németek a magyarokénál
magasabb termékenységi értékeket produkáltak ugyanazon időben. Az alacso-
nyabb magyar gyermekvállalás azonban nemcsak a gazdálkodásba bevonható
munkaerő alacsonyabb száma miatt járt következményekkel, de a férfiak részé-
ről a kevesebb örökös miatt a vélhetően kevesebb terhet vállaló munkakultúra,
a nők részéről pedig a szintén kevesebb szülési kockázat azt eredményezte,

* A tanulmány az ELTE BTK Tématerületi Kiválósági Program *Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció kutatás* Kutatócsoport támogatásával készült. A szerző köszönetét fejezi ki Dr. Günter Junkersnek (AKdFF, Sindelfingen) a forrásfeltárásban nyújtott segítségéért.

hogy az élettartam jelentősen meghaladta a németekét. Ezek a tényezők összességében kedvezően hatottak a magyarok gyermeknevelésére, mivel jelentősen alacsonyabb volt náluk az árvák aránya, mint a németeknél.

Kulcsszavak: úrbérrendezés, termékenységgtörténet, születésszabályozás, etnokulturális tényezők, Dél-Dunántúl

Koloh Gábor, tudományos munkatárs, ELKH BTK Történettudományi Intézet, Horthy-korszak osztály
E-mail: koloh.gabor@abtk.hu

HÁTTÉR

A történeti társadalom rekonstruálásakor izgalmas szellemi kihívást jelent feltárni annak sokszínűségét. Ennek során a *histoire croisière* megközelítésmódja az egyazon időben fellelhető és összehasonlítható párhuzamosságok keresésére való törekvés.¹ Ilyen vállalkozás az alábbi is: egy időben és térben közeli közösségek termékenységét vizsgálom, amelyben hangsúlyos szereppel bír az etnokulturális jelleg. Az összehasonlítás szigorú szempontjait követve ugyanis ezek mentén remélhető a *sajátos* feltárása. Két történeti közösség családtervezési magatartását vizsgálva kívánom tehát kibontani a részint a gazdálkodásban, és főképp a demográfiai magatartásban megjelenő vagy sejthető viselkedési stratégiákat (Sabeau, 1998; Bourdieu, 1985).

A 18. század végétől a 19. század utolsó évtizedéig terjedő évszázad Magyarországon a feudalizmus záró szakasza, amelyre alapvetően hatott a török kiűzését követő állami újjászervezés racionalizáló, a termelésben is a hatékonyságra törekvő gazdaságpolitikája. A jobbágyok számára ez egy több nemzedéken átívelő, folyamatos alkalmazkodást igénylő időszak volt, amikor a kihívások egy különösen érzékeny pontjukon, a gazdálkodásukon, a föld használatán

¹ „Haupt és Kocka szerint összehasonlító történetírásról akkor beszélhetünk, ha két vagy több történelmi esemény, képződmény szisztematikus összehasonlítására kerül sor. A történész a hasonlóságokat és a különbségeket vizsgálja, hogy ezen háttér előtt jobban le tudja írni és meg tudja magyarázni a vizsgált történelmi eseményeket. Hagyományosan két fő célja van az összehasonlításnak. Az egyik a két összehasonlított egység közötti különbségek kidolgozása, a másik az általánosítás, bizonyos szélesebb körben érvényes összefüggések megragadása.” – Keller M. 2005. 105.

keresztül érték őket. A gazdálkodási szisztéma változása ugyanis nem egyszerűen a többet adózásról és a megélhetési költségek növekedéséről, hanem a mindennapi élet és ezeken keresztül a kollektív normák alakításáról is szólt, amelynek a családi életre való hatásaként a gyermekvállalás korai – a demográfiai átmenet (Őri és Spéder, 2020) előtti, előtti időszakában is jelentkező – tudatos befolyásolásához vezettek. A paraszti racionalitás működési mechanizmusa jelenik meg tehát a gazdálkodás, a termelés kereteinek nem is hirtelen változása során (Sabeau, 1990).

Az uradalomtörténet-írás és a történeti demográfiai vizsgálatok metszetét jelentő családi munkaerő-gazdaságtörténet nem csak a technikai, illetve módszertani újítások okán kínál számos vizsgálati lehetőséget, de legfőképp a kérdésfelvetés folyamatos árnyalása, a történeti szereplők, családok mind részletesebb feltárása teszi lehetővé a diszciplináris mezők összefonódását (Pakot, 2013). A változásokra adott válaszok között ugyanis bár jelentős az elvándorlás szerepe (amely vizsgálatát, az elvándorlók követését a történeti forrásaink nem vagy csak redukált mértékben teszik lehetővé) (Moch, 1992; Pakot, 2013), ám a helyben maradók sem képeznek mozdulatlan, változatlan egységet. A gazdasági, társadalmi változásokra adott válaszaik számos esetben a saját társadalmi helyzetükhöz, kultúrájukhoz, mentalitásukhoz mérten jelentkeznek (Perrenoud, 1984, 1991; Faragó, 2005; Benda, 2003; Pakot, 2013). Vizsgálatomban emiatt az a kulturális tényező kerül előtérbe, amely a 18. században Magyarországra települő németek mentalitásában, gondolkodásában ragadható meg. Az ezzel foglalkozó hazai szakirodalom jellemzően a németek nagyobb gazdálkodási rugalmasságát, okszerűbb pénzgazdálkodását, takarékoságát emeli ki, és fontosnak tartja hangsúlyozni a törzsöröklési szisztémájukat is, szemben a magyaroknál jellemző, földet felosztó örökléssel (Baross, 1901; Mattyasovszky, 1904; Tárkány Szűcs, 1981; Gunst, 1998; Solymár, 2003; Bognár, 2002). A demográfiai változók bevonásával a német mentalitás hosszabb távú, többé-kevésbé rejtett költségeit törekszem feltárni.

Kérdésfelvetésem viszont nem kizárólag történeti demográfiai vonatkozású. Szeretném megérteni a vizsgálat két terepének, Mágocsnak és Vajszlónak a gazdálkodási kereteit, gyakorlatát és lehetőségeit is. A mágocsi és vajszlói uradalom korábbi kutatások során feltárt gazdálkodása számos tanulságot rejt a korban jelentkező gazdasági kihívásokra adott válaszok tekintetében is. Az uradalom szervezeti kerete és gazdálkodása mellett az egyéni gazdálkodás, a növénytermesztés és az állattenyésztés módozatai ezek miatt kerülnek bemutatásra. A gazdasági viszonyok ismeretében magabiztosabban lehet vállalkozni a demográfiai folyamatok feltárására. A települések népességszámának

és népmozgalmi adatainak átfogó tanulmányozását követően keríték sort a családrekonstrukció során összeállított magyar és német családok leíró vizsgálatára. A hasonlóságok és különbözőségek mérlegelésének a célja a házasságkötési életkor, a szülési intervallumok, az utolsó szülési életkor és a reprodukció mértékének az összehasonlítása. A halandósági értékek elemzésétől ugyancsak több, releváns információt várható. A csecsemőhalandóság alakulása mellett a házas férfiak és nők továbbélési és kihalási rendje ugyanis olyan tényezőkre irányítja a figyelmet, amelyek a végkövetkeztetések megfogalmazásakor meghatározóak lesznek. A jelen vizsgálat egyúttal egy kiterjedtebb kutatásba illeszkedik, amely mikroregionális szinten kívánja elemezni a kérdésfelvetést gazdaságilag és demográfiaiilag egyaránt (Kolah, 2022). A következőkben erősen támaszkodok azokra az eddigi következtetésekre, amelyekre a dél-dunántúli, jelesül a vajszlói kerületi református és katolikus magyarok és a kismányoki kerület evangélikus német népességének feltárása során jutottam.²

FORRÁS, ADAT, MÓDSZER

A mágocsi és a vajszlói uradalom gazdálkodásának előzetes összevetését a korábbi kutatások eredményei lehetővé teszik. Mágocs esetén a 17. századtól a 19. század közepéig Borsy Judit, az azt követő időszakra vonatkozóan Nagy Imre Gábor foglalkozott részletesebben az uradalom gazdaságtörténetével, míg Vajszló vizsgálatát Kiss Z. Géza végezte el. A vajszlói és besencei anyakönyvek családrekonstrukciós elemzésére elsőként Andorka Rudolf vállalkozott. Munkája nyomán beszélhetünk a 18. század végétől elterjedő ormánsági születésszabályozásról. Mivel a számításai alapjául szolgáló adatbázisa nem maradt fenn, indokolt volt a vizsgálat újbóli elvégzése³ (Andorka, [1969], 2001; Andorka, [1975], 2001; Andorka, [1981], 2001; Andorka, [1987], 2001). A vajszlói családok összeállításához a vajszlói református anyakönyveket és uradalmi birtokiratokat, a mágocsi családok családrekonstrukciós elemzéséhez Franz Teufel családkönyvét használtam fel (Borsy, 2001; Nagy, 2001; Teufel, 1991; FS DGS 4703924, 4520418, 8520350).

² Vajszlói kerület: Vajszló, Besence, Hírics, Kísszentmárton, Lúzsok, Páprád, Vejti; kismányoki kerület: Kismányok, Hidas, Mucsfa. Az eredményekre vonatkozóan lásd: Koloh, G. 2021.

³ Andorka munkásságának kritikájához lásd: Benda Gy. [2001] 2006. 67–76.

1. táblázat. A családrekonstrukcióhoz felhasznált családlapok megoszlása

Típus	Mágocs római katolikusok					Vajszló reformátusok				
	1791– 1811	1812– 1852	1853– 1872	1873– 1890	Σ	1791– 1811	1812– 1852	1853– 1872	1873– 1890	Σ
MF ^a	258	556	339	279	1432	21	61	39	31	152
MF1 ^c	143	397	287	236	1063	20	60	39	31	150
MF2 ^e	115	159	52	43	369	1	1	0	0	2
M0 ^b	120	193	134	101	548	21	80	19	8	130
M01 ^d	47	91	79	75	292	19	78	17	7	121
M02 ^f	73	102	55	26	256	2	2	2	1	9
Összesen	378	749	473	380	1980	42	141	58	39	280
M ^g	455	879	554	508	2381	58	193	66	49	366
Arány, %	83,1	85,2	85,4	74,8	83,2	72,4	73,1	87,9	79,0	76,5

^a MF=ismert a házasságkötés és a házasság megszűnésének időpontja;

^b M0=ismert a házasságkötés időpontja, de a megszűnése ismeretlen;

^c MF1 és ^d M01=a feleség életkora az anyakönyvből derül ki;

^e MF2 és ^f M02=a feleség életkora a házasságkötési vagy a halálozási adatból becsülhető meg;

^g M=összes első házasságok száma

Forrás: Teufel, Franz 1991.; FS DGS 4703924, 4520418, 8520350; MNL BaML IV 1. i.

A családrekonstrukcióval összeállított családlapok megoszlását a fenti táblázat foglalja össze. Rekonstruált családnak tekintetem azokat, ahol a házaspár az első házasságukat kötötték, a házasságkötés időpontja ismert és a feleség életkora tudható vagy megbecsülhető. A családlapok típusát illetően a mágocsi katolikusok rekonstrukciós aránya az összes házasságokhoz viszonyítva 83,2, míg a vajslói reformátusoké 77,6%, és ezek az arányok az egyes periódusokban csak mérsékelt ingadozást mutatnak. 130 vajslói római katolikus család adatainak felhasználásától egyrészt azért tekintetem el, mert a korábbi vizsgálatok során a termékenységi magatartásukban a református óslakosokhoz való fokozatos alkalmazkodásukat sikerült kimutatnom (Kolah, 2021). Ebből vontam le azt a következtetést, hogy a felekezeti különbség önmagában nem jelenthetett meghatározó tényezőt egy közösségen belül a családtervezési szokásokat illetően, sokkal inkább a közösségi normához való alkalmazkodás törekvése érvényesült. Az a megfontolás is a vajslói katolikusok kizárását indokolta, hogy csoportjuk külön elemzés tárgyát kell képezze, hiszen egyaránt megtalálhatók közöttük a vajslói óslakos magyar, illetve az uradalomba települő magyar és német családok.

Az összehasonlítás miatt a két települést úgy választottam ki, hogy a lehető legtöbb ponton hasonlóságot mutasson azon kívül, hogy az egyik német, a másik pedig magyar közösség. Ezek a települések eredetileg egy-egy egyházi rend

által fenntartott uradalom, majd a 18. század végén – állami tulajdonba kerülve – a Vallásalap mágocsi, illetve vajszlói uradalmainak központjai voltak. További közös vonásuk, hogy mindkettő a Dél-Dunántúlon, azon belül Baranya megyében helyezkedik el. Mágocs a megye északi részén, a Hegyhátnak nevezett régióban, míg Vajszló délen, az Ormánságban található. A gazdálkodásban meghatározó különbség, ám kedvezőtlen környezeti hatásait tekintve összevethető tény, hogy Mágocs vízmosásos hegyvidéki, míg Vajszló vízjárta síkvidéki terület. Mindkét település mezővárosi rangot nyert el az 1810-es években, amely új lehetőségeket nyújtott a kereskedelmi kapcsolataik fejlesztésére. A fenntartó közös volta miatt nemcsak a feudalizmus lebontását megelőzően, de azt követően is hasonló utat jártak be: a gazdálkodásukban mindvégig fontos szereppel bírt, hogy 1848 előtt nem léptek nagybirtoküzemi szintre, és 1848 után működésüket egyre inkább az erdőgazdálkodásra koncentrálták. Az időbeli, térbeli és gazdaságszerkezeti hasonlóságok teszik lehetővé, hogy az összehasonlító vizsgálatok során jelentkező különbségek magyarázatául etnokulturális jellegű összefüggéseket tételezzek fel (Borsy, 2001; Nagy, 2001; Kiss, 1994, 2000; Koloh, 2022).

A vizsgálat során a korszakolást a gazdaságtörténetileg meghatározónak tekintett periódusokhoz igazítottam. A vajszlói értékek értelmezhetősége miatt 1791-től indított elemzés első időszaka 1811-ben zárult, tekintve, hogy Vajszló 1812-től, Mágocs pedig 1816-tól volt mezőváros, és az 1767-tel kezdődő úrbérrendezés 1813-ban került lezárásra. Az 1810-es évek elejétől tehát joggal beszélhetünk egy új korszakról, ami nem közvetlenül az 1848-as jobbágyfelszabadulással zárult, hanem részint az 1850-es évek elejével, különösen az 1853. évi úrbéri pátenssel. Az 1873. év szimbolikus jelentőségű, hiszen az az évi három „K” (Kövér, 2013),⁴ a kolera, a gazdasági krach és a bécsi (világ)kiállítás közül az első kettőnek közvetlenebbül is érzékelhető volt a helyben hatása. Mindemellett az 1870-es évektől már egyre érzékelhetőbbé vált a demográfiai átmenet, így a vizsgálatot érdemes ennek első szakaszával lezárni, hogy egy zömében még koherens demográfiai korszakról lehesse beszélni.

⁴ A mágocsi uradalom kiválasztását a fenti szempontok érvényesíthetősége miatt Borsy Judit javasolta, amelyet ezúton is köszönök.

EREDMÉNYEK

GAZDÁLKODÁSTÖRTÉNET

A magyarországi társadalom a török kiűzését követően a felszabadulás mellett keserű csalódásokat is kénytelen volt átélni, ezek leképeződései lettek az ellenállási mozgalmak, legfőképp a Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc. A török uralom felszámolása és a Habsburgok felszabadított országterületre való berendezkedése egy olyan, néhány évtizedes átmeneti periódust jelentett, amelyet híven tükröznek a 17. század végi és 18. század eleji gazdasági összeírások pontatlanságai, adathiányai, bizonytalanságai. A mágocsi hártár ebben az időszakban leginkább a környék pásztorai vették birtokba. A legeltető állattartás, különösen a sertések makkoltatása és a szarvasmarhák tartása mellett azonban a szántóföldi gazdálkodás lassan indult meg. 1719-ig tisztázatlanok voltak a terület birtokviszonyai, ugyanis csak abban az évben kapták vissza a pécsi pálosok, akik kedvező lehetőséget biztosítottak a gabonatermelés rendezettebb megindulására (Borsy, 2001). Mindeközben Magyarország felszabadított területének gyorsabb benépesítéséért megkezdődtek azok a telepítések, amelyek során a Német-Római Birodalom több államából is jelentős számban érkeztek letelepülni vágyó németek (Seewann, 2012; Fata, 2014, 2020). A több hullámban lezajló betelepülést később nagyobb volumenű belső vándorlás követte, amikor Baranya megye keleti és Tolna megye területéről is több német család érkezett Mágocsra és környékére. Az új környezetbe való hatékony beilleszkedést és nyitott termelési attitűdöt példázza, hogy a telepések hamar részt vettek a fokozott odafigyelést és munkát igénylő dohánytermesztésbe (Andrásfalvy, 1978; Fedeles, 2001). Az ormánsági magyarok mindeközben a Dráva-menti vidék mocsarai és erdői között vészelték át a nehéz időszakot, miközben ugyancsak állattartásból, vadászatból, gyűjtögetésből, valamint halászatból tartották fenn magukat (Kiss, 1994). Az összehasonlítás során fontos hangsúlyozni, hogy számukra ennek az összetett önfenntartó életmódnak a fenntartási igénye ottlétük kontinuos jellege miatt kézenfekvőnek tekinthető, míg a németek esetében egy új környezethez való alkalmazkodásról kell beszélnünk, amelyben a lehető legjobb gazdálkodási formációkat keresték. 1767-ben Mária Terézia úrbéri rendelkezése így egész más helyzetben találta a két közösséget. Az immár sokkal reflektáltabban termelőegységként működő jobbágyi birtokok a folyamatos szolgáltatások miatt termelő- és szervezőtevékenységre lettek szorítva (Tóth, 1980), amelyhez a szántóföldi gazdálkodásra, valamint szőlő- és do-

hánytermesztésre koncentráló mágocsiak hatékonyabban tudtak alkalmazkodni, szemben a vajszlóikkal. Ez a szerkezeti átstrukturálódás viszonylag rövid idő alatt nagyobb munkaerő-szükségletet teremtett az Ormánság több családjában, amelyet egyrészt a feleségek, másrészt pedig a leányos családoknál a vők bevonásával kívántak kielégíteni. A nagycsaládi struktúrában élő ormánságiaknál így a gyermeknevelési feladatok az együttélő nagyanákra hárult, akiknek ezáltal nagyobb beleszólásuk lett a termékeny házások gyermekvállalási gyakorlatába, sőt, szexuális életébe. A nagycsaládi struktúrában jellemzően több házaspár is együtt élhetett, amely a nagyszülői gondozásra kerülő gyermekek számát rövid idő alatt magasra emelte. Úgy vélem, ezen okok láncolata vezetett el a születésszabályozás korai, 18. század végi helyi kialakulásához, és nem a telekaprózódástól való félelem vagy az örökösödési rendszer működése. Utóbbiak inkább a normává válást segíthették elő (Kolah, 2021). A mágocsiak ökonómiai alkalmazkodását példázza az a tény is, hogy a földet nem öröklő, ezért zselléri státuszba kerülő németek az uradalomtól rendre több földet, legelőt és jószágot igényeltek, amely azt mutatja, hogy volt rendelkezésre álló tőkék (Borsy, 2001). A mágocsi és a vajszlói uradalom egyaránt Grundherrschaftként⁵ működött, nagybirtokok voltak tehát, amelyek javaik egy számottevő részét bérletként bocsátották a helyi lakosok rendelkezésére. A bérleti rendszer a 19. század második felében is fennmaradt, még ha Vajszlón a nagybérleti rend kialakítása összefűzött is szorította a paraszti gazdálkodás lehetőségeit (Kiss, 2000).

Mind Mágocson, mind Vajszlón háromnyomásos gazdálkodást folytattak, habár a kedvezőtlen környezeti viszonyok gyakran szorították őket kétnyomásos művelés folytatására (Borsy, 2001; Kiss, 1994, 2000). A németeknél a szántóföldi növénytermelésben fontos szereppel bírt a már említett dohánytermesztés, amellyel az 1780-as évektől működő, Triesztbe irányuló Somogy és Tolna megyei kivitelbe kapcsolódtak be (Solymár, 2003). Még ha az éghajlat nem is kedvezett a jó minőségű helyi szőlészetnek, illetve borászatnak, a mágocsiaknál egészen a 19. század végi filoxeravészig ennek is jelentős szerepe volt a növénytermesztésben (Borsos, 2011; Nagy, 2001). A vajszlóiak növénytermesztésében a gabonaneműeken kívül a hüvelyesek (bab, lencse, hajdina), míg a kapásnövények közülük a kukorica kapott nagyobb szerepet, de csak saját felhasználásra (Kiss, 1994). Az állattenyésztés szerepe mind a Hegyháton, mind az Ormánságban kiemelkedően fontos volt. Bár a korszak nagy fejleményének, az igaerőváltásnak – tehát az ökréről a lóra való átállásnak – a folyamata a 19. század során a Hegy-

⁵ Ehhez lásd: Kövér, Gy. 2019.

háton és az Ormánságban is fokozatosan, ám folyamatosan végbement, kivéve Mágocson, mivel ott még a 19. század végén is több volt az ökör-, a bivaly- és a tehénfogat, mint a lófogat (Borsy, 2001; Nagy, 2001). A vajszlói váltást jelentősen elősegítette, hogy a sertések nyugat-magyarországi piacra hajtása miatt az ormánsági gazdák jóval korábban megismerkedtek az ott már elterjedtebb hidegvérű lovak gazdasági és értékesítési előnyeivel, mint a hegyháti gazdatársaik (Kiss, 2000). Mágocson viszont a szarvasmarha-tenyésztés futott be nagy karriert, amely a század végére a tejgazdaság fellendülését is magával hozta (Nagy, 2001; Borsos, 2011). Vajszlón az állattenyésztés sikerágazata a kevesebb törődést igénylő sertéstartás lett, majd a 19. század második felétől ugyancsak előnyben részesítették a szerény takarmányigényű és a kedvezőtlen környezeti hatásokat jól tűrő szürkemarha tartását (Kiss, 1994, 2000).

A mágocsi német és a vajszlói magyar gazdálkodás összevetése során jól látható hasonlóság az újonnan érkező hatások gyorsabb-lassabb integrálása a gazdálkodásba, valamint a kereskedelmi forgalomban való aktív részvétel. Feltűnő különbség viszont, hogy a több odafigyelést, munkabefektetést, illetve szakértelmet kívánó, intenzívebb gazdasági ágak jellemzően a németeknél kerültek alkalmazásra, míg a magyar gazdák megmaradtak a kevesebb munkaerő-ráfordítást igénylő ágazatoknál. A folyamat mögött nemcsak egy etnokulturális attitűdöt tételezhetünk fel, de a már említett születésszabályozás okán az ormánsági családok fogyatkozó munkaereje is egyre kevésbé biztosíthatta az újítások felé történő nyitást.⁶ Nézzük meg tehát, hogy is alakult vizsgált időszakunkban a két település népesedése.

⁶ Az itt csak főbb vonalaiban bemutatott gazdálkodási jellemzőket részletesen elemzem itt: Koloh, G. 2022.

DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

2. táblázat. A népességszám változása Mágocson és Vajszlón

Év	Mágocs				Vajszló				
	Vallás	r. k.	ev.	egyéb	Σ	ref.	r. k.	egyéb	Σ
1787	-	-	-	-	2346	-	-	-	764
1828	2614	47 ^a	73		2734	1189 ^a	154	207	1550
1836	2962	71	87		3120	1012	140	10	1162
1851	3138	147	140		3425	1800	200	0	2000
1857	-	-	-		3480	-	-	-	1099
1869	3154	71	211		3436	866	273	48	1187
1880	3331	45	244		3620	849	294	72	1216
1890	3402	74	235		3711	757	330	77	1205

^a Reformátusok és evangélikusok együtt.

Forrás: II. József népszéjeírása; Nagy, L. 1828.; Fényes, E. 1836.; Fényes, E. 1851.; 1857. évi népszámlálás; 1870. évi népszámlálás; 1880. évi népszámlálás, 1890. évi népszámlálás.

II. József uralkodása idején végezték hazánkban az első, máig megbízhatónak tekinthető, teljes körű népszéjeírást. Hasonlóra a 19. század közepéig nem került sor, így a század első felére vonatkozóan egyházi sematizmusokon alapuló és ezekre alapozó, közel sem megbízható számadatokra lehet csak támaszkodni. Mindezek megjegyzésén túl tendenciaszerű folyamatnak mutatkozik a mágocsi népesség növekedése és a vajszlói csökkenése. A mágocsi katolikus számának emelkedése egyöntetű, a vajszlói reformátusok esetén Fényes Elek 1851. évi adatai kapcsán – Benda Gyula tanulmánya alapján (Benda, 2006) – feltételezhető, hogy itt a valóságtól erősen eltérő adatok kerültek feltüntetésre. Bár a vajszlói római katolikus népesség szorosabb vizsgálatára ebben a szövegben nem vállalkozok, szeretném jelezni, hogy az itt látott ütemes növekedésük mögött a helyi őslakos reformátusok mellett nemcsak az ugyancsak őslakos katolikusokkal, hanem a 19. század második felétől az uradalomba beköltöző új, ugyancsak római katolikus népességgel is számolni kell. Mindkét településen élt egy arányaiban jelentősebb zsidó közösség, az egyéb vallású népesség alatt zömmel ők voltak jelen.

3. táblázat. Mágocs és Vajszló népmozgalmi értékei

Bejegyzés éve	Mágocs					Vajszló				
	Házasság	Születés	CBR ^a	Halálozás	CDR ^b	Házasság	Születés	CBR ^a	Halálozás	CDR ^b
1791–1800	247	1154	-	986	-	109	378	-	125	-
1801–1810	227	1048	-	998	-	95	402	-	271	-
1811–1820	200	1090	-	715	-	89	348	-	224	-
1821–1830	225	1065	-	875	-	99	280	-	280	-
1831–1840	284	1142	-	862	-	133	291	-	295	-
1841–1850	216	1302	54,6	837	38,6	83	271	22	248	27,7
1851–1860	242	1271	53,9	1024	42,4	57	237	18,3	208	22,1
1861–1870	328	1443	51,5	1150	44,1	79	208	21,2	200	18,9
1871–1880	300	1620	65,5	1260	47,3	72	222	27,1	216	26,4
1881–1890	256	1459	48,8	1024	36,3	50	191	25,7	217	22,8

^a CBR = nyers születési arányszám (crude birth rate)

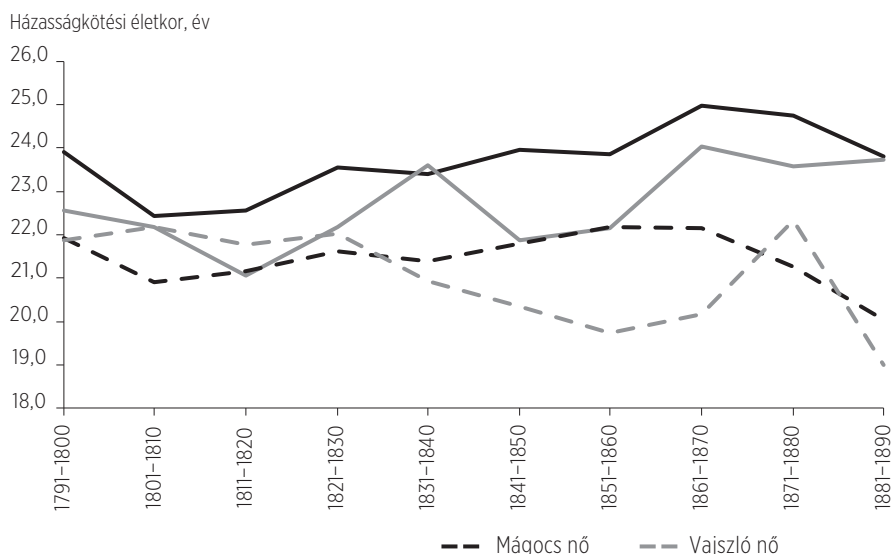
^b CDR = nyers halálozási arányszám (crude death rate)

Forrás: Il. József népszázeírása; Nagy, L. 1828.; Fényes, E. 1836.; Fényes, E. 1851.; 1857. évi népszámlálás; 1870. évi népszámlálás; 1880. évi népszámlálás, 1890. évi népszámlálás; Klinger, A. 1974.

A 3. táblázatból látható, hogy a népességszámban beállt változások Mágocson jórészt a születések többletéből fakadtak, míg Vajszlón minden téren a csökkenés tendenciája olvasható ki a vizsgálat kezdeti periódusától fogva. A népmozgalmi adatokat és a népességszám értékeit összegezve még egy olyan roppant durva mutató, mint a nyers születési és halálozási arányszám is mutatja a két település közötti tendenciák különbségét. Megnyugtatóan csak az 1836. évi értékektől lehet kalkulálni, de így is látszik, hogy a mágocsi születési értékek jóval magasabbak a vajszlóiakénál. A különbség azonban már nem ilyen releváns a halálozásoknál. A nyers értékek azt is jelzik, hogy az 1870-es évektől itt is megindult a demográfiai átmenet, sőt, igazából a növekvő születésszám mögött lassú csökkenés figyelhető meg, akárcsak a vajszlóiaknál. Az 1870-es évek kiugró halálozási értékeit folyamatos, drasztikus csökkenés követte, aminek szorosan a nyomába járt a születési arányszám visszaesése is.

A családrekonstitúció által összeállított családlapok felhasználásával pontosabb kép kapható a két közösség demográfiai magatartásának alakulásáról. Az először házasságkötési életkorának vizsgálatával a mágocsi és a vajszlói férfiak körében hasonló jelenséget lehet észlelni (1. ábra). Az ingadozások mellett mindkét esetben nőtt a korszakban a házasságkötési életkor és a növekedés mértéke is nagyrészt azonos, másfél év volt, utóbbi mögött a ha-

1. ábra: A mágocsi és vajszlói első házaspárosok életkorának alakulása

Forrás: hivatkozott mágocsi és vajszlói családrekonstrukciós adatbázis.

gyománys magyarázó okok állhattak, mint hogy a 19. század második felétől a kötelező sorkatonai szolgálat bevezetése kitolta a házasságra lépés idejét, de ugyancsak szerepet játszhatott a stabilabb önálló gazdaság megteremtésének az igénye is. Az első házasságra lépő menyasszonyok már eltérő tendenciát mutatnak. A mágocsi nők esetén észlelt körülbelül egyéves ingadozás – főleg a termékenységi intervallumok később részletezett adatai ismeretében – eleinte nem tűnik relevánsnak, de a termékenységi magatartás megváltozásáról árulkodik az 1830-as évektől eleinte emelkedő, majd közel egy generáció múlva erősen csökkenő mértéke, amely a családtervezés szempontjából a termékenységi időszak későbbi megkezdésére, majd a kívánt gyermekszám korai elérésére való törekvést sejteti. A vajszlói nők korának egyirányú, mintegy kétéves csökkenése egészen más megoldás felé mutat. A változás mögöttes indokát illetően itt is körvonalazódik az az eljárás, hogy míg korábban a gyermekvállalást megpróbálták halasztani, a termékenységi időszak kezdetét jelentő házasságkötést későbbre tolni, addig a korszak végével már a kívánt gyerekszám korai elérésére való törekvés a cél. Jelentős különbség, hogy a mágocsi nőknél a váltás ideje a demográfiai átmenet kezdetéhez közel történt meg, míg a vajszlóiaknál ez már évtizedekkel korábban végbement. Mindezek szorosabban vizsgálhatók az átlagos intervallumok alakulásával (4. táblázat).

4. táblázat. Az átlagos szülési intervallumok Mágocson és Vajszlón

A házasság- kötés éve	A nő koréve a házasság- kötés- kor	Átlagos intervallum, hónap									
		házasság- kötés – 1. szülés		1.-2.		2.-3.		3.-4.		4.-5.	
		M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
1791-1811	15-19	24	25	29	51	28	45	32	40	30	34
	20-24	25	21	29	38	31	36	30	34	31	32
	Össz.	24	24	29	42	29	41	32	38	30	35
1812-1852	15-19	25	43	29	55	29	55	31	46	32	43
	20-24	24	27	28	44	32	42	32	41	32	38
	Össz.	24	35	29	50	30	46	31	46	32	42
1853-1872	15-19	20	37	26	58	26	53	29	45	31	31
	20-24	22	35	29	48	33	36	29	41	31	81
	Össz.	20	36	28	52	32	45	29	46	31	49
1873-1890	15-19	18	25	30	50	31	45	30	29	31	60
	20-24	21	20	25	25	28	32	31	26	31	17
	Össz.	20	26	28	40	30	39	31	30	31	49

A házasság- kötés éve	A nő koréve a házasság- kötés- kor	szülés közötti intervallum								Intervallumok átlagos hossza	
		5.-6.		6.-7.		7.-8.		8.-9.		M	V
		M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
1791-1811	15-19	31	31	31	45	27	31	28	41	29	38
	20-24	31	41	30	27	29	25	29	38	29	32
	Össz.	32	44	30	32	28	27	29	40	29	36
1812-1852	15-19	31	68	29	22	32	32	30	45	30	45
	20-24	32	38	33	32	34	15	32	19	31	33
	Össz.	32	46	31	30	33	19	31	28	30	38
1853-1872	15-19	33	47	28	46	35	53	40	43	30	46
	20-24	34	33	29	-	29	-	29	-	29	31
	Össz.	35	40	28	46	31	53	33	43	30	46
1873-1890	15-19	35	47	31	-	33	-	36	-	31	28
	20-24	31	28	31	17	29	18	26	16	28	22
	Össz.	33	42	31	17	32	18	31	16	29	31

Forrás: hivatkozott mágocsi (=M) és vajszlói (=V) családrekonstrukciós adatbázis.

A házasságkötést követő első intervallum a mágocsi katolikusnál a 19. század első felében egy kétéves periódust jelöl, amely a század második felében csökkenésnek indult. A vajszlói reformátusok esetén az első intervallum fokozott nyújtása, majd az utolsó időszakban erős csökkenése észlelhető, amely a *spacing* és *stopping* közötti váltás bekövetkezésére enged következtetni. A második intervallum esetén a németeknél két és fél évre kúszik a periódus értéke, a magyarok esetén viszont már rögvest jóval magasabb, mintegy négyéves szünettel számolhatunk. A magasabb sorszámú szülési intervallumok között is hasonló tendencia észlelhető, és a vajszlói értékek csökkenése mögött már a lényegesen kevesebb többgyermekes családok értékei állnak. A mágocsi németek tehát az első szülést követően bár törekedtek egy kissé nagyobb szülési intervallumra, az a volumenét tekintve meg sem közelítette a vajszlói születés-szabályozó társadalom gyakorlatát.

Az 5. táblázat értékeit vizsgálva megfigyelhető, hogy az első intervallum esetén a 8 hónapon belüli szülések aránya a németek esetében jóval magasabb, ami a házasságkötést megelőző nemi kapcsolat létének bizonyos szintű elfogadottságára enged következtetni. A század első felében is élő gyakorlat a 19. század második felében még inkább elterjedtebbé vált, de immár a magyarok körében is. Igaz ez a megállapítás mind a 15–19 éves, mind a 20–24 éves korban házasodókra, de hogy az utóbbiak körében magasabbak az értékek, az talán magától értetődő is. A táblázat értékei alapján a vajszlóiak körében a nyújtásra való törekvés határozottabban jelentkezett, amennyiben a 15–19 évesek körét vizsgálva a németek nagyobb csoportjánál (71,9%) történt meg a házasságkötést követő két éven belül a szülés, míg a magyaroknál a 19. század első felében ez csak a családok feléről (49,4%) mondható el. Az első szülés korábbra való időzítése azonban mindkét csoportnál azonos irányú tendenciát gerjeszt a század második felére: addigra már a németek 81,7, a magyaroknak pedig a 63,0%-a szülte meg a házasságkötést követő két éven belül a gyermekét. A különbség persze így is releváns, azonban gyökeres eltérés figyelhető meg a második szülés időzítését vizsgálva. Itt már a németek 81,5%-a szüli meg a második gyermekét az első szülést követő három éven belül, míg ugyanez a magyar házas nők mindössze 44,1%-ára igaz. Az 1850-es évektől hasonló tendenciákat figyelhetünk meg: a születési intervallum valamelyest csökken, de a magyarok esetében továbbra is a felényi az arány.

5. táblázat. A házasságkötés és az első szülés, valamint az első és a második szülés közötti intervallumok megoszlása Mágocson és Vajszlón a házasságkötési életkor szerint

(%)

A házasságkötés éve	Intervalum (hónap)	Házasságkötés és első szülés között				Első és második szülés között			
		15-19		20-24		15-19		20-24	
		éves korban házasodott nők							
		Mágocs	Vajszló	Mágocs	Vajszló	Mágocs	Vajszló	Mágocs	Vajszló
1791-1852	0-8	5,2	1,2	12,7	8,3	0,6	0,0	0,7	0,0
	9-11	22,3	18,1	25,4	18,3	0,6	2,9	1,8	0,0
	12-23	44,3	30,1	38,7	38,3	39,8	16,2	40,9	34,6
	24-35	13,6	20,5	9,1	16,7	40,4	25,0	37,9	30,8
	36-47	6,1	8,4	5,8	10,0	10,2	13,2	9,9	13,5
	48-59	2,3	7,2	2,4	6,7	3,5	8,8	5,3	7,7
	60-71	1,4	1,2	1,0	0,0	1,9	17,6	2,3	3,8
	72-83	0,6	1,2	0,8	0,0	1,0	0,0	0,2	1,9
	84-95	2,3	4,8	0,8	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0
	96-107	0,6	1,2	0,6	0,0	0,3	5,9	0,2	0,0
	108-120	0,0	1,2	1,2	0,0	0,6	4,4	0,5	0,0
121 és több	1,2	4,8	1,6	1,7	0,6	5,9	0,2	7,7	
1853-1890	0-8	14,6	13,0	22,3	17,0	0,0	0,0	0,3	0,0
	9-11	24,0	21,7	26,3	17,0	4,0	0,0	2,1	5,4
	12-23	43,1	28,3	33,0	25,5	43,8	14,7	48,7	37,8
	24-35	12,6	13,0	9,2	14,9	35,3	26,5	31,3	21,6
	36-47	2,4	6,5	2,8	6,4	10,3	5,9	9,7	5,4
	48-59	0,4	2,2	1,3	2,1	3,1	14,7	4,1	13,5
	60-71	1,6	4,3	1,0	8,5	0,4	17,6	0,6	0,0
	72-83	0,4	6,5	1,0	2,1	0,4	5,9	0,6	8,1
	84-95	0,0	0,0	1,0	2,1	0,4	5,9	0,6	2,7
	96-107	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	2,9	0,3	2,7
	108-120	0,0	2,2	0,0	0,0	1,3	0,0	1,2	0,0
121 és több	0,8	2,2	1,8	4,3	0,9	5,9	0,6	2,7	

Forrás: hivatkozott mágocsi és vajszlói családrekonstrukciós adatbázis.

6. táblázat. A legalább 49 éves életkorukig házas mágocsi és vajszlói nők megoszlása az utolsó szülés életkora szerint

(%)

Az utolsó szülés koréve	A házasságkötés időszaka							
	1791-1811		1812-1852		1853-1872		1873-1890	
	Mágoacs	Vajszló	Mágoacs	Vajszló	Mágoacs	Vajszló	Mágoacs	Vajszló
15-19	4,5	0,0	3,9	3,1	0,6	4,9	4,1	8,3
20-24	1,1	3,2	3,1	3,1	4,7	12,2	2,1	16,7
25-29	1,1	9,7	3,1	20,4	4,7	31,7	5,6	29,2
30-34	1,1	22,6	6,1	26,5	9,4	19,5	14,4	20,8
35-39	12,4	29,0	12,7	22,4	17,1	26,8	14,9	12,5
40-44	29,2	19,4	26,3	21,4	31,2	2,4	21,0	8,3
45-49	50,6	16,1	44,7	3,1	32,4	2,4	37,9	4,2
N=	89	31	228	98	170	41	195	24

Forrás: hivatkozott mágocsi és vajszlói családrekonstrukciós adatbázis.

A gyermekvállalási magatartás változásáról informál az utolsó szülés szerinti életkor vizsgálata is (6. táblázat). A táblázat arányai megerősítik az eddigi feltételezéseket. A 49. életévüket első házasságukban megélő nők körében az utolsó szülésre rendre magasabb életkorban került sor, míg a vajszlóiaknál a magasabb arányok korábbra csúsztak, és ez a tendencia a vizsgált korszak egészében megmaradt. Az első időszakban a német nők fele még szült 45-49 éves korában, viszont a vajszlóiak aránya itt már csekély. A második periódusban a magasabb életkorban utoljára szülő német anyák aránya csökkent, de a vajszlóikkal összevetve a különbség nőtt. Ahogy a németeknél redukálódott a házasságkötési életkor, az utolsó szülés is előbbre tolódott. Még így is igaz azonban, hogy az utolsó szülés idején a mágocsi nők több mint fele 40 éven felüli volt. A vajszlóiaknál már az első periódusban is nagyobb arányban végződik a gyermekszülés a nők 30-as éveiben, hogy aztán a század második felében ez már a 25-29 év közötti időszakra koncentrálódjon. Mindezek ismeretében érdemes sort keríteni a reprodukciós értékek elemzésére is a termékenységi időszak lezárultakor életben maradt gyermekek átlagos számára vonatkozóan (7. táblázat).

7. táblázat. A mágocsi és vajszlói házas nők életben lévő átlagos gyermekszáma a termékenységi időszak végére házassági kor és periódus szerint

A házasságkötés időszaka	15-19		20-24	
	éves korban házasodott nők			
	Mágoocs	Vajszló	Mágoocs	Vajszló
1791-1811	3,0	2,5	2,7	3,0
1812-1852	3,1	1,7	2,8	1,8
1853-1872	2,9	2,1	2,1	1,7
1873-1890	2,6	2,0	2,3	1,9
1873-1890	2,6	2,0	2,3	1,9

Forrás: hivatkozott mágocsi és vajszlói családrekonstrukciós adatbázis.

Az értékeket egybevetve nem csak az tűnik egyből szembe, hogy a mágocsi értékek magasabbak a vajszlóiaknál, de az is észrevehető, hogy a termékenységi időszak lezárultakor az életben lévő gyermekek száma nem mutat jelentős különbséget. A németeknél ugyanis a megszült, átlagosan 5-6 gyermekből rendre 3 maradt életben, míg a magyaroknál a 2-3 megszült gyermekből kettő érte meg az anya termékenységi periódusának a végét. Mindez tehát azt jelenti, hogy a közel azonos gyermekszám a német családok esetén sokkal több kockázattal, energiával és vélhetően több költséggel járt, mint a magyaroknál. Arra, hogy ez a többlet-tehervállalás milyen módon nyilvánult meg a családok életében, később még visszatérek, de előtte érdemes szorosabban is szemügyre venni a csecsemőhalandóság változását a korszakunkban (8. táblázat).

8. táblázat. A csecsemőhalandósági arányszám (100 élveszületésre jutó 1 éven aluli halottak száma) és a csecsemő halottak megoszlása életkor szerint Mágoocson és Vajszlón

Születési év	Csecsemőhalan- dósági arányszám		A csecsemőhalottak megoszlása életkor szerint							
			Σ		0-6 napos		7-31 napos		1-11 hónapos	
	Mágoocs	Vajszló	Mágoocs	Vajszló	Mágoocs	Vajszló	Mágoocs	Vajszló	Mágoocs	Vajszló
1791-1800	27,3	24,4	287	53	69	16	101	5	117	32
1801-1810	30,2	27,3	285	100	62	22	84	33	139	45
1811-1820	23,9	24,6	224	76	59	37	62	18	103	21
1821-1830	26,6	32,5	235	86	66	27	67	22	102	37
1831-1840	24,7	29,8	230	87	46	29	65	32	119	26
1841-1850	25,3	29,2	275	73	64	12	79	28	132	33
1851-1860	30,6	23,5	319	47	82	12	109	13	128	22
1861-1870	38,9	16,2	458	29	136	8	117	9	205	12
1871-1880	42,0	20,3	503	39	110	8	154	14	239	17
1881-1890	45,2	31,9	441	51	109	18	132	12	200	21

Forrás: hivatkozott mágocsi és vajszlói anyakönyvek.

A század közepéig a csecsemőhalandósági értékek mindkét közösségben körülbelül azonos arányban oszlottak meg, ám a század második felében a németek körében a csecsemőhalottak drasztikus emelkedése figyelhető meg. Egy átmeneti csökkenés után a század végére hasonló folyamat megy végbe a magyaroknál is. A század végére, a demográfiai átmenet kezdetével országosan javuló csecsemőhalálozási tendenciák pont az értékek egyöntetű, radikális javulását kellett volna, hogy hozzák, így az itteni romló értékek mögött – óvatosan – de bizonyos mértékű szándékoltság is feltételezhető.

ÖSSZEGZÉS

A fenti eredmények megerősítették azt a közkeletű képet, hogy Magyarországon a németek a magyarokhoz viszonyítva nyitottabban álltak a specifikusabb gazdálkodási módokhoz, hajlandóak voltak hamarabb váltani, még ha ez nem is érvényesült minden téren (amit az igásállatváltás kérdése is illusztrált). A németek számára azonban a betelepülés a gazdálkodási módot illetően tabula rasa-t jelentett, míg a magyarok a hagyományosan gyakorolt gazdálkodásukat igyekeztek folytatni. A kulturális különbségek között a felekezeti különbségek helyett bizonyos etnokulturális tényezők meglétét feltételezem, amelyet erősít, hogy a völgyeségi németek esetén hasonló gyermekvállalási tendenciával találkoztam. A különbség azonban csak a gyerekszülések számára vonatkozik, hogy a csekély többlet miért nem hozta a szülési magatartás drasztikusabb megváltoztatását, amögött több okot is sejtek. A németek körében az előházasság gyakorlata a szexuális élettel kapcsolatban már a 19. század első felében nagyobb fokú engedékenységre enged következtetni, amit ekkor még kevésbé toleráltak a vajszlói református magyarok, sőt, kifejezetten a születésszabályozó gyakorlat ellenében hatott. A gyermekvállalás korlátozása azonban nemcsak a nemi életről való legalább részleges lemondást követelte volna meg a mágocsi katolikusoktól, de olyan születésszabályozó technikák, megoldások alkalmazását is igényelte volna, amelyektől ózdkodhattak vagy félhettek is. A születéskorlátozás gyakorlata azonban nem a gyermekek számában hozott igazi változást a vajszlói református magyaroknak, hanem a gyermekek felnevelésére tett erőfeszítésekben. A nők részéről a gyermekszüléssel járó kockázatok csökkentek, a férfiaknak nem kellett annyi örökös ellátására törekedniük, mindezek pedig a várható élettartamot növelték meg. Számításba vehető továbbá az is, hogy mindazok a ki nem adott költségek, amelyeket a kevesebb gyermek felnevelése jelentett, akár a presztízs-növelő földvásárlásban, akár az életmód egyéb tényezőiben,

mind a szebb házban, jobb bútorokban, drágább ruhákban vagy jobb minőségű ételekben is manifesztálódhattak, amelyek közvetve vagy közvetlenül szintén a minőségibb és hosszabb élettartam irányába hatottak. A családtervezés szempontjából tehát a németek nagyobb szorgalma, precízebb gazdálkodása ellenére mégis úgy tűnik, hogy a magyarok valamelyest kényelmesebb attitűdje jelenthetett a gyermekek számára – a felnevelésük garantálása szempontjából – biztosabb környezetet.

FORRÁSOK

- The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints egyház családkutató honlapján fellelhető anyakönyvek
FS DGS 4703924 Vajszlói református anyakönyvek
FS DGS 4520418 Vajszlói római katolikus anyakönyvek (1)
FS DGS 8520350 Vajszlói római katolikus anyakönyvek (2)
Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML)
IV 1. i. Vajszlói uradalmi birtokiratok
Teufel, Franz 1991: Ortssippenbuch der katholischen Kirchengemeinde Mágocs in der Schwabischen Türkei (1730–1945) I.–II. Göppingen.

IRODALOM

- Andorka Rudolf [1969] (2001). A dél-dunántúli egykeutatók története. In Andorka Rudolf. *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. 13–29.
- Andorka Rudolf [1975] (2001). Az ormánsági születéskorlátozás története. In Andorka Rudolf. *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. 30–57.
- Andorka Rudolf [1981] (2001). Adalékok az ormánsági „egyke” történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. In Andorka Rudolf. *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. 101–126.
- Andorka Rudolf [1987] (2001). A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (18–19. század). In Andorka Rudolf. *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. 58–100.
- Andrásfalvy Bertalan (1978). Nyugat-baranyai német telepések történeti-néprajzi kérdései a levéltári források tükrében. *Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. 335–346.
- Baross János (1901). *Az öröklési jog kérdései*. Budapest.
- Benda Gyula (2003). A házasságok Keszthelyen 1749–1850: az átlagtól a mikrotörténelemig avagy a léptékváltás problémája. In Dobossy István (szerk.). *Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok*. (Rendi Társadalom–Polgári Társadalom 12.), Miskolc, 82–93.
- Benda Gyula [2001] (2006). A magyarországi családrekonstrukciós vizsgálatok mérlege. In Benda Gyula. *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Osiris. 67–76.
- Benda Gyula (2006.) Fényes Elek forrásai. In Benda Gyula. *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest. 113–129.
- Bengtsson, T. O., Manfredini, M., Campbell, M., Kurosu, S. C. (2011). *The influence of economic factors on first marriage in historical Europe and Asia. Similarity in Difference: Marriage in Europe and Asia, 1700–1900*. Cambridge.

- Bognár Szabina (2002). Öröklési gyakorlat vizsgálata a századfordulón. Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtése. *Korall*, (9), 173–192.
- Borsos Balázs (2011). *A magyar népi kultúra régiói 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld*. Pécs.
- Borsy Judit (2001). Gazdasági és társadalmi viszonyok 1686-tól 1848-ig. In Füzes Miklós (szerk.). *Mágocs 1251–2001*. Mágocs. 77–115.
- Bourdieu, Pierre (1985). The Forms of Capital. In Richardson, J. (szerk.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York. 241–258.
- Faragó Tamás (2005). Életciklusok és családmodellek egy magyarországi városban a 18–19. században. *Demográfia*, 48(4), 415–435.
- Fata, Márta (2014). *Migration in kameralistischen Staat Joseph II Theorie und Praxis der Ansiedlungspolitik in Ungarn, Siebenbürgen Galizien und der Bukowina von 1768 bis 1790*. Münster.
- Fata, Márta (2020). *Mobilität und Migration in der Frühen Neuzeit*. Göttingen.
- Fedeles Tamás (2001). Demográfiai, egyházi és kulturális viszonyok. In Füzes Miklós (szerk.). *Mágocs 1251–2001*. Mágocs. 116–139.
- Gunst Péter (1998). A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In Gunst Péter (szerk.). *A magyar agrártársadalom a jobbágyfelszabadulástól napjainkig*. Budapest. 233–284.
- Keller Márkus (2005). A megértés lehetősége–az összehasonlító történetírás hasznáról. *Aetas* 20(4), 102–111.
- Kiss Z. Géza (1994). A régi Vajszló. Pécs. *Vajszlói századok* 1.
- Kiss Z. Géza (2000). *Vajszló megújulása: ormánsági kálvária, 1850–1945*. Pécs.
- Koloh Gábor (2021). „Szántani lehet, de vetni nem muszáj.” Az ormánsági egykézés történetei (1790–1941). Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. *A vidéki vonzásában* 1.
- Koloh Gábor (2022). Nagybirtok és kisbirtoküzem. Gazdálkodás a Mágocsi és a Vajszlói Uradalomban a 19. század első felében. 146 pp. *Kézirat*
- Kövér György (2013). Növekedés és hanyatlás az Osztrák–Magyar Monarchia történelmi emlékezetében. *Korall*, 54. 5–27.
- Kövér György (2019). Szerkesztői utószó Domanovszky Sándor tanulmányához. In Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka (szerk.). *Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv: Uradalom–Vállalat*. 29–44.
- Mattyasovszky Miklós (1904). *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. Budapest.
- Moch, Leslie Page (1992). *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*. Bloomington.
- Nagy Imre Gábor (2001). Mágocs mezőgazdasága 1848-tól 1914-ig. In Füzes Miklós (szerk.). *Mágocs 1251–2001*. Mágocs. 140–158.
- Óri Péter és Spéder Zsolt (2020). Folytonos átmenet: Magyarország népesedése 1920 és 2020 között. *Statisztikai Szemle*, 98(6), 481–521.
- Pakot Levente (2013). Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön. Budapest. *KSH NKI Kutatási jelentések* 95.
- Perrenoud, Alfred (1984). The Mortality Decline in a Long-Term Perspective. In Tommy Bengtsson, Gunnar Fridlitzius, Rolf Ohlsson (szerk.). *Pre-industrial population change*. Stockholm. 41–69.

- Perrenoud, Alfred (1991). The Attenuation of Mortality Crises and the Decline of Mortality. In R. Schofield, D. Reher, A. Bideau (szerk.). *The decline of mortality in Europe*. Oxford. 18–37.
- Sabean, David Warren (1990). *Property, Production, and Family in Neckarhausen, 1700–1870*. New York, 1990. *Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology* 73.
- Sabean, David Warren (1998). *Kinship in Neckarhausen, 1700–1870*. Cambridge.
- Seewann, Gerhard (2012). *Geschichte der Deutschen in Ungarn*. Marburg.
- Solymár Imre (2003). *A dél-dunántúli németek mentalitása. Die Mentalität der Deutschen in Südtransdanubien*. Bonyhád.
- Tárkány Szücs Ernő (1981). *Magyar jogi népszokások*. Budapest.
- Tóth Tibor (1980). *Ellentét vagy kölcsönösség? A magyar mezőgazdaság üzemi viszonyainak történeti háttere és problémái*. Budapest.

CHILDBEARING IN 19TH CENTURY SOUTH TRANSDANUBIA **The fertility trends of the Roman Catholic German community** **of Mágocs and the Calvinist Hungarian community of Vajszló** **(1791–1890)**

ABSTRACT

The people living on the manors of the Hungarian state-owned Religious Found in South Transdanubia formed a society that was both religiously and ethnically diverse, and the question of the development of fertility has a long discursive tradition and a scientific interest. In this study, I compare the farming and demographic indicators of the people of the Mágocs and Vajszló manors belonging to the Religious Fund, focusing on childbearing trends. For the research, I used the region's registers, manor records, and the settlement family books and literature that process them. The study shows that the Roman Catholic Germans of Mágocs were more open to more specific farming practices than their Hungarian farming counterparts in Vajszló, the latter being motivated by the continuity of traditional livelihoods, while the Germans adapted more easily to new farming options. In addition to a similar system of manorial rent, the Germans of Mágocs produced higher fertility rates than the Hungarians at the same time. However, the lower Hungarian infant mortality not only had consequences for the lower number of labourers available for farming, but also for the presumably less burdensome work culture of men due to fewer heirs, and for women due to the lower risk of childbirth, which resulted in a significantly higher life expectancy than that of the Germans.

PERINATÁLIS ANYAI DOHÁNYZÁS VIZSGÁLATA MAGYARORSZÁGON: A Kohorsz '18 magyar születési kohorszvizsgálat eredményei

Boros Julianna – Veroszta Zsuzsanna

ÖSSZEFOGLALÓ

A várandósság alatti dohányzás nemcsak az anya, de a születendő gyermek egészségét is károsíthatja. Az eddigi, védőnői adatgyűjtésből származó hazai adatok alapján Magyarországon jelentős problémát jelent a várandósság alatti dohányzás. Elemzésünk során a perinatális anyai dohányzás előfordulási gyakoriságát, illetve annak befolyásoló tényezőit vizsgáljuk Magyarországon. Az elemzés a Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat első két – a várandósság idején és a csecsemő féléves korában megvalósuló – szakaszának súlyozott adatain történt (n = 8331). Az adatok forrását a védőnők által begyűjtött kérdőíves adatok, valamint a várandósgondozási könyvből átvezetett adminisztratív adatok szolgáltatták.

A várandósságot megelőző negyedévben az anyák 30,4%-a dohányzott napi rendszerességgel és további 3,4% volt alkalmi dohányzó. Mind a várandósság alatt, mind pedig a szülést követően végig dohányzott az anyák 14,4%-a. Nagyobb valószínűséggel dohányoztak végig a vizsgált időszakban a fiatalabb (25 év alattiak: 32,4%), alacsonyabb iskolai végzettségű (legfeljebb 8 osztály: 44,4%), alacsonyabb jövedelmű (első jövedelmi ötöd: 35,6%), egyedülálló (35,6%), legálább a 3. gyermeküket váró (26,3%) anyák, illetve az egészségtelen életmódot folytatók, valamint a várandósgondozást elhanyagolók. A várandósság előtti magas dohányzási arány a várandósság alatt csökkenésnek indul, de még így is magas értéket mutat (a rendszeresen dohányzó anyák aránya az első trimeszterben 17,8%, a második trimeszterben 12,8%), a szülést követően azonban újra emelkedni kezd, a gyermek hat hónapos korában 19,6%. A társadalmi-gazdasági,

demográfiai és életmódbeli tényezők nagymértékben befolyásolják a perinatális dohányzást.

A védőnői gondozás hatékony faktornak mutatkozik a perinatális dohányzás csökkentésében. A feltárt kockázati csoportokra vonatkozóan célzott beavatkozások tervezhetők a várandósság alatti dohányzás és a visszaszokás csökkentése érdekében.

Tárgyszavak: dohányzás, várandósság, várandósgondozás, egészségtudatosság, Kohorsz '18

Boros Julianna, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

E-mail: boros@demografia.hu

Veroszta Zsuzsanna, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

E-mail: veroszta@demografia.hu

BEVEZETÉS

A dohányzás egészségre kifejtett káros hatásait a nemzetközi szakirodalom részletesen tárgyalja, így többé-kevésbé a köztudatba is bekerültek az ide vonatkozó ismeretek: a dohányzás többek között daganatos, szív- és érrendszeri, illetve légzőrendszeri betegségekhez vezet, de emellett növeli a tuberkulózis, bizonyos szembetegségek, illetve az immunrendszer problémáinak kockázatát is (U.S. Department of Health and Human Services, 2014).

A dohányzás világszerte inkább a férfiakat érinti nagyobb arányban, de a két nem közötti különbség csökken, különösen a fiatalabb korosztályokban, és a WHO becslései szerint 2013-2030 között több mint 20 millió nő hal meg dohányzás következtében (Samet and Yoon, 2001).

A várandósság alatti dohányzás nemcsak az anya, de a születendő gyermek egészségét is károsíthatja, a magzati fejlődéstől kezdve, a születésen keresztül, a csecsemő-, gyermek- és serdülőkor mellett akár a felnőttkorra is kihathat (Sieminska and Jassem, 2014). Egyre több bizonyíték utal arra, hogy a terhesség alatti dohányzás a szülészeti és perinatális szövődmények, például a méhen kívüli terhesség, a spontán vetélés, a koraszülés, a halvaszületés, a méhlepény leválása, a nem megfelelő magzati növekedés, vagy esetleg a hirtelen

csecsemőhalál szindróma gyakoribb előfordulásával jár együtt (Rogers, 2009; Hayashi et al., 2011; Anderson et al., 2019; Yang et al., 2022). A dohányzó anyák újszülöttjei átlagosan 200-250 grammal kisebb súllyal jönnek a világra, mint a nemdohányzó anyák gyermekei (Samet and Yoon, 2001). A testméret elmaradása mellett a magzati idegrendszer (Blood-Siegfried and Rende, 2010), illetve a tüdő fejlődését is hátráltathatja az anyai dohányzás (McEvoy and Spindel, 2017). A dohányzó anyák kisebb valószínűséggel és rövidebb ideig szoptatják csecsemőiket, továbbá kevesebb az anyatejük, mint nemdohányzó társaiknak (Samet and Yoon, 2001).

A várandósság alatti dohányzás növelheti a gyermekkori asztma, egyéb légzőrendszeri betegségek, az elhízás, magas vérnyomás, cukorbetegség, valamint gyermek- és serdülőkori idegrendszeri rendellenességek kockázatát, beleértve a viselkedési problémákat, a hiperaktivitást, a tanulási zavarokat vagy a figyelemzavart (Sieminska and Jassem, 2014, Dong et al., 2018; Hofhuis et al., 2003; Smart et al., 2021). A vizsgálatok arra is felhívják a figyelmet, hogy már a várandósság előtti dohányzásnak is megvannak a kockázatai: a dohányzás csökkenti a termékenységet, ezzel megnehezítve a teherbeesést (Hofhuis et al., 2003), sikeres várandósság esetén pedig akkor is emeli a születési rendellenességek kockázatát, ha a terhesség alatt leszokik az anya a dohányzásról (Yang et al., 2022). Liu és munkatársai elemzésükben (Liu et al., 2020) arra a következtetésre jutottak, hogy az első vagy a második trimeszterben már a napi 1-2 szál cigaretta elszívása is növeli a koraszülés kockázatát, így a dohányzás teljes elkerülése lenne az ajánlott a kockázatok minimalizálása érdekében.

A várandósság alatti dohányzás prevalenciája országonként eltérő értéket mutat, és az időbeli változások általában követik a fiatal nők általános dohányzási prevalencia értékeit. Egy, a világ 42 alacsony vagy közepes jövedelmű országát 2010-2016 között vizsgáló tanulmány szerint a várandósság alatti dohányzás a vizsgált 15-49 éves korosztályban átlagosan mindössze 0,69% volt, amely nem tért el szignifikánsan a hasonló korú nem várandós nők dohányzási gyakoriságától (Shukla et al., 2021). A szerzők szerint a magas jövedelmű országokhoz képest ez az alacsony érték annak tudható be, hogy a vizsgált országok a dohányzási epidémia korábbi szakaszában vannak, így a jövőben várható a prevalencia emelkedése.

A fejlett országokban igen változó képet mutat a várandósság alatti dohányzás előfordulása, például az USA-ban 2010 és 2016 között 9,2%-ról 6,9%-ra csökkent (Azagba et al., 2020). Egy 2011-2015 közötti finnországi kohorszvizsgálat szerint a várandósok 16,5%-a dohányzott valamikor a terhesség alatt (Jussila et al., 2020). Franciaországban 2014-ben a várandósok 17,8%-a végig dohányzott

a terhesség során (Olives et al., 2020). Spanyolországban 2002-2019 között a 16–44 éves várandósok 21,3%-a dohányzott (Sequí-Canet et al., 2022), míg Görögországban a terhesség előtt a kismamák 41,4%-a, a terhesség alatt pedig 19,7% dohányzott (Skalis et al., 2021).

Lange és munkatársai áttekintő tanulmányukban 43 országra vonatkozóan metaanalízissel, 131 országra pedig statisztikai modellezéssel számolták ki a várandósság alatti dohányzás prevalenciákat. Eredményeik szerint a globális prevalencia 1,7%, míg az átlagos európai prevalencia 8,1% volt (az amerikai régióban 5,9%, a délkelet-ázsiai régióban 1,2%, az afrikai régióban 0,8%). A három legmagasabb értéket mutató ország Írország (38,4%), Uruguay (29,7%) és Bulgária (29,4%) (Lange et al., 2018).

Magyarországi vizsgálatok szerint 1997-2012 között átlagosan 13,9% volt a várandósság alatti dohányzás előfordulása (Moravcsik-Kornyicki et al., 2017). Az országon belüli területi egyenlőtlenségeket jól mutatja, hogy a védőnői adatok szerint a legalacsonyabb várandósság alatti dohányzási gyakoriságokat mutató megyékhez képest (Vas, illetve Győr-Moson-Sopron: 6%) a legmagasabb arányokkal jellemezhető megyék több mint háromszoros értéket mutattak (Nógrád, Heves és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye: 19%, Borsod-Abaúj-Zemplén megye: 23%). Ugyancsak a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei várandósok magasabb veszélyeztetettségét jelzi egy 2009-ben végzett vizsgálat, amely szerint az ott élő várandósok kétötöde dohányzott az első trimeszterben (Fogarasi-Grenczer és Balázs, 2012).

A várandósság alatti dohányzást számos szociodemográfiai tényező befolyásolja, mint például az alacsonyabb anyai életkor, az alacsonyabb iskolai végzettség, a rosszabb jövedelmi helyzet, a vidéki lakóhely, a multiparitás, vagy az etnikai kisebbséghez való tartozás (Sieminska and Jassem, 2014, Azagba et al., 2020). Az anyák munkaerőpiaci pozíciója szintén a befolyásoló tényezők közé tartozott: a munkanélküliek, illetve a fizikai munkát végzők nagyobb eséllyel dohányoztak (Roustaei et al., 2020).

A partner dohányzó státusza szintén emelte a várandósság alatti cigarettázás esélyét (Skalis et al., 2021).

Az életmódbeli tényezők közül az elhízás járt együtt magasabb dohányzási esélyekkel (Tsakiridis et al., 2018). A mikrotápanyagok bevétele szintén összefügg a dohányzási szokásokkal: a várandósság alatt dohányzók esetében egy svéd vizsgálat szerint alacsonyabb volt a rost, vas, folsav, kálium, tiamin, B6-vitamin, valamint az omega-3 többszörösen telítetlen zsírsavak bevétele (Lowensohn et al., 2016), más vizsgálatok emellett még az alacsonyabb C-vitamin szintet emelik ki (Mathews et al., 2000).

A pszichoszociális tényezők szerepe szintén nem elhanyagolható: a stressz, szorongás, depresszió, az alacsony énhatékonyság, a partner támogatásának hiánya, vagy éppen az érzékelt rasszizmus mind hozzájárult a magasabb dohányzási kockázathoz (Sieminska and Jassem, 2014).

Ami a várandóssággal kapcsolatos tényezőket illeti, a természetes úton történt fogantatás esetében nagyobb a dohányzás esélye, mint ahol szükség volt beavatkozásra a teherbeesés elősegítésére (Tsakiridis et al., 2018). Kutatások azt is kimutatták, hogy a várandósgondozás elmaradása, vagy a későbbi gondozásba vétel ugyancsak emeli a várandósság alatti dohányzás esélyét (Mohsin and Bauman, 2005, Mittiga et al., 2016).

MÓDSZER

MINTA ÉS ELJÁRÁS

Jelen tanulmány a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Népszégtudományi Kutatóintézet (NKI) által folytatott Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat várandós anyák, majd a fél éves gyermekeket nevelő anyák körében zajlott adatgyűjtési hullámainak összekapcsolt adatbázisán elemzi az anyai dohányzás előfordulási gyakoriságait és annak összefüggéseit. A súlyozott adatbázis ($n = 8242$) a 2018-ban szülő nőkre nézve reprezentatív az anyák iskolai végzettségét, paritását, hivatalos családi állapotát, életkorát, illetve a lakhely fejlettségi mutatóját tekintve. A kutatás módszertanáról, a mintavétel és a súlyozás módjáról a témában megjelent jelentések tájékoztatnak (Szabó et al., 2020; Veroszta et al., 2022).

A kutatásba bekapcsolódó várandósok felkérését és a várandós, valamint a gyermek fél éves korában zajló adatfelvételeket az NKI által erre felkészített körzeti védőnők végezték a résztvevők tájékoztatását és írásos beleegyezését követően. A válaszadó az első adatfelvételi hullámban a 24-28. terhességi hétben lévő várandós, a gyermek fél éves korában pedig ugyanő, azaz immár a vér szerinti anya (hiánya esetén a gyermek más elsődleges gondozója), a mintatag gyermek 6 hónapos korát megelőző egy, és az azt követő három hetes időszakon belül.

Az elemzés céljából az anyaszintű longitudinális adatbázisból ($n=8242$) kizárásra kerültek azok az esetek, amelyekben a várandós szakaszban a válaszadó nem válaszolt a három időszakot érintő, dohányzásra vonatkozó kérdések valamelyikére ($n_{\text{várandós}}=13;12;12$), avagy a fél éves szakaszban a vér szerinti anya nem

válaszolt a dohányzásra vonatkozó kérdésre ($n_{\text{félèves}}=11$). Így a legmagasabb elemszám, amelyen az elemzés készült (az átfedő adathiányokat is figyelembe véve), $n = 8210$.

VÁLTOZÓK ÉS MÉRŐESZKÖZÖK

Jelen elemzés a félèves, anyai paraméterek mentén súlyozott Kohorsz '18 kutatási adatbázisra és az ahhoz kapcsolt várandós hullámban felvett adatokra támaszkodik. Mindkét összekapcsolt adatbázis esetében elemzésre kerültek a védőnők által szóban lekérdezett kérdőívek, az anyák által kitöltött önkitöltős kérdőívek adatai, valamint a várandós lekérdezési szakasz esetében a várandós-gondozási könyvből a védőnők által átvezetett adatok.

A perinatális dohányzás gyakoriságának vizsgálatához a fenti adatbázisok több típusú, keresztmetszeti, retrospektív és longitudinális változóinak kombinált adataira támaszkodtunk. A dohányzási gyakoriságok vizsgálatára négy perinatális időszakból származnak adatok. A dohányzásra vonatkozó adatok a védőnők által személyes lekérdezés során, zárt kérdésben felvett válaszokból származnak. A várandósságot megelőző életszakasz dohányzási gyakoriságára vonatkozóan a várandós adatfelvétel során gyűjtött retrospektív adatok állnak rendelkezésre. Ugyanez a forrása a várandósság első trimeszterére vonatkozó gyakoriságoknak is. A várandósság második trimeszterének lezárulása a kutatási adatfelvétel időszakát jelenti, így az ekkor felvett dohányzási gyakorisági adatok keresztmetszeti jellegűek. Egy későbbi időpillanattól, de ugyancsak keresztmetszeti jellegűek a második, félèves kutatási hullám során gyűjtött anyai dohányzási adatok is. Az erre a négy szakaszra vonatkozó, azonos felépítésű változókkal mért dohányzási gyakoriságok egymás mellé illesztve az anyai dohányzás perinatális időszakban mért gyakoriságainak összehasonlítható változóit adják (lásd *1. ábra*). A négy időszakra vonatkozó változókon belül elkülönítettük a nemdohányzókat az alkalmanként és a napi rendszerességgel dohányzóktól.

A dohányzás alakulásának longitudinális vizsgálatára egy összevont változót hoztunk létre, amely a négy vizsgált időszakban egyéni szinten építi be a dohányzás előfordulását. Ennek során az anya alkalmankénti dohányzását nem különböztettük meg, dohányzásként értelmeztük és kódoltuk. A négy perinatális szakaszban az egyes válaszadók esetében adott értékek (dohányzik/nem dohányzik) adják az egyéni dohányzási dinamikát, mely 8 lehetséges mintázatot vehet fel (4 szakasz X dohányzás előfordulása).

E mintázat válaszadókon belüli megoszlásait tartalmazza a perinatális dohányzás dinamikájának nyolcértékű leíró változója (*lásd 1. tábla*), melyet az elemzés későbbi szakaszában nagyobb kategóriák kialakítása céljából hatértékűre kódoltunk át.

A perinatális dohányzás mintázatainak háttértényező vizsgálatá során a magyarító változókat három témacsoportba sorolva alakítottuk ki.

A várandósgondozás és a perinatális dohányzás kapcsolatának feltárásához a vizsgálatba az alábbi változókat emeltük be: a védőnői várandósgondozás 11. terhességi hét előtti, vagy azt követő megkezdését a várandósgondozási könyv kiállításának ideje alapján (utóbbira relatíve kései gondozásba vételként tekintünk); a nőgyógyászati várandósgondozás finanszírozási típusát; a vitaminok és vitaminkészítmények várandósság alatti megfelelő szedését, mely a folsav, D-vitamin, cink, vas és magnézium bevitelére vonatkozik a várandósság második trimeszteréig bezárólag. A kétértékű változóban elégtelen vitaminszedésnek tekintettük, ha a fenti anyagok közül maximum egyet szedett az anya kiegészítőként a hatodik várandóssági hónapig. A várandósgondozási diagnosztikai vizsgálatok elvégzését szintén a második trimeszter végéig kódoltuk kétértékű változóba. A várandósgondozási protokollnak megfelelően a laboratóriumi vizsgálat, ultrahangvizsgálat és a terheléses cukorvizsgálat megvalósulását építettük be ebbe a változóba, időben megvalósultnak kizárólag azokat az eseteket tekintve, ahol mindhárom vizsgálat az előírt időn belül lezajlott. A terhességi rizikóbesorolásra kialakított kétértékű változó a várandósgondozási könyvből átvett, a védőnő által rögzített adat, mely mögött több tényező, előzmény is állhat (szociális helyzet, korábbi császármetszés, vetélés, anyai krónikus betegség). Az adott várandósság tervezettségére vonatkozó háromértékű és az asszisztált reprodukció igénybevitelére vonatkozó kétértékű változó a várandós által adott válaszokon alapul.

Az anyai egészség és egészségmagatartás változószettbe a várandósságot megelőző időszakra vonatkozóan az anyai BMI kategóriák és sportolási aktivitás tartoznak. A várandósság alatti egészségi állapot méréséhez a szubjektív egészséget, az anya egészségtudatossági szintjét emeltük be a változók közé. Szintén a várandósság alatti időszakra vonatkozó, egészségmagatartási változók a passzív dohányzás és az étkezés anyai jellemzői. A várandósság alatti étkezés kétértékű változójának kialakítása során a várandós önkitaltós kérdőívben megadott válaszaira támaszkodtunk, ahol az édességek, chipszek, cukros üdítők, illetve gyorsételek fogyasztásának heti gyakoriságát mértük. Egészségtelen étkezésnek tekintettük, ha a négy tápláléktípus közül legalább három fogyasztása jelentősen meghaladta az ajánlásokban szereplő mértéket.

A szociodemográfiai háttérváltozók közül az anya életkorát, paritását, iskolai végzettségét és párkapcsolati helyzetét emeltük be az elemzésbe. A roma származás esetében a féléves kori lekérdezés önkitöltős kérdőívében megadott anyai válaszokra alapoztunk, roma nemzetiségűnek jelezve azokat, akik első vagy második nemzetiségként ezt feltüntették. A nemzetiségre vonatkozó kérésre nem válaszolókat e változóban önálló kategóriaként szerepeltetjük. A családra vonatkozó háttérváltozók közül a lakóhelyi település lakosság száma a KSH településregiszterből átvett utólagos statisztikai makroadat-kapcsoláson alapul. Az ekvivalens háztartásjövedelmi kvintilisek a várandós lekérdezés önkitöltős kérdőívében rögzített anyai válaszok háztartásméretéhez arányosított, tisztított adatainak kategorizációján alapulnak.

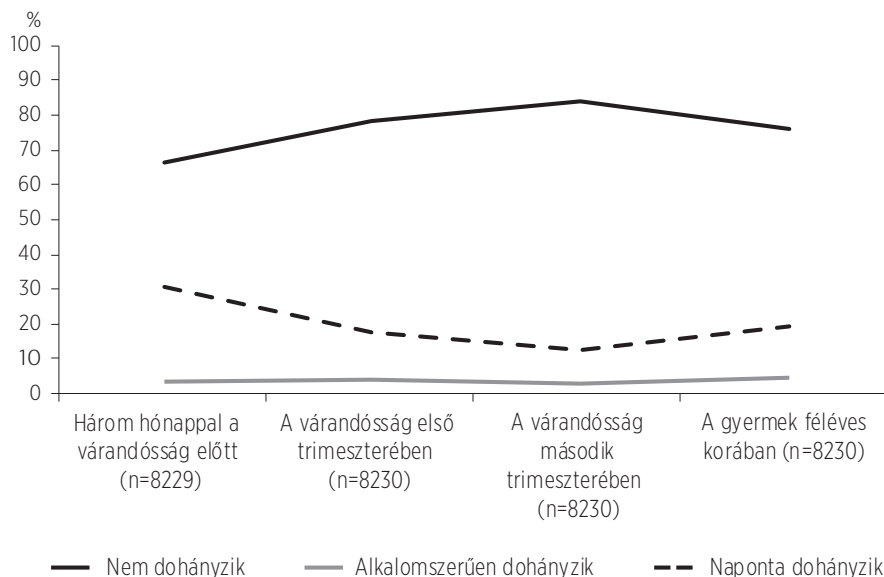
Az elemzés során a fenti három háttérváltozó-csoporthoz tartozó változók egyes értékein belül keresztábra-elemzéssel vetettük össze a dohányzási dinamika típusainak megoszlásait.

EREDMÉNYEK

ANYAI DOHÁNYZÁS GYAKORISÁGA A PERINATÁLIS IDŐSZAKBAN

A várandósságot megelőző negyedévben az anyák 30,4%-a dohányzott napi rendszerességgel, míg további 3,4%-uk volt alkalmi dohányzó. A várandósság első trimeszterében a dohányzó anyák aránya 12,6 százalékponttal 17,8%-ra csökkent. Az alkalmanként dohányzók aránya csak kismértékben nőtt (4,4 %), tehát a várandósság hatására bekövetkezett a dohányzás jelentős csökkenése. A várandósság második trimeszterére ez a tendencia tovább folytatódott. Ebben az időszakban a magyarországi várandósok 12,8%-a dohányzik napi rendszerességgel, 3,1%-uk pedig alkalmanként. A szülést követő, a gyermek hat hónapos korában zajló mérés szerint a várandósságot követően jellemző némi visszaszokás, ekkor az anyák 19,6%-a dohányzik naponta és 4,5% alkalmanként (1. ábra).

1. ábra: Anyai dohányzás gyakoriságának alakulása a perinatális időszakban

Forrás: Saját szerkesztés a Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat első és második hullámának adatai alapján.

LONGITUDINÁLIS PERINATÁLIS ANYAI DOHÁNYZÁSI TÍPUSOK

Az egyes perinatális ciklusokban mért egyéni dohányzási dinamika alapján a válaszadók nyolc kategóriába sorolhatók. Az anyák közül legtöbben, 45,8%-nyian a várandósság előtt és azt követően sem dohányoztak. További 26%-uk a várandósságot megelőzően dohányzott, ám azt követően abbahagyta a dohányzást. A perinatális időszak teljes ciklusában dohányzó anyák aránya 14,4%, ők a várandósság előtt, alatt és azt követően is dohányoztak. Az anyák 5,1%-a a várandósság időszakára hagyott fel a dohányzással, 3,2% esetében ez nem rögtön a várandóssággal, hanem csak a második trimeszterben következett be. Meglehetősen ritka, (1,2%) az a mintázat, melyben az anya csak a szülést követően kezdett dohányozni, illetve ennek ellenkezője is, amikor várandósság alatti dohányzást követően, épp a szülés utáni időszakra hagyta abba a dohányzást (1,1%).

1. táblázat. Anyák kategorizálása a perinatális dohányzás dinamikája alapján

Perinatális dohányzási típusok	Dohányzási szakaszok				n (%)
	Várandósság előtt	1. trimeszter	2. trimeszter	szülés után	
Soha nem dohányzott	○	○	○	○	3761 (45,8)
Várandósságra már abbahagyta a dohányzást	●	○	○	○	2135 (26,0)
Végig dohányzott	●	●	●	●	1181 (14,4)
A várandósságra abbahagyta, szülést követően újra dohányzik	●	○	○	●	418 (5,1)
2. trimeszterre abbahagyta, szülés után ismét dohányzik	●	●	○	●	264 (3,2)
A 2. trimeszterre abbahagyta a dohányzást	●	●	○	○	263 (3,2)
Csak szülést követően kezdett dohányozni	○	○	○	●	95 (1,2)
2. trimeszter után hagyta abba a dohányzást	●	●	●	○	93 (1,1)
Összesen					8210 (100,0)

Forrás: Saját szerkesztés a Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat első és második hullámának adatai alapján.

A PERINATÁLIS DOHÁNYZÁSI DINAMIKA HÁTTÉRTÉNYEZŐS VIZSGÁLATA

A perinatális dohányzás alakulásának hatféle mintázata a várandósság, illetve a várandósgondozás egyes jellemzői szerint eltérően alakul. A várandósgondozást a védőnőnél korábban, a 11. terhességi hét előtt megkezdő anyák között magasabb a dohányzást a terhességet megelőzően abbahagyók és alacsonyabb a mindvégig dohányzók aránya, mint a védőnői várandósgondozásba később bekapcsolódó anyák körében. A nőgyógyásznál zajló várandósgondozás esetében a kizárólag társadalombiztosítás által finanszírozott szolgáltatás igénybevétele esetén lényegesen nagyobb a várandósság és szülés után is dohányzó anyák aránya, míg a magánrendelést és a vegyes ellátási formát választók körében a soha nem dohányzók, vagy a dohányzást

abbahagyók aránya magasabb szignifikánsan. A várandósság alatti elégtelen vitaminbevitel és a várandósgondozási diagnosztikai vizsgálatok elmaradása összekapcsolódik a mindvégig dohányzó anyák magasabb és a nemdohányzók szignifikánsan kisebb arányával. Nem tervezett várandósság esetén magasabb az esélye, hogy az anya a perinatális időszakban mindvégig, vagy a terhességi időszakok valamelyikében, vagy azt követően dohányzik. A tervezett várandósságok esetében inkább a nem dohányzó, vagy a várandósság előtt leszokó anyák aránya a magasabb. Az asszisztált reprodukcióval létrejött terhességek esetében szintén ritkább a bármely várandóssági szakaszban dohányzó anya. A szülést követően dohányzók esetében azonban már nem mutatkozik összefüggés.

A dohányzás alakulását az anyai egészség és egészségmagatartási jellemzők szerint vizsgálva a várandósság előtt sovány BMI kategóriába tartozó anyák nagyobb arányban dohányoztak mindvégig a perinatális időszakban vagy a várandósság alatt, mint a normál tartományba tartozók. Emellett kisebb körökben a dohányzást a várandósságot megelőzően abbahagyók aránya is. A túlsúlyos anyák között azok aránya magasabb, akik a várandósság második trimeszteréig, majd a szülést követően ismét dohányoztak. A kedvezőtlen szubjektív egészség és az alacsonyabb szintű egészségtudatosság várandósság alatt mért értékei pozitív összefüggést mutatnak a perinatális időszakban történő dohányzással. A várandós időszak alatti passzív dohányzás előfordulása és mértéke egyaránt szignifikánsan összefügg a perinatális időszak alatti dohányzással. A jelentős mértékű passzív dohányzásnak kitett anyák emellett – ha a várandósság alatt fel is függesztik a dohányzást – nagyobb eséllyel dohányoznak ismét a szülés után. A várandósságot megelőző időszak rendszeres sportolási aktivitásával úgyszintén összefügg a perinatális dohányzás kisebb esélye minden időszakot tekintve. A testmozgást nem végzők esetében lényegesen nagyobb arányúak a mindvégig dohányzók. Ehhez képest már a kevés, de rendszeres várandósság előtti testmozgás is kedvezőbb perinatális mutatókkal jár együtt. A terhesség alatti egészségtelen étkezési szokások és a perinatális dohányzás erősen összekapcsolódnak, de az egészségtelenül étkezők körében azok aránya is magasabb, akik a szülés utáni időszakban szoknak vissza a dohányzásra.

2. táblázat. Perinatális dohányzás dinamikus megoszlási típusai várandóssággal összefüggő háttérváltozók mentén

	Várandósság előtt		Várandósság alatt		Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után már nem igen		Második trimeszterben abbahagyta a dohányzást, szülés után dohányzik		Pearson χ^2	Cramer-féle V
	Soha nem dohányzott	abbahagyta a dohányzást, nem szokott vissza	Várandósság alatt dohányzott, szülés után már nem igen	Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen	Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után dohányzik	Várandósság alatt és szülés után is dohányzik				
	n (sor %)									
Védőnői várandósgondozás megkezdése (n=7822)										
11. várandóssági hét betöltése előtt	2628 (46,5)	1593 (28,2)	232 (4,1)	361 (6,4)	194 (3,4)	648 (11,5)	154,26***	0,140***		
11. várandóssági hét betöltése után	955 (44,1)	443 (20,5)	117 (5,4)	123 (5,7)	65 (3,0)	463 (21,4)				
Nőgyógyászati várandósgondozás finanszírozási típusa (n=8186)										
TB támogatott rendelés	1214 (37,5)	558 (17,2)	166 (5,1)	255 (7,9)	129 (4,0)	913 (28,2)	1005,0***	0,248***		
Magánrendelés	1311 (52,4)	812 (32,5)	84 (3,4)	131 (5,2)	56 (2,2)	108 (4,3)				
Mindkét forma	1229 (50,2)	758 (31,0)	105 (4,3)	123 (5,0)	78 (3,2)	156 (6,4)				
Vitaminszedés a várandósság alatt (n=8210)										
Igen	3676 (46,2)	2109 (26,5)	342 (4,3)	501 (6,3)	258 (3,2)	1074 (13,5)	179,11***	0,148***		
Nem	85 (34,0)	26 (10,4)	14 (5,6)	12 (4,8)	6 (2,4)	107 (42,8)				
Várandósgondozási diagnosztikai vizsgálatok megvalósulása (n=8210)										
Időben megvalósult	3655 (46,5)	2090 (26,6)	334 (4,2)	490 (6,2)	251 (3,2)	1045 (13,3)	202,31***	0,157***		
Elmaradt, vagy megkésett	106 (30,7)	45 (13,0)	22 (6,4)	22 (6,4)	14 (4,1)	136 (39,4)				

Dőlt, kiemelt jelzéssel az adjusted standardized residual értékek alapján szignifikáns cella-eltérések
* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

2. táblázat. Perinatális dohányzás dinamikuss megoszlási típusai várandóssággal összefüggő háttérváltozók mentén (folytatás)

	Várandósság előtti				Várandósság alatt		Várandósság alatt nem dohányszott, szülés után igen		Második trimeszterben abbahagyta a dohányszást, szülés után dohányszik		Pearson χ^2	Cramer-féle V
	Soha nem dohányszott	abbahagyta a dohányszást, nem szokott vissza	Várandósság alatt dohányszott, szülés után már nem	Várandósság alatt nem dohányszott, szülés után igen	Várandósság alatt nem dohányszott, szülés után igen	Várandósság alatt és	Várandósság alatt és	Várandósság alatt és	Várandósság alatt és	Várandósság alatt és		
	n (sor %)											
A várandósság tervezettsége (n=8210)												
Tervezett várandósság	2881 (51,6)	1619 (29,0)	187 (3,3)	299 (5,4)	119 (2,1)	482 (8,6)						
Nem kívánt/nem tervezett várandósság	685 (33,8)	373 (18,4)	145 (7,2)	171 (8,4)	120 (5,9)	533 (26,3)					737,20 ***	0,212 ***
Bizonytalan	195 (32,7)	143 (24,0)	25 (4,2)	42 (7,0)	25 (4,2)	166 (27,9)						
Várandósság létrejötte asszisztált reprodukcióval (n=8210)												
Igen	335 (53,5)	215 (34,3)	11 (1,8)	30 (4,8)	12 (1,9)	23 (3,7)						
Nem	3426 (45,2)	1921 (25,3)	345 (4,5)	482 (6,4)	252 (3,3)	1158 (15,3)					97,105 ***	0,109 ***
Összesen (n=8210)	3761 (45,8)	2135 (26,0)	356 (4,3)	513 (6,2)	264 (3,2)	1181 (14,4)						

Dőlt, kiemelt jelzéssel az adjusted standardized residual értékek alapján szignifikáns cella-elterések

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

3. táblázat. Perinatalis dohányzás dinamikusság megosztási típusai anyai egészség, egészségmagatartás háttérváltozók mentén

	Várandósság előtt		Várandósság alatt		Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után már nem dohányzik		Második trimeszterben abbahagyta a dohányzást, szülés után dohányzik		Pearson X ²	Cramer-féle V
	Soha nem dohányzott	Várandósság előtt abbahagyta a dohányzást, nem szokott vissza	Várandósság alatt dohányzott, szülés után már nem dohányzik	Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen	Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után dohányzik	Várandósság alatt és szülés után dohányzik				
	n (sor %)									
Anyai BMI kategóriák várandósság előtt (n=8011)										
Sovány	251 (36,6)	134 (19,5)	44 (6,4)	53 (7,7)	22 (3,2)	182 (26,5)			136,545***	0,092***
Normál	2136 (48,0)	1192 (26,8)	164 (3,7)	269 (6,0)	125 (2,8)	568 (12,8)				
Tulsúlyos	1283 (44,7)	781 (27,2)	136 (4,7)	180 (6,3)	114 (4,0)	377 (13,1)				
Anyai egészség tudatosság a várandósság alatt (mennyit tehet az egészségéért?) (n=7796)										
Nagyon sokat	1346 (51,9)	785 (30,3)	98 (3,8)	134 (5,2)	61 (2,4)	169 (6,5)			348,574***	0,211***
Sokat	2098 (43,5)	1187 (24,6)	230 (4,8)	315 (6,5)	190 (3,9)	798 (16,9)				
Keveset/nagyon keveset	132 (34,2)	59 (15,3)	22 (5,7)	32 (8,3)	7 (1,8)	134 (34,7)				
Várandósság alatt passzív dohányzásnak kitett (n=8173)										
Több mint napi egy órát	167 (19,5)	75 (8,8)	50 (5,8)	79 (9,2)	37 (4,3)	447(52,3)				
Kevesebb, mint napi egy órát	319 (30,0)	220 (20,7)	76 (7,2)	75 (7,1)	64 (6,0)	308 (29,0)			1863,764***	0,478***
Nem napi rendszerességgel	536 (41,0)	373(28,5)	81 (6,2)	114 (8,7)	53 (4,1)	151 (11,5)				
Egyáltalán nem	2727 (55,1)	1458 (29,5)	150 (3,0)	236 (4,8)	109 (2,2)	268 (5,4)				

Dőlt, kiemelt jelzéssel az adjusted standardized residual értékek alapján szignifikáns cella-eltérések
* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

3. táblázat. Perinatális dohányzás dinamikuss megoszlási típusai anyai egészség, egészségmagatartás háttérváltozók mentén (folytatás)

	Várandósság előtti		Várandósság alatt		Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen		Második trimeszterben abbahagyta a dohányzást, szülés után dohányzik		Pearson χ^2	Cramer-féle V
	Soha nem dohányzott	Várandósság előtt abbahagyta a dohányzást, nem szokott vissza	Várandósság alatt dohányzott, szülés után már nem	Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen	Várandósság alatt és a dohányzást, szülés után is dohányzik	Várandósság alatt és a dohányzást, szülés után is dohányzik	Várandósság alatt és a dohányzást, szülés után is dohányzik	Várandósság alatt és a dohányzást, szülés után is dohányzik		
	n (sor %)									
Várandósság előtti heti testmozgási aktivitás (n=7802)										
Szemennyi	1583 (40,1)	834 (21,1)	211 (5,3)	292 (7,4)	145 (3,7)	882 (22,3)				
Heti egy óránál kevesebb	603 (47,6)	381 (30,1)	44 (3,5)	67 (5,3)	46 (3,6)	125 (9,9)	578,839	***	0,157	***
Heti 1-3 óra	855 (52,9)	527 (32,6)	55 (3,4)	84 (5,2)	44 (2,7)	50 (3,1)				
Heti legalább 3 óra	532 (54,6)	290 (29,8)	39 (4,0)	41 (4,2)	22 (2,3)	50 (5,1)				
Várandósság alatti egészségtelen étkezés (n=8210)										
Egészségtelen étkezés	216 (21,8)	108 (14,1)	38 (4,9)	74 (9,6)	32 (4,2)	300 (39,1)	481,649	***	0,242	***
Megfelelő étkezés	3545 (47,6)	2027 (27,2)	318 (4,3)	439 (5,9)	233 (3,1)	881 (11,8)				
Összesen (n=8210)	3761 (45,8)	2135 (26,0)	356 (4,3)	513 (6,2)	264 (3,2)	1181 (14,4)				

Dőlt, kiemelt jelzéssel az adjusted standardized residual értékek alapján szignifikáns cella-eltérések

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

A perinatális dohányzás dinamikus megoszlási típusai az egyes szociodemográfiai háttérváltozók mentén eltérően alakulnak. Az első gyermeküket váró anyák nagyobb arányban egyáltalán nem dohányzók, vagy hagyják abba a dohányzást a szülést követően. A második gyermeket várók körében a legmagasabb azok aránya, akik már a várandósság előtt leszoktak a dohányzásról. A harmadik, vagy többedik gyermekkel várandósok között a legnagyobb a minden szakaszban dohányzók aránya. A roma anyák esetében szignifikánsan magasabb a mindvégig dohányzók aránya és azoké is, akik szülés után kezdenek (újra) dohányozni. A nem dohányzó, vagy a várandósság előtt leszokó anyák gyakorisága a romák körében relatíve alacsony. A lakóhely településméretének emelkedésével párhuzamosan csökken a minden szakaszban dohányzók aránya. A kisebb településeken élők körében emellett relatíve többen vannak azok is, akik a várandósság után lettek (ismét) dohányosok. A szüléskor betöltött életkort tekintve a fiatalabb, 25 év alattiak között több a mindvégig dohányzó, vagy a dohányzást csak felfüggesztő majd újrakezdő anya, mint az idősebb korcsoportokban. A 25-29 év közötti életkor csak a dohányzás várandósság alatti felfüggesztésében, majd újrakezdésében mutat szignifikánsan pozitív eltérést a többiekhez képest. A legidősebb és a 30 év feletti korcsoportokban a legmagasabb a nemdohányzók és a várandósságot megelőzően leszokók aránya. A magasabb iskolai végzettség egyértelmű összefüggést mutat a perinatális időszak bármely szakaszában dohányzók alacsonyabb arányával. A maximum nyolc általánost végzett anyák relatíve nagyobb arányban mindvégig dohányosok vagy dohányzásra visszaszokók. A szakmunkás végzettség esetén a dohányzás felfüggesztése a második trimeszterben, vagy a szülés utáni abbahagyása mutat magasabb arányokat. A középfokú végzettség magasabb leszokási arányt mutat mind a várandósságot megelőzően, mind pedig a várandósság alatt. A család kedvezőbb jövedelmi helyzete összefügg az alacsonyabb perinatális dohányzási mutatókkal minden szakaszban. A párkapcsolati státusz tekintetében a házas nők dohányzási arányai a legalacsonyabbak. Az egyedülálló, vagy látogató kapcsolatban élő anyák nagyobb arányban dohányoznak a várandósság bármely szakában, avagy mindvégig a terhesség alatt. Az élettársi kapcsolatban élők az átlagnál többen térnek vissza a dohányzáshoz a szülést követően.

4. táblázat. Perinatális dohányzás dinamikuss megoszlási típusai szociodemográfiai háttérváltozók mentén

	n (sor %)				Pearson X ²	Cramer-féle V
	Várandósság előtt abbahagyta a dohányzást, nem szokott vissza	Várandósság alatt dohányzott, szülés után már nem	Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen	Második trimeszterben abbahagyta a dohányzást, szülés után dohányzik		
Várandós hányadik gyermekét várja (n=8204)						
Első	1785 (47,3)	1018 (27,0)	221 (5,9)	136 (3,6)	393 (10,4)	
Második	1272 (46,7)	767 (28,2)	83 (3,0)	82 (3,0)	339 (12,5)	297,61***
Harmadik vagy több	703 (41,1)	348 (20,4)	52 (3,0)	46 (2,7)	450 (26,3)	
Várandós első vagy második nemzetisége roma (n=8210)						
Nem roma	3404 (47,4)	1985 (27,7)	312 (4,3)	230 (3,2)	815 (11,4)	
Roma	175 (29,4)	38 (6,4)	20 (3,4)	22 (3,7)	286 (48,0)	667,467***
Nem válaszolt	182 (41,6)	113 (25,9)	24 (5,5)	12 (2,7)	79 (18,1)	
Lakóhely településének lakosság száma (n=8210)						
5 ezer fő alatt	1244 (40,8)	650 (21,3)	145 (4,8)	112 (3,7)	684 (22,4)	
5–20 ezer fő	754 (43,4)	480 (27,6)	90 (5,2)	74 (4,3)	213 (12,2)	
20–100 ezer fő	625 (48,9)	354 (27,7)	48 (3,8)	79 (6,2)	144 (11,3)	386,667***
100 ezer fő felett	427 (51,8)	246 (29,9)	26 (3,2)	22 (2,7)	61 (7,4)	
Budapest	712 (53,9)	405 (30,7)	47 (3,6)	48 (3,6)	78 (5,9)	

Dőlt, kiemelt jelzéssel az adjusted standardized residual értékek alapján szignifikáns cella-eltérések
 * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

4. táblázat: Perinatális dohányzás dinamikus megoszlási típusai szociodemográfiai háttérváltozók mentén (folytatás)

	Várandósság előtt		Várandósság alatt		Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen		Második trimeszterben abbahagyta a dohányzást, szülés után dohányzik		Pearson χ^2	Cramer-féle V
	Soha nem dohányzott	abbahagyta a dohányzást, nem szokott vissza	dohányzott, szülés után már nem	dohányzott, szülés után igen	dohányzott, szülés után már nem	dohányzott, szülés után igen	dohányzott, szülés után már nem	dohányzott, szülés után igen		
	n (sor %)									
Anyai életkor szüléskor (n=8210)										
25 év alatti	545 (33,2)	221 (13,5)	113 (6,9)	144 (8,8)	88 (5,4)	532 (32,4)				
25–29	998 (46,4)	548 (25,5)	84 (3,9)	158 (7,3)	75 (3,5)	289 (13,4)		820,405		0,183
30–34	1238 (49,7)	741 (29,8)	100 (4,0)	124 (5,0)	63 (2,5)	224 (9,0)		***		***
35 vagy idősebb	980 (50,9)	625 (32,5)	59 (3,1)	87 (4,5)	38 (2,0)	136 (7,1)		***		***
Várandós iskolai végzettsége (n=7824)										
Max. 8 általános	413 (27,0)	134 (8,8)	85 (5,6)	149 (9,7)	70 (4,6)	680 (44,4)				
Szakkunaképző	287 (31,7)	215 (23,8)	63 (7,0)	68 (7,5)	55 (6,1)	217 (24,0)		2309,867		0,314
Középfok	1147 (43,0)	885 (33,2)	143 (5,4)	199 (7,5)	111 (4,2)	182 (6,8)		***		***
Felsőfok	1737 (63,8)	803 (29,5)	59 (2,2)	67 (2,5)	23 (0,8)	32 (1,2)		***		***

Dőlt, kiemelt jelzéssel az adjusted standardized residual értékek alapján szignifikáns cella-eltérések
* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

4. táblázat: Perinatális dohányzás dinamikus megoszlási típusai szociodemográfiai háttérváltozók mentén (folytatás)

	Várandósság előtt		Várandósság alatt		Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen		Második trimeszterben abbahagyta a dohányzást, szülés után dohányzik		Pearson χ^2	Cramer-féle V
	Soha nem dohányzott	Várandósság előtt abbahagyta a dohányzást, nem szokott vissza	Várandósság alatt dohányzott, szülés után már nem	Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen	Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen	Várandósság alatt nem dohányzott, szülés után igen	Második trimeszterben abbahagyta a dohányzást, szülés után dohányzik			
	n (sor %)									
Ekvivalens háztartásjövedelmi ötödök (n=7006)										
1 – legalsó	461 (33,6)	203 (14,8)	59 (4,3)	106 (7,7)	53 (3,9)	488 (35,6)				
2	588 (42,5)	305 (22,1)	71 (5,1)	119(8,6)	51 (3,7)	249 (18,0)			953,483 ***	0,184 ***
3	626 (45,7)	422 (30,8)	61 (4,4)	74 (5,4)	48 (3,5)	140 (10,2)				
4	764 (50,8)	479 (31,8)	61 (4,1)	80 (5,3)	48 (3,2)	72 (4,8)				
5 – legfelső	783 (56,8)	430 (31,2)	48 (3,5)	54 (3,9)	21 (1,5)	42 (3,0)				
Párkapcsolati helyzet (n=7823)										
Házas	2360 (54,7)	1251 (29,0)	117 (2,7)	210 (4,9)	84 (1,9)	291 (6,7)				
Élettársi kapcsolat	1136 (35,3)	750 (23,3)	207 (6,4)	251 (7,8)	156 (4,9)	715 (22,2)			774,543 ***	0,222 ***
Egyedülálló/LAT	88 (29,8)	36 (12,2)	25 (8,5)	22 (7,5)	19 (6,4)	105 (35,6)				
Összesen (n=8210)	3761 (45,8)	2135 (26,0)	356 (4,3)	513 (6,2)	264 (3,2)	1181 (14,4)				

Dőlt, kiemelt jelzéssel az adjusted standardized residual értékek alapján szignifikáns cella-eltérések
 * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

MEGBESZÉLÉS

Kutatásunk eredményei szerint a gyermeket vállaló nők között kisebbségben vannak azok, akik soha nem dohányoztak (45,8%). Ha a perinatális életszakaszra fókuszálunk, akkor azt láthatjuk, hogy a várandósság erős motiváció lehet a dohányzásról való leszokásra, de még így is a jövődöbeli anyák 21,9%-a dohányzott az első, 15,5%-a pedig még a második trimeszterben is – a teljes vizsgált időszakban (a várandósság előtti 3 hónaptól a gyermek 6 hónapos koráig) pedig az összes anya 14,4%-a dohányzott. Adataink megerősítik a védőnői adatgyűtések eredményeit, melyek szerint a századforduló utáni csökkenő dohányzási gyakoriság a 2010-es években ismét emelkedésnek indult (Moravcsik-Kornyicki et al., 2017).

A vizsgált szociodemográfiai tényezők közül egyértelmű, hogy az alacsonyabb anyai életkor, az alacsonyabb iskolai végzettség, a rosszabb anyagi körülmények, a roma etnikum, a kisebb településméret, illetve ha az anya élettársi és nem házastársi kapcsolatban élt, jelentősen emelte a dohányzás esélyét a perinatális időszakban, mely egybecseng a nemzetközi eredményekkel is (Sieminska and Jassem, 2014; Azagba et al., 2020).

Az anyák életmódját tekintve, a dohányzás általában más rizikótényezőkkel együtt volt jelen az életükben, azaz az általános egészségtudatosság alacsonyabb szintje nemcsak a dohányzás előfordulását valószínűsítette, hanem egyrészt az egészségtelen táplálkozást és a megfelelő fizikai aktivitás hiányát is. Skalis eredményei szerint (Skalis et al., 2021) az apai dohányzás szintén hozzájárul az anya magasabb dohányzási esélyéhez. Ugyan arról nincs információnk a vizsgálat ezen szakaszában, hogy az apák dohányoztak-e, de adatainkból kitűnik, hogy ha az anya környezetében volt más dohányzó is, az megnöveli az anyai dohányzás előfordulását is.

Az anyák tápláltsági állapota és a dohányzás közötti összefüggés ellentmond Tsakiridis görögországi eredményeinek (Tsakiridis et al., 2018) – az ő vizsgálatukban az elhízott anyák körében volt gyakoribb a dohányzás mind a terhesség előtt, mind pedig annak folyamán. A magyar anyák közül ezzel szemben leginkább a várandósság előtt a sovány kategóriába tartozók dohányoztak a perinatális időszakban.

A várandóssággal kapcsolatos tényezők közül a multiparitás (legalább harmadik gyermekkel várandós) jelentősen emelte a dohányzás esélyét, hasonlóan a Sieminska, illetve Azagba által leírtakhoz (Sieminska and Jassem, 2014; Azagba et al., 2020). A természetes úton történő fogantatás esetében szintén

gyakoribb volt a dohányzás előfordulása, mint az asszisztált fogantatásoknál – ez megegyezik Tsakiridis elemzésével is (Tsakiridis et al., 2018). A késői védőnői gondozásba vétel ugyancsak kockázati tényezőnek bizonyult, miképpen a várandósgondozáshoz kötődő diagnosztikai vizsgálatok elmaradása, valamint a nem elégséges vitaminszedés is, hasonlóképpen a más országokban megfigyelt eredményekhez (Lowensohn et al., 2016; Mohsin and Bauman, 2005; Mittiga et al., 2016).

Összességében megállapíthatjuk, hogy a hátrányosabb szociodemográfiai csoportba tartozó várandósok veszélyeztetettsége a dohányzás szempontjából egyértelműen magasabb. Az anyai dohányzás csökkentésében a védőnői ellátást és a várandósgondozás szerepét érdemes tovább vizsgálni, fókuszáltabban igénybe venni, mivel ez adataink szerint hatékony beavatkozási pont lehet.

IRODALOM

- Anderson, T. M., Lavista Ferres, J. M., Ren S.Y. et al. (2019). Maternal Smoking Before and During Pregnancy and the Risk of Sudden Unexpected Infant Death. *Pediatrics*. 143(4):e20183325. doi: 10.1542/peds.2018-3325.
- Azagba, S., Manzione, L., Shan and L., King, J. (2020). Trends in smoking during pregnancy by socioeconomic characteristics in the United States, 2010-2017. *BMC Pregnancy Childbirth*. 20(1), 52. doi: 10.1186/s12884-020-2748-y.
- Blood-Siegfried, J. and Rende, E. K. (2010). The long-term effects of prenatal nicotine exposure on neurologic development. *J Midwifery Womens Health*. 55(2), 143-152. doi:10.1016/j.jmwh.2009.05.006
- Dong, T., Hu, W. and Zhou, X. et al. (2018). Prenatal exposure to maternal smoking during pregnancy and attention-deficit/hyperactivity disorder in offspring: A meta-analysis. *Reprod Toxicol*. 76, 63-70. doi: 10.1016/j.reprotox.2017.12.010.
- Fogarasi-Grenczer, A. és Balázs, P. (2012). The correlation between smoking, environmental tobacco smoke and preterm birth [A dohányzás és a környezeti dohányfüsttartalom kapcsolata a koraszülésekkel]. *Orv Hetilap*, 153(18), 690-694.
- Hayashi, K., Matsuda, Y., Kawamichi, Y. et al. (2011). Smoking during pregnancy increases risks of various obstetric complications: a case-cohort study of the Japan perinatal Registry Network database. *J Epidemiol*, 21, 61-66.
- Hofhuis, W., de Jongste, J. C. and Merkus, P. J. (2003). Adverse health effects of prenatal and postnatal tobacco smoke exposure on children. *Archives of disease in childhood*, (12), 1086-1090. <https://doi.org/10.1136/adc.88.12.1086>
- Jussila, H., Pelto, J., Korja, R. et al. (2020). The association of maternal-fetal attachment with smoking and smoking cessation during pregnancy in The FinnBrain Birth Cohort Study. *BMC Pregnancy Childbirth*. 20(1), 741. doi: 10.1186/s12884-020-03393-x.
- Lange, S., Probst, C., Rehm, J. and Popova, S. (2018). National, regional, and global prevalence of smoking during pregnancy in the general population: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Glob Health*. 6(7), 769-776. doi: 10.1016/S2214-109X(18)30223-7.
- Liu, B., Xu, G., Sun, Y. et al. (2020). Maternal cigarette smoking before and during pregnancy and the risk of preterm birth: A dose-response analysis of 25 million mother-infant pairs. *PLoS Med* 17(8): e1003158. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003158>
- Lowensohn, R. I., Stadler, D. D. and Naze, C. (2016). Current Concepts of Maternal Nutrition. *Obstet Gynecol Surv*. 71(7), 413-426. doi: 10.1097/OGX.0000000000000329.
- Mathews, F., Yudkin, P., Smith, R. F. and Neil, A. (2000). Nutrient intakes during pregnancy: the influence of smoking status and age. *J Epidemiol Community Health*. 54(1), 17-23. doi: 10.1136/jech.54.1.17.
- McEvoy, C. T. and Spindel, E. R. (2017). Pulmonary Effects of Maternal Smoking on the Fetus and Child: Effects on Lung Development, Respiratory Morbidities, and Life Long Lung Health. *Paediatr Respir Rev*. 21, 27-33. doi: 10.1016/j.prrv.2016.08.005.
- Mittiga, C., Ettridge, K., Martin, K. et al. (2016). Sociodemographic correlates of smoking in pregnancy and antenatal-care attendance in Indigenous and non-Indigenous women in South Australia. *Aust J Prim Health*. 22(5), 452-460. doi: 10.1071/PY15081. PMID: 26616361.

- Mohsin, M. and Bauman, A. E. (2005). Socio-demographic factors associated with smoking and smoking cessation among 426,344 pregnant women in New South Wales, Australia. *BMC public health*, 5, 138. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-5-138>
- Moravcsik-Kornyicki, Á., Kósa, Zs., Gyulai, A. et al. (2017). Regional inequalities of health status of pregnant women in Hungary – Long-term series analysis [Területi egyenlőtlenségek hosszú idősoros elemzése a várandós nők egészségi állapotát vizsgálva]. *Orv Hetil.* 158(29), 1131–1142.
- Olives, J. P., Elias-Billon, I., Barnier-Ripet, D. and Hospital, V. (2020). Negative influence of maternal smoking during pregnancy on infant outcomes. *Arch Pediatr.* 27(4), 189–195. doi: 10.1016/j.arcped.2020.03.009. Epub 2020 Apr 21. PMID: 32331915.
- Rogers, J. M. (2009). Tobacco and pregnancy. *Reprod Toxicol*, 28, 152–160
- Roustaei, Z., Räisänen, S., Gissler, M. and Heinonen, S. (2020). Associations between maternal age and socioeconomic status with smoking during the second and third trimesters of pregnancy: a register-based study of 932 671 women in Finland from 2000 to 2015. *BMJ Open.* 10(8):e034839. doi: 10.1136/bmjopen-2019-034839.
- Samet, J. M., Yoon, S. Y., WHO Tobacco Free Initiative (2001). Women and the tobacco epidemic: challenges for the 21st century (No. WHO/NMH/TFI/01.1). World Health Organization.
- Sequí-Canet, J. M., Sequí-Sabater, J. M., Marco-Sabater, A. et al. (2022). Maternal factors associated with smoking during gestation and consequences in newborns: Results of an 18-year study. *J Clin Transl Res.* 8(1), 6–19.
- Shukla, R., Kanaan, M. and Siddiqi, K. (2021). Tobacco Use Among 1310716 Women of Reproductive age (15–49 Years) in 42 Low- and Middle-Income Countries: Secondary Data Analysis From the 2010–2016 Demographic and Health Surveys. *Nicotine Tob Res.* 23(12), 2019–2027. doi: 10.1093/ntr/ntab131.
- Sieminska, A. and Jassem, E. (2014). The many faces of tobacco use among women. *Med Sci Monit.* 20, 153–162. doi:10.12659/MSM.889796.
- Skalis, G., Archontakis, S., Thomopoulos, C. et al. (2021). A single-center, prospective, observational study on maternal smoking during pregnancy in Greece: The HELENA study. *Tob Prev Cessat.* 7,16. doi: 10.18332/tpc/131824.
- Smart, S. J., Nikaj A. N., Yu, L. et al. (2021). Association Between Maternal Smoking during Pregnancy and Offspring Overweight in U.S.-Born Children. *Pediatr Obes.* 16, 1–9.
- Tsakiridis, I., Mamopoulos, A., Papazisis, G. et al. (2018). Prevalence of smoking during pregnancy and associated risk factors: a cross-sectional study in Northern Greece. *Eur J Public Health.* 28(2), 321–325. doi: 10.1093/eurpub/cky004.
- U.S. Department of Health and Human Services. (2014). The Health Consequences of Smoking—50 Years of Progress: A Report of the Surgeon General. Atlanta: U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health.
- Yang, L., Wang, H., Yang, L. et al. (2022). Maternal cigarette smoking before or during pregnancy increases the risk of birth congenital anomalies: a population-based retrospective cohort study of 12 million mother-infant pairs. *BMC Med* 20, 4. <https://doi.org/10.1186/s12916-021-02196-x>

BOROS JULIANNA - VEROSZTA ZSUZSANNA

Szabó, L., Boros, J., Fábíán, I., Gresits, G. et al. (2020). Kutatási Jelentések 102. Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat - Várandós kutatási szakasz: Technikai Riport. KSH NKI. Budapest.

Veroszta, Zs., Boros, J., Fábíán, I., Kapitány, B. et al. (2022). Kutatási Jelentések 105. Fél-éves kutatási szakasz. Technikai riport. Kohorsz '18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat. KSH NKI. Budapest.

EXPLORING PERINATAL MATERNAL SMOKING IN HUNGARY: Results of the Cohort '18 Hungarian birth cohort study

ABSTRACT

Smoking during pregnancy can harm not only the health of the mother but also the unborn child. According to the Hungarian data collected so far from the data collection of health visitors, smoking during pregnancy is a significant problem in Hungary.

In our analysis, we examine the prevalence and influencing factors of perinatal maternal smoking in Hungary. Analysis was based on weighted data from the first two – prenatal and 6-months-old – waves of the Cohort '18 Hungarian Birth Cohort Study (n = 8331). The source of the data was the questionnaire data collected by the health visitors and the administrative data transferred from the pregnancy care booklet.

Three months before pregnancy 30.4% of mothers smoked on a daily basis and an additional 3.4% were occasional smokers. 14.4% of mothers smoked both during pregnancy and after childbirth. Younger mothers (under 25: 32.4%), those with a lower level of education (up to 8 grades: 44.4%), those with lower incomes (first income quintile: 35.6%), single mothers (35.6%), mothers expecting at least their 3rd child (26.3%) and those who lead unhealthy lifestyles and neglected pregnancy care were more likely to smoke throughout the study period.

The high pre-pregnancy smoking rate begins to decline during pregnancy, but it remains high (17.8% of mothers who smoke regularly in the first trimester and 12.8% in the second trimester), and begins to rise again after giving birth, when the child is six months old it is 19.6%. Socio-economic, demographic, and lifestyle factors greatly influence perinatal smoking.

Health visitors' care is an effective factor in reducing perinatal smoking. Targeted interventions for identified risk groups can be designed to reduce smoking during pregnancy and the risk for relapse to smoking after delivery.

Key words: smoking; pregnancy; pregnant care; health literacy; Cohort '18

A KÜLFÖLDRŐL HAZATÉRŐ MAGYAROK DEMOGRÁFIAI- TÁRSADALMI JELLEGZETESSÉGEI ÉS MOBILITÁSUKRA HATÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA*

Obádovics Csilla – Kulcsár László – Gödri Irén†

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja, hogy a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2016. évi mikrocenzusra és a nemzetközi migrációs kiegészítő adatfelvételre alapozva megvizsgálja az 1990 óta kivándorolt és az egy évet meghaladó külföldi tartózkodás után 1991 és 2016 között hazatérő Magyarországon született magyar állampolgárok (1) társadalmi–demográfiai jellemzőit, a (2) hazatérés utáni belföldi mobilitásának alapvető jellemzőit. A tanulmány célul tűzte ki azt is, hogy (3) a szakirodalomra támaszkodva a hazatérésnek a válaszokban megjelölt okai alapján kísérletet tegyen egy tipológia megalkotására. A visszatérőket ennek alapján négy típusba soroltuk: kudarcos, tudás hasznosító, érzelmi kötődő és tervezett visszatérő. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy e típusok között jelentős átfedések vannak, amelyeket a következő vizsgálati szakaszban pontosítani fogunk. A hazatérőket a hazatérés utáni területi mozgásaik jellemzője szerint költözött–nem költözött csoportokba soroltuk. A hazatérés után a településhatárt átlépő költözők aránya a visszatérő 20 éves és idősebb népesség 18,4%–a volt. A költözések 90,2%–a a hazatérés után egy éven belül, de a fele már az első három hónapban megvalósult. Keresztábra elemzéssel és logisztikus regresszió–analízissel vizsgáltuk, milyen demográfiai, társadalmi tényezők valószínűsítik a belföldi vándorlást a hazatérők körében. Vizsgálatunk arra is kitért, hogy mely tényezők hatnak a költözés időzítésére. E tényezők között a demográfiai jellemzőkön túl a visszatérés okai alapján

* A tanulmány a K129145 azonosító számú NKFI kutatás keretében készült.

képzett tipológia és a külföldön töltött idő hossza is szerepel. A logisztikus regresszió eredményei azt mutatják, hogy a fiatalabb korcsoportokhoz tartozóknak és a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezőknek van a legnagyobb esélye arra, hogy a hazatérés után a költözők csoportjába kerüljenek.

Tárgyszavak: nemzetközi migráció, visszatérő migráció, visszatérő migráció típusai, logisztikus regresszió

Obádovics Csilla, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Soproni Egyetem
Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar
E-mail: obadovics@demografia.hu

Kulcsár László, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar,
Institute of Advanced Studies Közseg (iASK)
E-mail: la.kulcsar@gmail.com

Gödri Irén¹

¹ Sajnos a kutatási terv kidolgozója és kutatás tervezett vezetője, Gödri Irén, a Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa már nincs közöttünk. A koncepció kidolgozásában, a szakirodalom feltárásában tevékenysége meghatározó volt. Gondolatai, megfigyelései, elképzelései jelentős szerepet játszottak a tanulmány elkészítésében, ezért tartottuk szükségesnek nevét a szerzők között feltüntetni.

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A nemzetközi vándorlás a történelem során mindvégig jelentős szerepet játszott a gazdasági-társadalmi és kulturális folyamatokban. A külföldre vándorlás, majd visszavándorlás a népesség mozgásának régóta ismert jelensége. Már a középkorban a céhek által előírt mestervizsga az esetek nagy részében tartalmazta a külföldi „szakmai gyakorlat” teljesítését. A visszatérő jelölt tehát egy komoly tudástranzfert valósított meg az érintett erőforrások területén. Ez legalábbis a kezdetekben jelentős gazdasági előnnyel kecsegtetett a városok számára. Később azonban a gazdasági fejlődés, az ipari forradalom, letörve a kézműipart, hátrányos helyzetbe hozta a céheket, főként azokat, amelyek nem tudtak váltani olyan termékekre, amelyek esetében a kézműves termelés piacképes volt és maradt (Faragó, 1998). Így tehát az a transzfer szerep, amit a hazatérő céh-legendék valósítottak meg korábban, átadta a helyét a külföldi tőke és beruházásokkal együtt járó új tevékenységeknek, s a mai értelemben vett külföldi munkavállalóknak, a hazatérőknek.

Napjainkban a külföldi munkavállalókon keresztül a tudástranzfer sok esetben *informális úton* valósul meg, amikor a munkát végző kisipari, szolgáltató ipari stb. külföldi munkavállalók új módszerekkel, eszközökkel, anyagokkal ismerkednek meg, majd azt hasznosítják a hazatérés után (Gittins and Fink, 2015). Tudástranzfert valósít meg az a tudományos kutató is, aki tanulmányai, ösztöndíjai alatt a vonatkozó szakirodalom ismereteit, intézményi tapasztalatait hasznosítja hazai munkájában. Ez utóbbi esetben nagy a valószínűsége annak, hogy a tudástőke mellett kapcsolati tőke is keletkezik és hasznosulhat.

A visszatérő migráció kutatásában alapvetően két diszciplináris irányzat alakult ki. Az egyik a közgazdaságtani megközelítés, amely a hazatérő migránst, mint a gazdasági folyamatokra reagáló, racionális stratégiát kidolgozó, racionális döntéseket hozó szereplőt tekinti (neo-klasszikus közgazdaságtan), majd a témához kapcsolódó, a társadalomtudományokhoz közelebb álló elméleti vonulata, a munkaerő-vándorlás új közgazdaságtana (New Economics of Labour Migration), amely a migrációs döntést már háztartások szintjén kezeli. A másik jellegzetes megközelítés pedig a szociológiai, szociálpszichológiai, kulturális antropológiai kutatások, amelyek rávilágítanak a társadalmi, strukturális és kulturális kontextusok alapvető jelentőségére a visszatérő migráció jelenségével kapcsolatban.

Elsősorban a nagy társadalmi-gazdasági-politikai változások időszakában, amikor a külföldre irányuló migráció felerősödik, az érintett kormányok fokozottabb érdeklődést mutatnak a téma iránt. Egyrészt megpróbálják mérsékelni a kifelé irányuló vándorlást, másrészt komoly erőfeszítéseket tesznek a visszaván-

dorlás, főként a sikeres kivándorlók visszatérésének (pozitív szelekció) támogatására. Az állami erőfeszítések azonban sok esetben kevésbé eredményesek, mivel például a kudarc miatt visszatérők esetében a hazatérésnek kevés köze van a hazai viszonyokhoz, illetőleg a visszavándorlást csábító állami kezdeményezéseknek. A visszavándorlás érdekében tett „tétova” állami lépéseknek többek között az az oka, mint Hárs (2016a,b) is megállapítja, a tudományos kutatások kevés figyelmet fordítanak a kivándorlás és a visszavándorlás okainak és következményeinek szisztematikus elemzésére. Tezcan (2019) szerint a fő nehézség az adatok hiánya, az elemzések nem kellő megalapozottsága akár kvantitatív, vagy kvalitatív vizsgálatokról van szó.

Az, hogy alacsony, vagy magas a visszavándorlók száma, növekszik vagy csökken ez a szám, igen keveset mond, ha nem ismerjük e népesség demográfiai, társadalmi összetételét, annak alakulását és regionális sajátosságait. Így a Horváth (2016) által jelzett igen magas magyar visszavándorlási arány egyformán adhat teret a pozitív és a negatív értékeléseknek is. Hárs és Simon (2017) adatai alátámasztják az előző megállapítást, amikor megállapítják, hogy a külföldön munkát vállalók és a hazatérők társadalmi és foglalkozási jellegzetességeik erősen eltérők. Másképpen szólva, a hazatérők számossága nem hozható közvetlen kapcsolatba a „küldő ország” gazdaságának pozitív alakulásával.

A fogadó ország romló gazdasági körülményei és az azzal együtt járó társadalmi feszültségek is erősíthetik a visszavándorlás jelenségét. (Poznan, 2017; Kulcsár és Kulcsár J., 2019). A hazatérőkre ható itthoni tényezők közül a szakirodalom szerint az otthoni kapcsolatrendszer vonzó, biztonságot nyújtó hatásának van a legnagyobb jelentősége (Şener, 2018). Sussman (2011) tipológiája a visszatérő migránsok identitás-változásait tartja a középpontban. Az identitás-változás rugalmassága, vagy rugalmatlansága Sussman szerint könnyítheti vagy éppen nehezíti a visszatérők beilleszkedését, de a kinti viszonyokhoz való alkalmazkodást is. Sussman modellje alapján Hegedűs és Lados, (2017), valamint Lados és Hegedűs (2016, 2019) a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező visszatérők esetében rugalmasabb identitás-váltást figyeltek meg, ami könnyebbé tette a beilleszkedést.

Magyarország Európai Unióba történő belépése után, majd a munkaerő-piaci korlátozások feloldásának következményeként a hosszabb-rövidebb időtartamú külföldi munkavállalás jelentősen megnövekedett (Moreh, 2014; Hárs, 2016a; Bruder és Szabó 2022), és ez egyrészt problémákat okozott a magyar munkaerő-piacon (Bodnár és Szabó, 2014), másrészt viszont előnyökkel járt nemcsak a kivándoroltak, illetve családtagjaik számára, hanem visszatérésük után feltehetően valamelyest a hazai gazdaság és társadalom számára is.

Ez utóbbi megállapítás alátámasztása lényegesen nehezebb feladat. Itt nemcsak az anyagi javak különböző hasznosítására gondolunk, hanem például az említett tudástranszfer és kapcsolatháló jelentette előnyökre, amelyekkel a hazatérők rendelkezhetnek, vagy olyan kulturális mintákra, amelyek akár innovációként is értelmezhetők. Ezeket nevezte már évtizedekkel korábban Levitt (1998) „társadalmi átutalásnak” (social remittance), mely elnevezés ma is aktuális. Ugyanolyan hasznos lehet természetesen a külföldön maradtak közvetítő, erőforrásokat (nem csak anyagiakat) növelő szerepe is. A kutatási eredmények ezen a területen sajnos igen szerények.

Ezek az előnyök, vagy előnyösnek vélt változások azonban véleményünk szerint csak mikro-regionális szinten vizsgálhatók és értelmezhetők megalapozottan. DaVanzo és Morrison (1981) már közel fél évszázada megállapították a „hely-specifikus tőke” tulajdonságainak alapvető jelentőségét az eredeti helyszínre történő hazatérést és ottmaradást illetően. Hausmann és Nedelkoska (2018) tanulmánya is alátámasztja ezt a gondolatmenetet, mivel véleményük szerint a visszatérőknek a munkaerőpiacra gyakorolt hatása alapvetően a hazatérők és a helynek, ahova hazatértek, jellegzetességeitől függ. Vállalkozásbarát helyi környezetben például komolyabb sikerre számíthatnak, mint az új vállalkozásokkal szemben ellenségesebb, tradicionális környezetben. Ez utóbbi körülmény akár az elköltözési szándékot is erősítheti.

A visszavándorlás körülményeit tehát a fogadó ország és az otthoni helyzet együttesen határozzák meg, s a mérleg nyelvének mozgását a két állapot (visszavándorlás – maradás) között nemcsak gazdasági szempontok befolyásolják, hanem politikai, pszichológiai és szociológiai tényezők is. Ebből fakad az a kérdés, hogy vajon a visszatérő migráció milyen előnyt jelent a kibocsátó ország társadalma, gazdasága számára? A válasz nem olyan egyszerű, ahogyan esetleg gondolnánk. Nagyrészt attól függ, miket sorolunk az előnyök körébe. Csak kifejezetten az anyagi előnyöket, vagy tágabban értelmezve kulturális, tudásbéli előnyöket is, illetve a társadalmi és humán tőkét, nem csak a pénztőkét, ahogyan Black et al. (2006) kifejtette, továbbá a társadalmi viszonyokat átalakítani akaró törekvéseket is előnyként vesszük figyelembe (Hofreiter and Košťalová, 2019).

Néhány demográfiai, szociológiai tényező alapvető jelentőségű lehet a visszatérő migránsok szerepének megítélésénél. Általában ilyen az életkor, a családi állapot, a szakmai gyakorlat, a képzettség és a kinti foglalkoztatottság jellemzői. Ha például egy diplomás külföldön szakképzetlen munkakörben volt alkalmazva, az anyagi erőforrásokon és bizonyos morális jellemzőkön túl komoly szakmai tudástranszfert nem valósít meg. Ez alól kivételt jelenthet a nyelvismeret, amelyet kamatoztathat későbbi életében. A megszerezhető anyagi javak komoly vonzást

gyakorolnak minden iskolai végzettségű csoportra szinte függetlenül a végzett munka és a képzettség összefüggésétől (Trevena, 2013; Pietka et al., 2013).

A visszatérés motívumai sokfélék lehetnek: a honvágy, az átélt kudarcok, az anyagi előnyöktől a tudástranzferen át a romló gazdasági helyzetig, az erőszakos cselekedetig, valamint a társadalmi konfliktusokon keresztül a hazai státus várható emelkedéséig terjednek. Esetünkben természetesen nincs szó erőszakos cselekedetéről sem a küldő, sem a fogadó országok vonatkozásában, a többi motívum viszont nagy valószínűséggel előfordul. Számolnunk kell azzal is, hogy a hazatérő migránsok nem egyformák se élet és családi körülményeikben, se anyagiakban, se motívumaikban, sem pedig elképzeléseikben, terveikben. Demográfiai szempontból és strukturálisan egyaránt sokrétű embercsoportról beszélünk, amelynek migrációs motívumai és gyakorlata sem egyforma.

A tanulmány célja, hogy a KSH 2016. évi mikrocenzusra és a nemzetközi migrációs kiegészítő adatfelvételre alapozva megvizsgálja az 1990 óta kivándorolt és egy évet meghaladó külföldi tartózkodás után 1991 és 2016 között hazatérő Magyarországon született magyar állampolgárok (1) társadalmi–demográfiai jellemzőit, a (2) hazatérés utáni belföldi mobilitását. A tanulmány célul tűzte ki azt is, hogy (3) a szakirodalomra támaszkodva a hazatérésnek a válaszokban megjelölt okai alapján kísérletet tegyen egy tipológia megalkotására. A szakirodalom ebben a vonatkozásban számos megközelítést tartalmaz. Egységes tipológiáról nem beszélhetünk, sőt King és Kuschminder (2022) a fogalom meghatározásában (visszatérő migráns) sem talált egységet. A tipológiát alkotó kísérletnek mégis azért van értelme, mert egyrészt a demográfiai változók szerepe is megmutatkozhat az egyes típusokkal való összefüggésben, másrészt pedig segít értelmezni a visszatérők esetleges eltérő társadalmi jellemzőit és a visszatérés motívumainak alakulását. Mindezek pedig jól hasznosíthatók a későbbi vizsgálatok során.

VISSZATÉRŐ-TIPOLÓGIÁK ÉS A BELFÖLDI MOBILITÁS A SZAKIRODALOMBAN

TIPOLÓGIAI KÍSÉRLETEK

A szakirodalom egy része a hazatérést olyan gazdasági előnyként értelmezi, amely az anyagi erőforrásokon, a megszerzett ismeretek hazai hasznosításán, de egyéni (családi) és helyi lokális szinten keresztül realizálódik. Sok esetben a siker elsősorban az anyagi lehetőségek bővülését jelenti, s főként a fogyasztás területén mutatkozik meg, kevésbé a fejlesztések, a beruházások és a vállalko-

zások terén. A visszatérés tényét más esetekben kudarcként értékelhetjük, ha a kitűzött célok valamilyen okból nem, vagy csak részben valósultak meg. Kudarcként értelmezhető az is, ha a hazatérő migráns integrációs problémákat élt át, nem tudott beilleszkedni, nem kapott megfelelő elismerést (Fong, 2012).

A visszatérést kudarcként megélők vizsgálata különösen nehéz, mivel egyfelől a célok realitása is eltérő lehet és a körülmények is változhatnak, másfelől – és ez a nehezebben feltárható – a kudarc elismerése önmagában is frusztráló, különösen, ha az téves önértékelésre, vagy a várható körülmények túlértékelésére vezethető vissza.

A visszatérőknek a tudástranszfert hangsúlyozó típusa nem csupán a hazatérő szándékaitól függ. A régió gazdaságában játszott szerepe részben magától a visszatérő migráns erőforrásaitól (humán, pszichológiai stb.), másrészt a régió (szűkebb – tágabb) helyzetétől függ. A szakirodalomban erre helyezi a hangsúlyt például Lang (2013) és Lang és Nadler (2014) által szerkesztett tanulmánykötet is.

A fentiekből következően a hazatérést kiváltó okok és a következmények vizsgálata nem egyszerű feladat. Egyrészt nem feltételezhető, hogy csak egy ok játszik közre a hazatérésben, hanem különböző okok kombinációja eredményezi azt (King, 1978). Ez azt is jelenti, hogy a neo-klasszikus közgazdaságtan, vagy a munkaerő vándorlás új közgazdaságtana (New Economics of Labour Migration) alapján végzett vizsgálatok önmagukban nem adnak helyes választ a hazatérés kérdésre (Cassarino, 2004). A közgazdasági felfogás jellemzi például Dustmann és Weiss (2007) írását, amelyben a szerzők a visszatérést egyrészt a költség-haszon kalkuláció összefüggéseire, másrészt a humán tőke konvertálásának lehetőségeire vezetik vissza. Wahba (2022) azt írja, hogy a közgazdászok úgy tekintenek a visszatérő migrációra, mint egy „kirakós játékra”, aminek középpontjában a legfontosabb tényező a bérkülönbség áll, amely a küldő és a fogadó ország munkaerőpiaca között tapasztalható. A többi tényező, jegyzi meg Wahba, ennek a központi jellegzetességnek van alárendelve.

Ezzel szemben Cassarino (2004), már korábban leírt, továbbá King és Kuschminder (2022) véleménye szerint a társadalmi kontextust figyelembe vevő strukturális megközelítés (társadalmi rétegződés, kulturális jellemzők, egyenlőtlenségi viszonyok stb.) a kinti tapasztalatok jelentősége mellett, további megalapozott motívumai lehetnek a hazatérésnek és nem csak a kinti sikertelen vagy sikeres foglalkoztatási, jövedelmi jellemzők. A strukturalista felfogás a visszatérő migránsok esetében a társadalmi kontextus szerepét nemcsak a fogadó országban, hanem az otthoni eredeti helyükön is vizsgálja, azaz arra is koncentrál, hogy a hazatérők reintegrációja miként alakul, illetve alakulhat a helyi társadalomban.

A reintegráció lehet sikeres, vagy sikertelen, s ez utóbbi esetben befolyásoló motívuma lehet akár az eredeti hely elhagyásának is (Gmelch, 1980).

A hazatérő migránsok típusokba történő rendezését Magyarországon ismereteink szerint ifj. Leopold Lajos (1908) végezte el a 20. század elején. Tipológiája azonban nem terjedt el a nemzetközi szakirodalomban, főként a magyar nyelv nemzetközileg korlátozott ismerete miatt. Típusai közül több ma is értelmezhető: egyrészt a kudarcot átélő hazatérő, aki nagyrészt a fogadó ország gazdasági helyzetében, a rá vonatkozó jogi szabályok negatív módosulása következtében, bizonyos részben a társadalmi megítélés miatt, vagy személyi jellemzők miatt tért haza. Ezek a változások gazdasági és társadalmi szempontból is megnehezíthették az adaptációt a fogadó országban. Példaként említhetjük az első világháború által kiváltott eseményeket, mivel a bevándorlók közül a magyarok a németekkel együtt komoly atrocitásoknak voltak kitéve az Egyesült Államokban (Oravec, 2017). A visszatérő török munkások hasonló problémákról számoltak be ebben a korban (Kunuroglu et al., 2018). Azt sem szabad elfelejteni, hogy a „kudarcos visszatérők” sokszor nem rendelkeztek olyan képzettséggel, ismeretekkel, amelyeket a fogadó ország az adott időszakban fontosnak tartott és csökkentette volna a taszító faktorok jelentőségét. A kudarchoz hozzájárulhat a lehetőségek vagy a saját személyi tulajdonságok túlértékelése és az ezt követő csalódás is. Ezekben az esetekben sokszor a külföldi munkavállaló „felmenti” önmagát, s a felelősséget a kudarcért áthárítja a külső tényezőkre. Nagyon valószínű, hogy e típusba tartozó hazatérő migránsok nem járulnak hozzá a hazai gazdaság fejlődéséhez.

Leopold másik típusa, amelyet ma is használhatunk a tipológia alkotásnál, a mai szóhasználattal élve (Cerase, 1974) a „tradicionális” típus, aki megtakarított pénzét arra használja, hogy korábbi lakóhelyén gazdaságát, háztartását javítsa, státusát reprezentatív fogyasztással emelje (Scârncu–Domnişoru and Csesznek, 2017). Továbbá nincs szándékában az elköltözés, mivel társadalmi hálózatai a településhez kötik, így az elköltözés nem kecsegtet komoly előnnyel.

A visszatérő migráció tipológiájának megalkotásával kapcsolatban a tudományos gondolkodás az 1980-as években vált intenzívvé. Különösen azután, hogy Rómában 1981-ben megrendezték az első Európai Konferenciát a visszatérő migráció témájában (Kubat, 1984). A témát korábban tárgyaló írások, mint például Cerase, vagy King azonban már ezt a konferenciát megelőzően több visszatérő migráns típust vázoltak fel. Egyfelől a kudarc eredményeképpen visszatérő migráns típust, mint láttuk ezt már Leopoldnál is. A konzervatív visszatérő migránst, korábban tradicionális jelzővel illettük, aki nem akarja megváltoztatni azt a társadalmi kontextust, amit elhagyott és amibe visszatért, hanem előnyösebbé akarja azt tenni családjá és önmaga számára (Leopoldnál ez a típus

is megtalálható). Az innovatív hazatérőt, aki a megszerzett tudást, képességet hasznosítani szeretné akár szűkebb környezetében, vagy akár mobilitás révén távolabb, ahol erre fogadókésztséget talál. Végül a visszatérő nyugdíjas migráns, aki az ismerős társadalmi környezetbe tér vissza és élvezzi az eltérő gazdasági, szociális transzferek nyújtotta előnyöket.

King (1978) véleménye szerint a visszatérő migránsok elenyésző hányada tekinthető „fejlesztés orientált” gondolkodásúnak. A visszatérők szerinte nem játszanak lényeges szerepet az ország gazdasági életében, legfeljebb a szűkebb lakókörnyezetükben, ahol viszont a beilleszkedésük sokszor komoly problémákat jelent. A problémákkal megküzdeni nem tudók területi mobilitása megfigyelhető, de a visszatérők területi mobilitása nem feltétlenül kapcsolódik a fejlesztés orientált gondolkodásmódhoz. Más esetekben a visszatérő migránsok csak a hazai munkaerőpiac „lyukainak” betöméséhez járulnak hozzá eltérő hatásokkal. A hazautalások viszont játszhatnak bizonyos szerepet az ország devizagazdaságának alakulásában, de elsősorban hatásuk a családi, lakóhelyi viszonyok változásában figyelhető meg.

King a visszatérő migránsoknak három típusát különbözteti meg. Egyrészt a „*kényszerű hazatérőket*”, akiket gazdasági, politikai, vagy egyéb okok bírnak rá a visszatérésre, mint például a Brexit hatására megváltozott (David and Barwińska-Małajowicz, 2018), a külföldi munkavállalókat érintő szabályozások. Másrészt a „*tervezett hazatérők*” csoportját, akik céljukat elérték, például az anyagi megtakarítást, amit otthon státusnövelő fogyasztásra fordítanak, vagy a tanulmányi ösztöndíjasok, akik hazatérnek az eleve meghatározott idő letelte után. A tervezett hazatérők másik típusát az „*innovatív hazatérők*” jelentik King szerint. Ennek a csoportnak a reintegrációs folyamata a legtöbb konfliktussal terhelt, s sokan potenciálisan a költözők csoportját növelhetik. Harmadrészt King a „*spontán hazatérők*” típusát említi, akik valamilyen emocionális ok (honvágy, egyedüllét, szeretteik hiánya stb.) miatt előre nem tervezetten térnek haza.

Gmelch (1983) három motiváció-dimenziót tart lényegesnek a hazatérők tipizálásánál. Mindhárom dimenziót a „push-pull” kategória páros keretén belül értelmezi. A dimenziók a következők: (1) személyes, családi dimenzió, mint például „hiányzik a család” és személyes okok, kudarcok; (2) gazdasági dimenzió, például jó otthoni munkalehetőség, ígéretes vállalkozás indítás, másfelől rossz kinti munkafeltételek, munkanélküliség; (3) társadalmi körülmények, mint például a honvágy, reintegráció az otthoni környezetben, vagy a másik oldal: kint idegennek érzi magát, a biztonság hiánya.

Barjaba és Barjaba (2017) tipizálása még egyszerűbb. Ők egyrészt *önkéntes visszatérőkről* és *kényszerű visszatérőkről* beszélnek, akik a romló gazdasági helyzet következtében térnek haza. Ez utóbbi típusú visszatéréseket vizsgálja

Kerpaci és Kuka (2019) a görög válság hatására hazakényszerülő albán migránsok esetében.

A transznacionális megközelítés szerint (King és Kuschminder 2022, 7) a hazatérő migráns számára az otthon és a külföld között a megteremtett gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok biztosítják azt, hogy a „történetnek nincs vége, az ajtó nem zárult be” a további külföldi migráció előtt, akár a következő nemzedék esetében sem.

A következőkben kísérletet teszünk egy hazatérő migráns tipológia megalkotására a szakirodalom alapján, összekötve a kialakított típusokat a mikrocenzus adatbázisában található, a hazatérés okaira vonatkozó kérdésekkel. Erre mindenképpen szükség van, mivel azt feltételezzük, hogy a hazatérők besorolhatók e típusok valamelyikébe. Azt is valószínűsíthetjük, hogy az egyes típusok eltérő társadalmi–demográfiai vonásokkal rendelkeznek. Legfőképpen pedig területi mobilitásuk mentén térnek el lényegesen egymástól. Ismét jeleznünk kell, hogy módszertani problémák miatt a mikrocenzus és a nemzetközi migrációs kérdőív kérdései nem teszik lehetővé a kellő megalapozottságú típusalkotást.

A típusok megalkotásánál ifj. Leopold (1908), Cerase (1974), King (1978), Cassarino (2004), Dustmann és Weiss (2007), Gmelch (1983) és Barjaba és Barjaba (2017) munkáira támaszkodtunk. Más szerzők által alkotott típusok jó részt lefedik e szerzők által kimunkált típusokat, bár az utóbbiak között is vannak átfedések. Ezeket szemlélteti a 1. táblázat.

Látható, hogy az említett szerzőknél a tipológia több dimenziót tartalmaz és egy hazatérő akár több típusba is besorolható. A felvetett kifogások ellenére az általunk javasolt tipológia első három kategóriája jól elkülöníthető a mikrocenzus adatai alapján. Ebben az esetben is fennáll a szakirodalom bemutatásánál jelzett sajátosság, miszerint nem egy okról, hanem okok kombinációjáról van szó (King, 1978). Jelen tanulmányban csak a hazatérés legfontosabbnak ítélt okát vettük figyelembe. Tipológiánkban a tervezett hazatérő típus értelmezése már nehezebb, mert például átfedés jöhet létre más kategóriákkal, például a tudást hasznosító kategóriával.²

² A mikrocenzus nemzetközi migrációs kérdéskategóriájának B21b. kérdése alapján került kialakításra a tipológia. A kérdésben szereplő „teljesült a kiköltözéskor kitűzött cél” kategória a többivel együtt értelmezve konfúzus, mivel nem tudjuk, hogy a cél vajon melyik másik kategóriához áll közel, s tulajdonképpen mi teljesült. Azok esetében, akik több kategóriát választottak, a probléma esetleg korrigálható, de azokban az esetekben, ahol csak egy válaszlehetőség került rögzítésre, ez a nehézség fennmarad. A kérdés válaszkategóriái közül kihagytuk a „politikai, ideológiai ok” választ az igen alacsony említési arány (0,6%) miatt. Az „egyéb” választ pedig értelmezési ok miatt hagytuk ki. A mikrocenzus hivatkozott kérdéskategóriája a típusalkotás szempontjából tehát nem volt tökéletes, de ez nem jelenti azt, hogy a típusalkotási kísérletünk felesleges lett volna. Többek között azért sem, mert a jövőbeni kutatások támaszkodhatnak a feltárt problémákra. Ez a tudományos tevékenység természetes jellege.

1. táblázat. A külföldről hazatérők típusai, motivációi

Saját visszatérő típusok	ifj. Leopold (1908)	Cerese ^a (1974)	King (1978)	Gmelch (1983)	Dustmann és Weiss (2007)	Barjaba és Barjaba (2017)
Kudarcos	Kudarcos	Kudarcos	Kényszerű	Gazdasági, társadalmi	Emelkedő kinti költségek, csökkenő haszon	Kényszerű
Tudás hasznosító	-	Innovatív	Innovatív	-	A megszerzett humán tőke érvé- nyesítése otthon kedvezőbb	Önkéntes
Érzelmi kötődő	-	-	Spontán	Személyes	-	Önkéntes
Tervezett visszatérő	Tradicionális	Konzervatív	Tervezett	-	A megtakarítás otthoni költsége kedvezőbb	Önkéntes

^a Cerese egyik típusát, a „hazatérő nyugdíjast” nem vettük figyelembe.

Forrás: saját szerkesztés.

A HAZATÉRŐK TERÜLETI MOBILITÁSA

Magának a hazatérésnek, a hazatérés utáni költözésnek³ éppúgy, mint a nem-költözésnek számos oka lehet. Feltételezhető, hogy a területi mozgás nem egyszerűen véletlenszerű ebben a csoportban sem, éppúgy, mint a lakosság körében általában. Tévedés lenne tehát azt megállapítani, hogy a hazatérő migránsok közül a nem költözők, csak az úgynevezett „tradicionális” hazatérők, vagy a „kudarcos” visszatérők közé tartoznak (Scârnci-Domnişoru és Csesznek, 2017), akik nem képviselnek komoly gazdasági vagy társadalmi, kulturális megújulási törekvéseket, a költözők pedig igen.

A hazatérők területi mozgása természetesen azt is jelentheti, hogy a külföldön megszerzett erőforrásokat érvényesíteni szeretnék, s ehhez a törekvéshez

³ Költözött: itt csak a településhatárt átlépő költözést számítjuk ebbe a kategóriába. A településen belül költözők a nem költözött csoportba tartoznak. Tisztában vagyunk azzal, hogy a településen belüli költözés is együtt járhat gazdasági gyarapodással, a településen belüli státusz változással, azonban a kérdőív ebből a szempontból nem adott lehetőséget a részletesebb elemzésre.

a területi mobilitás lehet az egyik eszköz (DaVanzo and Morrison, 1981; Fong, 2012). Ez a helyzet azonban nem tekinthető kizárólagosnak. Könnyen lehetséges az is, hogy a *mobilitási szándék már korábban létezett*, s a külföldi tartózkodás során szerzett erőforrások megkönnyítették a mobilitást gátló közbülső akadályok leküzdését (Lee, 1966).

A visszatérő migránsok területi mozgása összefüggésbe hozható viszont a visszatérők különböző típusaival. A szakirodalomban megfigyelhető tipológiai-kötési kísérletek áttekintése azért is volt fontos, mert ezek alapján megkísérelhetjük megállapítani, hogy a költözés elsősorban mely csoportokra lehet jellemző.

A transznacionális megközelítés a társadalmi és szimbolikus kapcsolatoknak olyan kombinációja, amely hálózatokba szerveződik és egyidőben több bázist képvisel, fenntartva e többközpontúság helyhez kötő, de egyben mobilizáló jellegét is (Faist and Bilecen, 2019). A transznacionális megközelítés a visszatérő migránsok esetében az otthoni környezet társadalmi és történeti jellemzőit tartja fontosnak, amely megakadályozza az otthonról való végleges elszakadást és előkészítheti a hazatérést is, de nem törli a nemzetközi kapcsolatokat sem (Gábrriel és Horváth, 2020).

A társadalmi hálózat elmélet meglátása szerint a visszatérő migráns helyzete sokszor csak átmeneti, mozgása a hálózatban tovább folytatódik (Illés és Kincses, 2009). Az igénybe vett hálózat azonban nem feltétlenül jelent helyelhagyást, hanem éppen az ellenkezőjét, a maradás irányába is hathat (Farrell et al., 2012). Marasztaló erejűként az „erőskötéseknek” igen jelentős (Granovetter, 1973). A hálózat más elemei viszont, például a gravonetteri „gyenge kötések” erőteljesen mutathatnak a költözés irányába. Ez a megállapításunk döntően Bauman „folyékony” (liquid) modernizáció elméletére támaszkodik. Bauman megfigyelése szerint jelenleg a „társadalmi hálózatok dezintegrációja” zajlik (Bauman, 2000, 14.), amely folyamat fellazítja a hagyományosan erős intézmények (család, közösségek) szabályozó és kontrolláló szerepét. Hasonló összefüggést jelzett Bodó (2019), amikor megállapítja a migrációs folyamatok egyenlőtlenségeket erősítő következményeit. Ezeknek hatásaként a migráció negatív megítélését tartja napjainkban jellemzőbbnek, szemben a pozitív véleményekkel. A likvid modernizáció jelensége egyben azt is előtérbe állítja, hogy a gravonetteri erős kötések befolyása gyengül, a gyenge kötéseké pedig erősödik, ami viszont fontos a mobilitás szempontjából (Engbersen, 2012). Engbersen és Snel (2013) a likvid migráció elméletének segítségével magyarázza a hazatérők egy részének instabil helyzetét. Az instabilitást részben, mint jeleztük, a hagyományos intézmények helyhez kötő erejének gyengülése okozza, másrészt a readaptáció folyamatának feszültségei, sikertelensége, a helyi intézmények nem kellő mértékű támogatása. Ahogy Gmelch (1980) jellemezte, a hazatérők jelentős részénél a

honnagy érzését felváltja a csalódás érzése. Ní Laoire (2007) véleménye, miszerint a visszatérő migránsok jelentős része köztes helyet foglal el a helyi lakosok és a beköltözők között, szintén ezt az instabilitást mutatja. Mindezek a tényezők nyomást gyakorolhatnak a visszatérő migránsra, ezzel területi mozgást válthatnak ki elsősorban a fiatalok körében, akik gyakran nem találnak megfelelő munkát, jövedelmet a rurális területeken, aspirációjukat nem tudják megvalósítani, s mozgásuk feltehetően a városok, fejlettebb területek felé irányul. A hazai szakirodalom már régóta észleli a belföldi vándorlás városi, városkörnyéki, főként az ország középső és nyugati területei felé történő irányultságát (Gödri és Spéder, 2009; Dövényi, 2009; Kulcsár és Obádovics, 2016; Bálint és Obádovics, 2021). Azt, hogy esetünkben a költöző hazatérők mozgása hasonló, vagy eltérő jellegzetességet mutat, majd egy következő tanulmányban elemezzük részletesen. A likvid migráció elméletének, amelyet Engbersen és Snel tipikusan az EU keleti bővítésével hozott összefüggésbe, néhány vonását magunk is a hazatérők költözési magatartását magyarázó tényezőnek tartjuk, amely alkalmas általánosabb elméleti keretet biztosítani a visszatérők területi mozgásának sajátosságaihoz. Anacka et al. (2013) a már klasszikusnak számító Ravenstein (1889) és Lee (1966) elméleti megközelítéseit ötvözte a likvid migrációs megközelítéssel és többek között arra a kérdésre keresett választ, hogy milyen stratégiát alakítanak ki a visszatérők az otthoni mobilitással kapcsolatban. A visszatért lengyel migránsok területi mozgásának néhány aspektusával Klein-Hitpaß (2013) foglalkozik, de kizárólag a magasan képzett hazatérők területi mobilitását vizsgálja abból a szempontból, hogy igazolható-e az a hipotézis, miszerint a visszatérő magas képzettségű migránsok a gazdaságilag legfejlettebb terület felé orientálódnak. A lengyel adatok nem igazolják ezt a feltevést szerinte, mivel az ebbe a csoportba tartozó visszatérők többsége más területek felé vándorol, amelyek igen eltérő gazdasági jellemzőkkel rendelkeznek. Ez az összefüggés felhívja a figyelmet arra, hogy a visszatérő migránsok területi mobilitásának vizsgálatánál a vonzó és a taszító (pull-push) tényezőket egyaránt figyelembe kell venni (Németh és Lőrincz, 2019). A visszatért migránsok területi mobilitását valószínűleg erősen befolyásolja az a körülmény is, hogy a kívánatos területek (fejlettebb határterületek, fővárosok stb.) milyen mértékben „telítettek” a hazatért migránsok által felkínált erőforrások szempontjából.

A felkészülés a hazatérésre nemcsak az új ismeretek, készségek, megoldások elsajátítását foglalja magában, hanem az otthoni viszonyok ismeretét is. Ez utóbbi különösen fontos az esetleges területi mobilitás szempontjából.

Az áttekintett szakirodalom és választott témánk kapcsolatát a következőkben összegezzük:

1. Mivel a hazatérő migránsok területi mozgását nem szakíthatjuk el az őket érintő társadalmi folyamatoktól, ezért a szakirodalom által felvázolt tipológiát abból a szempontból értelmeztük, hogy vajon a területi mozgás egyformán érinti-e a különböző típusokat. Az empirikus elemzésnél megkíséreljük figyelembe venni az egyes típusok jellemzőit.
2. A szakirodalom alapján megkérdőjelezhető, hogy a külföldről visszatérő költözők csak az innovatív gondolkodású csoportból kerülnek ki. Egyrészt ugyan a reintegrációs nehézségek növelik a költözés valószínűségét, másrészt viszont a nem költözők között sem kizárt a fejlesztés orientált visszavándorlók jelenléte.
3. A szakirodalom megerősít bennünket abban, hogy főként a rurális térségek munkaerőpiaca nem kedvez a visszatérőknek akkor sem, ha nem rendelkeznek magas képzettséggel és innovációs készséggel, így a költözés körükben is jellemző lehet, különösen, ha az elérhető jövedelem alacsonyabb a külföldön megszokottnál.
4. A költözés a likvid migrációs elmélet alapján kevésbé valószínűbb azok körében, ahol a hagyományosabb intézmények őrzik a befolyásukat. Ezek feltehetően elsősorban a tradicionálisabb térségekben találhatók.
5. A szakirodalom álláspontja nem egységes a visszatérő külföldi munkavállalók társadalmi összetételére, otthoni tevékenységére vonatkozóan. A közgazdasági elméletek az ökonómiai motívumokra koncentrálnak, s mint ilyenek elsősorban az input tényezőket mérik (az átutalt, hazahozott pénz mennyisége, a munkahelyek számának alakulása stb.), s ritkábban tekintenek az outputra, az eredményekre. Az utóbbiak azonban nehezebben is mérhetők. A szociológiai, antropológiai, pszichológiai megközelítések a társadalmi körülményeket, a megfigyelt tevékenységeket, eredményeket, s a kapcsolatos magatartásokat, feszültségeket, illetve a megoldásukra tett kísérleteket, vagyis a hazatérő és családja, eredeti közössége közötti viszonyokat állítják a középpontba, amelyek nem érthetők meg a közgazdaságtan alapján. Ide tartozik a visszatérők területi mozgása, vagy költözési viselkedése is.
6. Ez utóbbi jelenséggel kapcsolatos szakirodalom meglehetősen szegényes. Általában szinte csak mellékes megjegyzések fogalmazódnak meg arról, hogy a visszatérők egy része, ha költözik, elsősorban a városi, a fejlettebb, több lehetőséget nyújtó területek felé veszi az irányt, de részletes, átfogó elemzés nem található.

AZ ADATOK ÉS A MÓDSZER

A tanulmány a 2016. évi mikrocenzus adatfelvételére, annak kiegészítő nemzetközi migrációs blokkjának adataira támaszkodik. Az adatfelvétel 2016 október – november hónapban zajlott és 2 148 település 440 ezer háztartásából gyűjtöttek információkat. A minta állampolgárságtól és bejelentett lakóhelytől független, reprezentatív Magyarország népességére nézve. Ebből 242 ezer fő a legalább egyéves migrációs tapasztalattal rendelkező Magyarországon született magyar állampolgárok száma. A mikrocenzus adatállománya lehetővé tette a teljes felnőtt népesség és a hosszútávú külföldi tartózkodásból visszatért magyar állampolgárok demográfiai jellemzőinek összevetését.

Kutatásunk célcsoportja az 1990–2016 között legalább egy évig külföldön élő/dolgozó/tanuló és azóta visszatért magánháztartásban élő, Magyarországon született felnőtt (visszatéréskor 20 éves vagy idősebb⁴) magyar állampolgárok. A 20 éves és idősebb korcsoportra való szűkítést azért láttuk szükségesnek, mert az ennél fiatalabb hazatérők nem valószínű, hogy önállóan dönthettek arról, hogy külföldön munkát vállalnak vagy hazatérnek, elköltöznek eredeti lakóhelyükről, vagy ott maradnak. A területi mobilitásról való önálló döntés a 20 évesek és idősebbek körében jóval valószínűbbnek bizonyul. Hasonló megoldást alkalmazott a Magyarországról elvándorlók vizsgálatánál Blaskó és Gödri (2016) a SEEMIG felmérés esetében, ahol az alsó korhatár ugyancsak húsz év volt.

Először ismertetjük az 1991 után hazatérő és a költöző népesség néhány demográfiai jellemzőjét. Bemutatjuk, miben különböznek azok a hazatérők, akik egy bizonyos idő után elköltöztek korábbi lakóhelyükről, azoktól, akik maradtak. A viszonyítási alap kettős: egyrészt a visszatérő és a teljes népesség jellemzőit vetjük össze, másrészt a költöző és nem költöző alcsoportokat hasonlítjuk egymáshoz.

A fentiek alapján a teljes népességben 7 382 233 fő a 20 éves és idősebb magyar népesség száma. A hazatéréskor 20 éves és idősebb mintánkba bekerült visszatérő magyarok⁵ száma 140 109 fő volt. Mivel a hazatérők jelentős része (81,6%) egyáltalán nem költözött (a hazatérés időpontja és a vizsgálat ideje között) más településre, – a településen belüli költözést nem soroltuk a

⁴ Az életkor minden esetben a visszatérés kori életkorra vonatkozik.

⁵ Hazatéréskor 20 éves vagy idősebb, 12 hónapot vagy azt meghaladó külföldi tartózkodás után visszatérő Magyarországon született magánháztartásban élő magyar állampolgárok.

költözők csoportjába⁶ – így összehasonlíthatjuk az egyes demográfiai, társadalmi változók mentén a településről elköltöző hazatérőket a települést el nem hagyó csoporttal. A hazatérés után a településhatárt átlépő költözők aránya ennek megfelelően a 20 éves és idősebb visszatérő népesség 18,4%-a (25 796 fő) volt.

A tanulmány következő részében a visszatérő magyarok típusalkotására teszünk kísérletet a szakirodalmak alapján, majd függetlenség-vizsgálattal elemezzük, milyen demográfiai, társadalmi tényezők valószínűsítik a belföldi migrációt és annak időbeli alakulását a hazatérők körében. Ezután pedig logisztikus regresszióanalízis alkalmazásával mutatjuk be a költözést, a területi mozgást és annak időzítését valószínűsítő tényezőket.

AZ EREDMÉNYEK

A TELJES NÉPESSÉG ÉS A KÜLFÖLDRŐL HAZATÉRŐ MAGYAROK FŐBB DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI

A külföldi munkavállalás/tanulás után hazatérő magyarok demográfiai összetételének elemzése során alapvető, hogy ismerjük, vajon ennek a csoportnak a demográfiai összetétele eltér-e, és ha igen, milyen mértékben a megfelelő korcsoportot képviselő lakossági jellemzőktől. A 2. táblázat a teljes népesség és a visszatérő népesség néhány jellemzőjét mutatja be.

Blaskó és Gödri (2016) adatai szerint elsősorban az életkornak és az iskolai végzettségnek volt differenciáló hatása, amennyiben a 20 és 40 év közöttiek és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők voltak nagyobb arányban a kivándorlók között. A mi adataink is lényegében hasonló képet mutatnak. A hazatérők 44%-a volt 20–39 éves, míg a hasonló korú teljes népességben ez az arány 32,7%. A hazatérők között a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 47,8%, míg a teljes népességben a 20 éves vagy idősebbek körében csak 21,4% volt. A többi demográfiai változót figyelve megállapítható, hogy a hazatértek mintájában a férfiak, a nőtlenek/hajadonok voltak túlréprezentálva a teljes népességben mutatkozó megoszlásokhoz képest.

⁶ A településen belüli költözés azonban nem lényegtelen, mivel a külföldi munkavállalás során összegyűlt, hazautalt anyagi források a településen belüli költözés egyik fontos előfeltételeként is szóba jöhetnek (Gábrriel és Horváth, 2020).

2. táblázat. A teljes felnőtt népesség és a hazatérő felnőtt népesség megoszlása főbb demográfiai jellemzők szerint

	Teljes N=7 382 233	Visszatérő népesség n=140 109
(%)		
Nem		
Férfi	46,7	54,7
Nő	53,3	45,3
Összesen	100,0	100,0
Korcsoport		
20–29	15,2	44,0
30–39	17,5	32,3
40–49	19,4	13,8
50–64	25,1	8,7
65+	22,8	1,1
Összesen	100,0	100,0
Családi állapot		
Nőtlen, hajadon	20,9	26,8
Házass, élettárs	59,8	63,3
Elvált, özvegy	19,3	9,9
Összesen	100,0	100,0
Iskolai végzettség		
Max 8 osztály	23,0	5,4
Szaktunyas	22,5	17,2
Érettségi	33,1	29,6
Felsőfokú	21,4	47,8
Összesen	100,0	100,0

Forrás: KSH Mikrocenzus 2016. adatok alapján saját számítás.

Chi² próba eredménye minden esetben szignifikáns összefüggést mutat (sig=0,000).

A VISSZATÉRŐ-TÍPUSOK DEMOGRÁFIAI JELLEMZÉSE

Kutatásunk során kialakítottunk egy olyan mutatót, amellyel megpróbáltuk azonosítani a *visszaérkezők típusait* a hazajövetel motivációi szerint. A típusalkotást nagyrészt, mint fentebb bemutatottuk, a szakirodalom alapján végeztük el. A mikrocenzus kérdései nem voltak teljes mértékben megfelelőek, de ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy az egyes típusok demográfiai jellemzésén túl, sikerült kapcsolatot találnunk az egyes hazaérkező típusok és a belföldi mobilitásuk között.

A mikrocenzus B blokkjának 21. kérdése alapján tettünk kísérletet a migráció-típusok kialakítására. A kérdés így szólt: „*Milyen célból vagy okból költözött (vissza) Magyarországra?*”

Az alábbi válaszlehetőségek közül több válasz is megjelölhető volt. Amennyiben több választ is megjelölt, feltettük a kérdést: „*Melyik célt tekinti a legjellemzőbbnek?*”:

- anyagi, megélhetési ok
- jobb munkafeltételek, életkörülmények
- szakmai ok (karrier lehetősége, tapasztalatszerzés)
- tanulmányi ok (jobb képzés, nyelvgyakorlás, magyar diploma megszerzése)
- családi ok, honvággy
- politikai, ideológiai ok
- teljesült a kiköltözéskor kitűzött cél

A *politikai, ideológiai ok* választ a rendkívül alacsony előfordulása miatt nem vettük figyelembe. A csak egy választ adók által megjelölt, valamint a több válaszlehetőséget megjelöltek közül a legjellemzőbb kérdésre adott választ össze-sítve, az alábbi csoportokat alkottuk:

1. *Kudarcos típus* (anyagi, megélhetési ok, valamint jobb munkafeltételek, életkörülmények miatt hazatérők)
2. *Érzelmi kötődés típus* (családi ok, honvággy miatt hazatérők)
3. *Tudás hasznosító/innovatív típus* (szakmai, tanulmányi okok miatt hazatérők)
4. *A kitűzött cél elérése típus* (teljesült a kiköltözéskor kitűzött cél)

Az érzelmi kötődés (a család hiánya, honvággy) miatt visszatérők jelentették a többséget, ami egyáltalán nem biztos, hogy nem kapott jelentőséget a többi csoportban is, csak nem azt ítélték legjelentősebb visszatérési oknak. Ez a választípus kiválóan megfelelt azok számára is, akik az esetleges kudarcukat nem akarták nyilvánvalóvá tenni. A kudarcos visszatérők aránya 8,1% volt, tehát tizenkettő hazatérő közül közel egy esetben a kinti lét nem váltotta be a reményeket. Ez jelentheti azt, hogy az elvárások túlzóak voltak, azaz nem voltak reálisak, amiben az ismerethiány és a hibás önértékelés egyaránt szerepet játszhatott. A kint megszerzett tudást hasznosítani akarók aránya valamivel magasabb, de itt ismételen fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a tervezett visszatérők egy része valószínűleg szintén jellemezhető ezzel a motívummal. A tervezett vissza-

térők kategóriája sokféle orientációt, célmeghatározást tartalmazhat. Egyben nagyobb tudatosságot is jelezhet, mivel kinti tevékenységét egy meghatározott célhoz viszonyítva értékelte.

A hazatérők tipológiája több társadalmi-demográfiai ismérvvvel hozható kapcsolatba az elméleti ismeretek alapján is. Maga a tipológia nem valamiféle hatalmas empirikus vizsgálat eredményeként született a nemzetközi szakirodalomban sem, hanem jórészt elméleti munkák, viták, esettanulmányok elemzése következtében. Ez a munka ma sem fejeződött be, hanem különböző empirikus (kisebb-nagyobb) felmérések adatai szolgálnak verifikálására, továbbfejlesztésére. A kutatás tárgyát képező vizsgálat próbálkozásai is ebbe a csoportba sorolhatók. Ebből fakadóan a típusalkotás módszertana és eredményei remélhetően számottevő hozzájárulást jelentenek ehhez és megalapozhatják a kutatócsoportunk további munkáját.

Tanulmányunknak ebben a részében ismertetjük azokat a legfontosabb eredményeket, amelyek az általunk a szakirodalom alapján kialakított hazatérő tipológia és az alapvető demográfiai változók közötti összefüggésekre vonatkoznak (3. táblázat).

A kudarcos visszatérők minden demográfiai csoportban megtalálhatók, de az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő a legalacsonyabb iskolai végzettségű csoportban. A legtöbb visszatérő az érzelmi kötődés „hazahúzó” motívumát említette a visszatérés okaként. Ez a válasz elsősorban az elvált/özvegy és az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében volt jellemző.

A megszerzett tudás hasznosítása, mint a hazatérés oka, láthatóan a fiatalabbak, a magas iskolai végzettséggel rendelkezők és a nőtlenek, hajadonok csoportjaira a legjellemzőbb. Mint korábban is jeleztük, a kitűzött cél elérése, mint a hazatérés oka már korántsem kötődik egyértelműen az egyes társadalmi csoportokhoz. Ez a csoport az átlagosnál erőteljesebben van jelen a magas iskolai végzettségű, de idősebb korcsoportokban. A többi vizsgált demográfiai változóval való együtt mozgása nem volt egyértelmű. Mivel a kitűzött cél sokféle lehet, az anyagi előnyöktől a tudás megszerzéséig, így a társadalmi – demográfiai kötődés is többféle.

3. táblázat. A demográfiai tényezők és a migráns típusok közötti összefüggés

(%)

A hazatérő típusok Demográfiai csoportok	Kudarcos	Érzelmi kötődő	Tudás hasznosító (innovatív)	A kitűzött cél megvalósult	Összesen
Nem					
Férfi	8,7	51,5	10,6	29,1	100,0
Nő	8,0	53,3	13,7	25,0	100,0
Korcsoport					
20–29	7,9	46,5	17,6	28,0	100,0
30–39	8,7	60,0	8,1	23,3	100,0
40–49	8,3	54,9	8,8	28,0	100,0
50–64	9,7	51,1	2,3	36,9	100,0
Családi állapot					
Nőtlen, hajadon	10,0	46,7	19,1	24,2	100,0
Házass, élettárs	8,0	53,2	10,1	28,7	100,0
Elvált, özvegy	6,5	63,0	5,2	25,3	100,0
Iskolai végzettség					
8 általános	18,3	71,1	1,4	9,2	100,0
Szakmunkásképző	10,8	70,1	3,2	16,0	100,0
Érettségi	10,2	60,2	9,1	20,5	100,0
Felsőfokú	5,5	39,8	17,9	36,8	100,0
Összesen (n=120 540^a)	8,4	52,3	12,0	27,2	100,0

^a A visszatérő típusalkotásba bevont változók hiányzó értékei miatt a teljes sokaság elemszáma nem egyezik meg a teljes visszatérők elemszámával.

Forrás: KSH Mikrocenzus 2016. adatok alapján saját számítás.

Chi² próba eredménye minden esetben szignifikáns összefüggést mutat (sig=0,000).

Általában elmondható, hogy a visszatértek több mint 60%-a legfeljebb két évet töltött külföldön. A külföldi tartózkodás hossza és a visszatérő típus változó között is szignifikáns összefüggést találtunk. Jellemzően egy év után azok térnek vissza, akik a kint tartózkodás tapasztalatait itthon hasznosítják. A visszatérők 36%-a tért vissza 1 év után, de a tudáshasznosítók közel 52%-a ebbe a csoportba tartozik. Akiknél teljesült a kiutazás célja, jellemzően 1-2 év után tértek vissza Magyarországra. A kudarcos és az érzelmi kötődő csoportra jellemző a leghosszabb kint tartózkodás (4. táblázat).

4. táblázat. A migráns típusok és a külföldi tartózkodás időtartama közötti összefüggés

A hazatérő típusok Demográfiai csoportok	Kudarcos	Tudás hasznosító (innovatív)	Érzelmi kötődő	A kitűzött cél megvalósult	Összesen
1 év	33,4	51,8	31,2	39,9	36,2
2 év	26,0	24,3	25,5	27,5	25,9
3 év	8,7	9,9	11,2	9,9	10,5
4 év	10,1	2,3	7,2	9,0	7,4
5 év vagy több	21,8	11,7	24,8	13,7	20,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás.
Chi² próba sig=0,000.

HAZATÉRÉS UTÁN KÖLTÖZŐK ÉS NEM KÖLTÖZŐK - HASONLÓSÁGOK ÉS ELTÉRÉSEK

A költözésre vonatkozó elképzelések, elhatározások kialakulásának menetét nem ismerjük. Számos esetben ez az elhatározás már megszülethetett a kívándorlás előtt, vagy kialakulhatott a kinti lét alatt. Az is elképzelhető, hogy a hazatérés után merült fel.

Ebben a fejezetben az 1990 után egy évet meghaladó külföldi tartózkodásról visszatért, a visszatérés idején 20 évesnél idősebb (140 109 fő), a visszatérést követően *más településre* költöző (25 796 fő) magyar állampolgárok demográfiai jellemzőit tárjuk fel. Elsőként a költözők és nem költözők főbb demográfiai eltéréseire világítunk rá (5. táblázat).

5. táblázat. A költözők és nem költözők összevetése demográfiai jellemzőik alapján
(költözött n=25 796; nem költözött n=114 313)

Demográfiai jellemző	Mobilitás szerinti megoszlás			Demográfiai jellemző szerinti megoszlás		
	nem költözött	költözött	együtt	nem költözött	költözött	együtt
(%)						
Nem						
Férfi	56,3	47,9	54,7	83,9	16,1	100,0
Nő	43,7	52,1	45,3	78,8	21,2	100,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	81,6	18,4	100,0
Korcsoport						
20–29	40,8	58,6	44,0	75,5	24,5	100,0
30–39	32,8	29,8	32,3	83,0	17,0	100,0
40–49	15,3	7,5	13,8	90,0	10,0	100,0
50–64	11,2	4,1	9,9	92,3	7,7	100,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	81,6	18,4	100,0
Családi állapot						
Nőtlen, hajadon	28,8	17,8	26,8	87,8	12,2	100,0
Házass, élettárs	60,9	74,0	63,3	78,5	21,5	100,0
Elvált, özvegy	10,2	8,2	9,9	84,8	15,2	100,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	81,6	18,4	100,0
Iskolai végzettség						
Max. 8 osztály	5,7	4,4	5,4	85,0	15,0	100,0
Szaktmunkás	18,2	12,8	17,2	86,3	13,7	100,0
Érettségi	30,6	25,3	29,6	84,3	15,7	100,0
Felsőfokú	45,6	57,5	47,8	77,8	22,2	100,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	81,6	18,4	100,0

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás.

Chi² próba eredménye minden esetben szignifikáns összefüggést mutat (sig=0,000).

Az 5. táblázat első blokkja a költözők és a nem költözők demográfiai megoszlásában mutatkozó eltérésekre világít rá. A visszatérők között a nem költöző férfiak aránya jelentős többletet mutat. Az életkori megoszlás azt mutatja, hogy a költöző népesség közel 60%-a 20–29 éves és 88,4% 40 éven aluli. A nem költöző népesség körében a 30 év alattiak aránya 40,8%, míg a 40 év alattiak aránya 73,6% volt. Figyelemreméltó a házasok, élettársi kapcsolatban élők, valamint a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők jelentős aránytöbblete a költözők között a nem költözők csoportjához képest.

A hazatérés indoka, vezető okai és az eredeti lakóhelyről való elköltözés közötti összefüggés sokszor szerepel a közbeszédben. Elsősorban az hangsúlyozódik ilyenkor, hogy a visszatérő a kint megszerzett tudást és innovatív gondolkodást az eredeti lakóhelyén kevésbé tudja érvényesíteni. Adataink alapján ennél lényegesen összetettebb helyzetet tudunk bemutatni (6. táblázat).

6. táblázat. A visszatérő típus és a mobilitási hajlandóság közötti összefüggés (költözött n=22 419; nem költözött n= 98 121)

(%)					
Mobilitási hajlandóság	Kudarcos	Tudás hasznosító	Érzelmi kötődés	A kitűzött cél megvalósult	Együtt
Költözött	7,8	14,9	46,9	30,5	100,0
Nem költözött	8,5	11,4	53,6	26,5	100,0
Együtt	8,4	12,0	52,3	27,2	100,0
Mobilitási hajlandóság	Kudarcos	Tudás hasznosító	Érzelmi kötődés	A kitűzött cél megvalósult	Együtt
Költözött	17,3	23,0	16,6	20,8	18,6
Nem költözött	82,7	77,0	83,4	79,2	81,4
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mikrocensus, KSH, 2016 saját számítás.
Chi² próba sig=0,000.

Költözőket legnagyobb arányban abban a csoportban találunk, amelyhez tartozók a tudástranszfert jelölték meg a visszatérés motívumaként. Jelentős még a költözők aránya a megvalósult célt említők csoportjában is. Az érzelmi kötődés hazahúzó motívuma számottevő a költözők és a nem költözők csoportjában egyaránt, de magasabb ez az arány a nem költözők között, továbbá az is látható, hogy a tudás hasznosítása nem feltétlenül jár együtt költözéssel.

A külföldi tartózkodás hossza és a költözés között is szignifikáns összefüggés tapasztalható. Akik 1 évet töltenek külföldön, azokra jellemzőbb a költözés, mint azokra, akik legalább öt évig voltak távol (7. táblázat).

7. táblázat. A költözők aránya a külföldi tartózkodás időtartama szerint

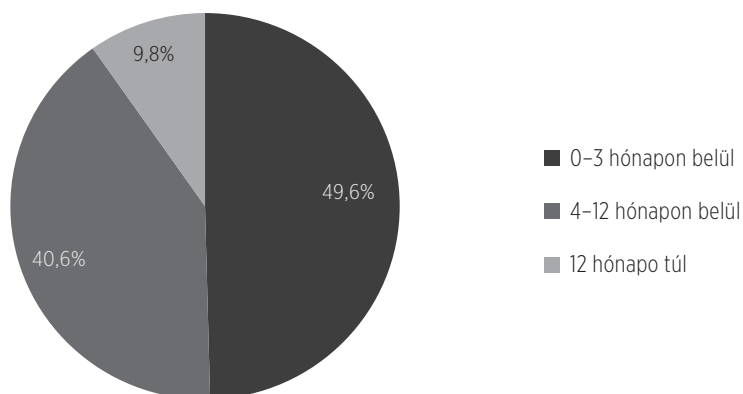
(%)						
A külföldi tartózkodás időtartama	1 év	2 év	3 év	4 év	5 év vagy több	Együtt
Költözött	39,2	26,5	10,3	8,9	15,1	100,0
Nem költözött	34,3	25,2	11,1	7,6	21,8	100,0
Együtt	35,2	25,4	11,0	7,9	20,6	100,0

Forrás: Mikrocensus, KSH, 2016 saját számítás.
Chi² próba sig=0,000.

A KÖLTÖZÉS IDŐBELI ALAKULÁSÁRA HATÓ TÉNYEZŐK

A hazatérés után a költözés idejének alakulása felvet néhány kérdést. A költözések túlnyomó többsége (90,2%) lezajlik már a hazatérés utáni egy éven belül (1. ábra). A költözők közel fele a hazatérés után három hónapon belül megvalósította szándékát. Ez az arány erősen valószínűsíti azt, hogy a költözésre vonatkozó döntés már a migráció előtt megfogalmazódott, vagy a migráció alatt formálódott, nem pedig a hazatérés után kezdett kialakulni. Nagyon alacsony tehát azok aránya a visszaérkezők között, akik a hazaérkezés után egy éven túl költöznek el lakóhelyükről.

1. ábra: A költözés ideje a hazatérés után

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás

Kérdés az, hogy vajon mely társadalmi–demográfiai csoportok jelenléte valószínűsíthető a „korai”, vagy a „késői” költözők csoportjában.

A 8. táblázat adatai azt mutatják, hogy a korai költözők (0–3 hónap) között valamelyest többségben vannak a nők, valamint azok, akik kinti létüket kudarcént értékelték, de azok is, akik valamilyen érzelmi kötődés miatt tértek haza saját elmondásuk szerint. A 30 éven aluliak részaránya a 4–12 hónapon belül költözőkre nézve lényegesen magasabb, mint a 30 év felettieké. A 30 év felettiekre a 3 hónapon belüli költözés jellemzőbb, mint a 30 év alattiakra. A csak 8 általánost végzettek háromnegyede tartozik a korai lakóhely változtatók közé, a felsőfokú végzettségűeknél pedig már kevesebb, mint a fele. A nőtlen-hajadon csoport független életmódja lehetővé teszi a korai költözést, könnyebben mozdulnak, ha a munkakörülmények azt kívánják.

8. táblázat. A költözés idejére ható tényezők

(%)

Demográfiai jellemző	0-3 hónapon belül	4-12 hónapon belül	12 hónapon túl	Együtt
Nem				
Férfi	46,7	42,8	10,5	100,0
Nő	52,2	38,6	9,2	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0
Családi állapot				
Nőtlen, hajadon	54,6	32,5	12,9	100,0
Házas, élettárs	49,1	42,1	8,8	100,0
Elvált, özvegy	43,2	44,9	12,0	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0
Iskolai végzettség				
Max. 8 osztály	75,9	20,2	3,8	100,0
Szakmunkás	51,0	41,0	8,0	100,0
Érettségi	58,7	37,2	4,1	100,0
Felsőfokú	43,2	43,6	13,1	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0
Korcsoport				
20-29	41,5	46,8	11,7	100,0
30-39	59,3	32,3	8,4	100,0
40-49	62,1	34,1	3,8	100,0
50-x	71,1	25,1	3,8	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0
Típus (N=22 419)^a				
Kudarcos	55,0	41,1	3,9	100,0
Humánerő	37,5	50,9	11,6	100,0
Kötődés	54,0	39,7	6,3	100,0
Cél	41,1	40,6	18,3	100,0
Együtt	47,7	41,8	10,5	100,0
Külföldi tartózkodás hossza				
1 év	40,7	42,7	16,6	100,0
2 év	51,6	40,7	7,7	100,0
3 év	51,9	42,8	5,3	100,0
4 év	59,3	37,5	3,2	100,0
5 év vagy több	61,8	35,7	2,3	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0

^a A típusalkotásnál a hiányzó értékek miatt az elemszám nem egyezik meg a teljes visszatérő létszámmal.

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás.

Chi² próba sig=0,000 mindegyik keresztábra esetében.

A KÖLTÖZÉSRE ÉS A KÖLTÖZÉS IDŐZÍTÉSÉRE HATÓ TÉNYEZŐK FELTÁRÁSA LOGISZTIKUS REGRESSZIÓANALÍZISSEL

A legfontosabb demográfiai változók hatását megvizsgáltuk többváltozós módszer, nevezetesen a logisztikus regresszió alkalmazásával is. A függő változó a hazatérés utáni területi mobilitás volt, azaz a költözés ténye, vagy annak elmaradása. Az elemzésbe bevont demográfiai változók a következők voltak: nem, korcsoport, iskolai végzettség és a családi állapot. Ezt kiegészítettük a típus változóval, valamint a külföldi tartózkodás hossza változóval. Az eredményeket a 9. táblázat tartalmazza.

Eredményeink azt mutatják, hogy az 50 év felettiekhez képest a legfiatalabb korcsoporthoz tartozóknak van a legnagyobb esélye arra, hogy a hazatérés után a költözők csoportjába kerüljenek (esélyhányados: 4,225). Iskolai végzettség szerint a diplomások esélye a legnagyobb a többi iskolai végzettséghez képest. A logisztikus regresszió adatai abban is alátámasztják a korábban leírtakat, hogy jelzik a nőkkel szemben a férfiak szignifikáns mértékben alacsonyabb bekerülési esélyét a költözők csoportjába.

A visszatérő típus esetében is a korábbi eredményeket erősíti a logisztikus regresszió eredménye. Az érzelmi kötődés csoport, illetve a kudarcos csoport kisebb eséllyel, míg az innovatív csoport tagjai enyhén nagyobb eséllyel kerülnek a költözők csoportjába a célt megvalósítókhoz képest. A külföldön töltött idő hossza szerint az öt vagy több évet külföldön tartózkodókhoz képest a 4 éves kint tartózkodási idő növeli a költözés esélyét.

9. táblázat. A hazatérés utáni területi mobilitást meghatározó társadalmi–demográfiai jellemzők kapcsolata (logisztikus regressziós modell esélyhányadosai)

		Exp(B)
Neme		
(Ref: nő)		
	férfi	0,859***
Korcsoport		
(Ref: 50+ éves)		
	20–29 éves	4,225***
	30–39 éves	2,625***
	40–49 éves	1,243***
Iskolai végzettség		
(Ref: max 8 osztály)		
	szakmunkás végzettség	1,170***
	érettségi	1,137**
	felsőfokú	1,381***
Családi állapot		
(Ref: nőtlen, hajadon)		
	házas, élettárs	2,515***
	özvegy, elvált	2,339***
Visszatérő típus		
(Ref: teljesült a cél)		
	kudarcos	0,936*
	innovatív	1,082**
	érzelmi kötődő	0,814***
Külföldi tartózkodás hossza		
(Ref: 5 év vagy több)		
	1 év	1,183***
	2 év	1,206***
	3 év	1,184***
	4 év	1,485***
Cox & Snell R Square		0,053
Nagelkerke R Square		0,086

Megjegyzés: Módszer: Binomiális logisztikus regresszió.

Függő változó: Területi mobilitás, Referencia kategória: nem költözők.

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,1$

A hazatérés utáni költözés időbeli alakulását befolyásoló tényezőket szintén binomiális logisztikus regresszióanalízissel tártuk fel. Első esetben a függő változó a 0–3 hónapon belüli költözés, majd a 4–12 hónapon belüli költözés volt. Arra kerestük a választ, mely demográfiai tényezők növelik az esélyét a visszatérés

után a rövid időn belüli költözésnek, illetve a későbbi időpontban történő költözésnek (10. táblázat).

10. táblázat. A költözésig eltelt időre ható tényezők vizsgálata logisztikus regresszióanalízissel (logisztikus regressziós modell esélyhányadosai) (n=120540)

	3 hónapon belül költözött	4-12 hónapon belül költözött
Neme (Ref: nő)		
férfi	0,689***	1,099***
Korcsoport (Ref: 50+ éves)		
20–29 éves	1,845***	8,416***
30–39 éves	1,901***	3,260***
40–49 éves	0,960	1,900***
Iskolai végzettség (Ref: max 8 osztály)		
szakmunkás végzettség	0,798***	1,763***
érettségi	0,875**	1,802***
felsőfokú	0,814***	2,225***
Családi állapot (Ref: nőtlen, hajadon)		
házas, élettárs	1,959***	3,363***
özvegy, elvált	1,272***	4,309***
Visszatérő típus (Ref: teljesült a cél)		
kudarcos	1,125**	1,075
innovatív	1,046	1,378***
érzelmi kötődő	1,011	0,875***
Külföldi tartózkodás hossza (Ref: 5 év vagy több)		
1 év	0,883***	1,198***
2 év	1,179***	1,145**
3 év	1,053	1,311***
4 év	1,484***	1,516***
Cox & Snell R Square	0,014	0,042
Nagelkerke R Square	0,032	0,100

Megjegyzés: Módszer: Binomiális logisztikus regresszió.

*** p<0,001; ** p<0,01; * p<0,1

* A jelzett kategória kódja 1, a többi 0.

A nők 3 hónapon belüli költözésének esélye nagyobb, mint a férfiaké. Az idősebbekhez képest a 40 év alattiak korai költözésének esélye a nagyobb. A 3 hónapon túli költözés esélye az 50 év alattiaknak mindegyik korcsoportnál nagyobb, mint az idős korosztálynak, de a fiatalok esetében (30 év alattiak) nyolcszorosa, mint az 50 év felettieknek. Az iskolai végzettség esetében a logisztikus regresszió jelzi, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esélye a legmagasabb a 4-12 hónap között költözők kategóriában. A családi állapotot nézve a nőtlen és hajadon referencia kategóriához hasonlítva az eredmények mutatják az elváltak és a házások nagyobb esélyhányadosát elsősorban a 4-12 hónapon belüli költözők csoportjába való bekerülésre.

Az egy év után hazatérők 3 hónapon belüli költözésének valószínűsége kisebb, mint a hosszabb idejű külföldi tartózkodóknál. A 4 hónapon túli költözés esélye a 4 év után hazatérők esetében a legnagyobb.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Magyarországon született, 1990 után hosszútávú migrációs tapasztalattal rendelkező és hazatért, magánháztartásban élő 20 éves vagy idősebb magyar állampolgárok képezték a tanulmány kutatási alapját. Az adatokat a 2016. évi mikrocenzus és a nemzetközi migráció felmérésére irányuló kiegészítő kérdőív állományából szűrtük le. A kutatás célja a hazatérő magyarok társadalmi-demográfiai jellemzői, a visszatérés motivációja alapján képzett típusok és a településhatárt átlépő lakóhelyváltoztatás közötti összefüggések, valamint a mobilitási hajlandóságra ható demográfiai tényezők feltárása volt.

Figyelemreméltók azonban a demográfiai jellemzőkben talált eltérések. A teljes népességben a férfi/nő arány (46,7/53,3) éppen ellentétes a visszatérők nemi arányával (54,7/45,3). Korcsoport szerint vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a 20-39 éves korosztály a visszatérők esetében felülreprezentáltak, míg az 50 év feletti korosztály megjelenése elenyésző. Lényeges eltérést tapasztaltunk az iskolai végzettség szerinti megoszlásnál is. A teljes népességhez képest a visszatérők lényegesen magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek: míg a teljes sokaság 21,4%-a bír felsőfokú végzettséggel, addig a visszatérő népességben ez az arány több mint kétszeres (47,8%). A költözők esetében ez az arány még magasabb, a visszatérő költözők 57,5%-a diplomás. A kivándorlók demográfiai összetételére vonatkozóan a mikrocenzus és a nemzetközi migrációs kiegészítő kérdőív nem nyújt információt.

Második lépésben azt vizsgáltuk, milyen tényezők befolyásolják a visszatérőket mobilitási szándékuk megvalósításában. A hazatérés utáni területi mobilitás és a demográfiai jellemzők kapcsolatát függetlenség vizsgálattal tártuk fel, majd a költözésre ható tényezők jelentőségét logisztikus regresszióanalízissel vizsgáltuk. A nőkre, a fiatalabb korosztályra, a házásokra (élettársi kapcsolatban élők is ide tartoznak), valamint a felsőfokú végzettségűekre jellemzőbb, hogy a költözők csoportjába tartoznak. A logisztikus regresszió eredményei is megmutatták, hogy az 50 év felettiekhez képest a legfiatalabb korcsoporthoz tartozóknak van a legnagyobb esélye arra, hogy a hazatérés után a költözők csoportjába kerüljenek, míg iskolai végzettség szerint a diplomával rendelkezők esélye a legnagyobb. A hosszabb idő (5 év vagy több) után hazatérőknek kisebb az esélye a költözésre, mint az 5 éven belül hazatérőknek. Kutatásunk a hazatérés után a költözésig eltelt idő vizsgálatára is kiterjedt. Három csoportot alakítottunk ki, a 0–3 hónapon belül, a 4–12 hónap között és az 1 éven túl költözők csoportját. A visszatérés után a költözők 49,6%-a már az első három hónapban megvalósítja mobilitási terveit.

A visszatérő népszerűség esetében a szakirodalom és az adataink alapján a visszatérés négy motivációs típusát alakítottunk ki. A típusokat a kudarcosok, a tudás hasznosítók, az érzelmi kötődők és a tervezett visszatérők (teljesült a kiutazás célja) alkotják. A visszatérő típusok és a demográfiai jellemzők közötti kapcsolatok feltárását függetlenség vizsgálattal végeztük el. Az életkor növekedésével a kudarcos csoport részaránya csökkent, míg a tudás hasznosító csoport részaránya szintén csökken a kor előre haladtával. A két típus közötti eltérés az, hogy a tudástranszfert megjelölők a fiatalabb korcsoportban jóval magasabb részarányt képviselnek idősebb társaiknál, mint a kudarcos típus esetében.

A kitűzött cél megvalósulása a visszavándorlók között a legfiatalabb korcsoporthoz tartozóknál 20%, míg a 65 év felettiek esetében már 45% volt, azaz az idősebbeknél a kitűzött cél teljesülése nagyobb arányban valósult meg. Óvakodnunk kell azonban ennek a motívumnak a túlértelmezésétől, mivel nem tudhatjuk mi volt az a cél, ami megvalósult.

Lényeges még az iskolai végzettség és a visszatérés motívum típusa közötti összefüggés ismertetése. A kudarcos csoportban az iskolai végzettség növekedésével az arányok drasztikusan csökkennek, ugyanígy az érzelmi kötődő típus esetében is. A tudástranszfert megjelölők egyértelműen a magasabb iskolai végzettségűek közül kerülnek ki, ahogyan a kitűzött cél teljesülése is inkább rájuk jellemző.

Költözőket legnagyobb arányban abban a csoportban találtunk, amelyhez tartozók a tudástranszfert jelölték meg a visszatérés motívumaként. Jelentős még a költözők aránya a megvalósult célt említők csoportjában is. Az érzelmi kö-

tődés hazahúzó motívuma jelentős a költözők és a nem költözők csoportjában egyaránt, de magasabb ez az arány a nem költözők esetében. Az az összefüggés is látható, hogy a tudás hasznosítása nem feltétlenül jár együtt költözéssel.

A visszatérő migránsok területi mobilitása a kevésbé kutatott jelenségek közé tartozik a szakirodalomban, pedig a humán erőforrások területi átrendeződését illetően nem elhanyagolható kérdés. Tanulmányunk megmutatta, hogy a téma vizsgálata több figyelmet érdemel a társadalomtudományi kutatások részéről. Ezt a megállapítást erősíti az, hogy a visszatért migránsok területi mozgásának jellemzői eltérnek a demográfiai és társadalmi jellemzők szerint, különböznek az egyes visszatérő típusok, illetve eltérnek a népességben tapasztalható demográfiai jellemzők szerint is. További vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy alaposabban feltárjuk a hazatérő migránsok területi mozgását és beillesztjük azokat a magyar társadalom területi és strukturális változásába.

Jelen írásunk nem meríti ki a téma elemzését, csupán a legalapvetőbb összefüggések ismertetését tűzte ki célul. További vizsgálataink kiterjednek a költözők helyváltásának területi jellemzőire, a településváltás távolságára, minőségére és térbeli elhelyezkedésére. Választ kaphatunk a honnan-hová kérdésre, továbbá elemzéseink lehetőséget nyújtanak majd a téma teljesebb bemutatására is.

IRODALOM

- Anacka, M., Matejko E. and Nestorowicz, J. (2013). Ready to move. Liquid return to Poland. In Birgit Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research: Amsterdam University Press. 277–308.
- Bálint, L. és Obádovics, Cs. (2021). Belföldi vándorlás. In: Monostori J., Őri P., Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai Portré 2021*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest. 211–226.
- Barjaba, K. and Barjaba, J. (2017). From Failure to Success: Return Migration in Albania. *Africa e Mediterraneo* 86 Luglio, 22–27.
- Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity, *Polity Press*. 240
- Black, R., Biao, X., Collyer, M., Engbersen, G., Heering, L. and Markova, E. (2006). Migration and Development: Causes and Consequences. In Rinus Penninx, Berger, M. and Kraal, K. (eds). *The Dynamics of International Migration and Settlement in Europe*. A State of the Art: Amsterdam University Press. 41–63.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2016). A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.). *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet: Budapest. 59–71.
- Bodó J. (2019). Munkamigráció a székelyföldi térségben Migráció és fejlődés, a migrációs döntések meghozatala. *Metszetek*, 8(2) DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
- Bodnár K. és Szabó L. T. (2014). A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra. MNB-tanulmányok 114. Budapest.
- Bruder E. és Szabó E. (2022). A magyar munkavállalók mobilitással kapcsolatos elvárásai és azok teljesülése három nyugat-európai ország példáján keresztül. In, Obádovics Cs. és Széles Zs. (szerk.). *Történelem – társadalom – vidék*. Soproni Egyetem Kiadó: Sopron. 133–151.
- Cassarino, J. P. (2004). Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, UNESCO, 2004, 6(2), 253–279.
- Cerase, F.P. (1974). Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy. *International Migration Review*, 8(2), 245–262.
- DaVanzo, J. S. and Morrison, P. A. (1981). Return and Other Sequences of Migration in the United States. *Demography*, 18(1), 85–101.
- David, A. and Barwińska-Małajowicz, A. (2018). Where do we go from here? The EU migration flows after the brexit referendum. Possible Future Scenarios by the Polish Example. *Journal of Globalization Studies*, 9(2), November 3–17. DOI: 10.30884/jogs/2018.02.01
- Dövényi Z. (2009). A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák, *Statisztikai Szemle*, LIIIIVII. évf. július–augusztus, 748–762.
- Dustmann, Ch. and Weiss, Y. (2007). Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK. *British Journal of Industrial Relations* 45(2), 236–256.

- Engbersen, G. (2012). Migration transitions in an era of liquid migration. Reflections on Fassmann and Reeger. In Okólski, M. (ed). *European Immigrations Trends, Structures and Policy Implications*. IMISCOE Research Amsterdam University Press: Amsterdam, 91-106.
- Engbersen, G. and Snel, E. (2013). Liquid migration Dynamic and fluid patterns of post-accession migration flows. In Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research: Amsterdam University Press, 21-40.
- Faist, T. and Bilecen, B. (2019). Transnationalism In. Gold, S. and Nawyn, S. (eds). *Routledge International Handbook of Migration Studies*. Routledge New York, 499-511.
- Faragó T. (1998). Kézművesek vándorlása II. József korában. In Illés S. és Tóth P. P. (szerk.). *Migráció Tanulmány gyűjtemény*. I. kötet. 43-56.
- Farrell, M. and Mahon, M. and McDonagh, J. (2012). The Rural as a Return Migration Destination. *European Countryside* 1, 31-44 DOI: 10.2478/v10091-012-0012-9
- Fong, E. (2012). Return Migration from Canada to Hong Kong. *China Review*, 12(1), 25-43.
- Gábrriel D. és Horváth V. (2020). Visszatérő migránsok transznacionálisgyakorlatai a hazatérést megelőzően. *Demográfia*, 63(1), 35-71. DOI: 10.21543/DEM.63.1.2
- Gittins, T. and Fink, M. (2015). Return migration, informal learning, human capital development and SME internationalization in the CEE region: A systematic literature review. *Journal of East European Management Studies*, 20(3), 279-303.
- Gmelch, G. (1980). Return Migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135-159.
- Gmelch, G. (1983). Who Returns and Why: Return Migration Behavior in Two North Atlantic Societies. *Human Organization*, 42(1), 46-54.
- Gödri I. (2009). Nemzetközi migráció. In Monostori J., Őri P., S. Molnár E., Spéder Zs. (szerk.). *Demográfiai Portré 2021*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest. 119-132.
- Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Hausmann, R. and Nedelkoska, L. (2018). Welcome home in a crisis: Effects of return migration on the non-migrants' wages and employment. *European Economic Review* 101. 101-132.
- Hárs Á. (2016a). Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után - nemzetközi összehasonlításban. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.). *Munkaerőpiaci tükrök 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. Budapest.
- Hárs Á. (2016b). Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac. Jelenségek, hatások, lehetőségek. In Kolosi, T., és Tóth, I. Gy. (szerk.). *Társadalmi riport*. 2016. Társi Budapest. 243-262.
- Hárs Á. és Simon D. (2017). A külföldi munkavállalás és a munkaerőhiány. In Fazekas, K. és Köllő, J. (szerk.). *Munkaerőpiaci tükrök 2016*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. Budapest. 94-108.
- Hegedűs G. és Lados G. (2017). A visszavándorlás és az identitásváltozás kapcsolatának vizsgálata a hazatérő magyarok példáján. *Területi Statisztika* 57(5), 512-536. DOI: 10.15196/TS570503

- Hofreiter, R. and Košťalová, K. (2019). Young Returning Migrants as Actors Of Social Changes In Slovakia. *Sociologija*, LXI(2), 227–240.
- Horváth Á. (2016). Visszatérő vándorlók. In Blaskó, Zs. és Fazekas, K. (szerk.). *Munkaerőpiaci tükrök 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi intézet. Budapest. 109–115.
- Illés S. és Kincses Á. (2009). Migráció és cirkuláció. *Statisztikai Szemle*, 87(7-8),
- Kerpaci, K. and Kuka, M. (2019). The Greek Debt Crisis and Albanian Return Migration. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21(1), 104–119, DOI:10.1080/19448953.2018.1532689
- King, R. (1978). Return Migration: A Neglected Aspect of Population Geography. *Area*, 10(3), 175–182.
- King, R. and Kuschminder, K. (2022). Introduction: definitions, typologies and theories of return migration. In King, R and Kuschminder, K. (eds.). *Handbook of Return Migration*. Edward Elgar Publishing. USA 1–22.
- Klein-Hitpaß, K. (2013). Regional selectivity of return migration. The locational choice of high-skilled return migrants in Poland. In Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press. 237–258.
- Kubat, D. (1984). The Politics of Return: International Return Migration. In *Europe: Proceedings Of The First European Conference On International Return Migration* (Rome, November 11–14, 1981). 369.
- Kulcsár L. és Obádovics Cs. (2016). Népszégdinamika és társadalmi szerkezet. *Területi Statisztika*, 56(4), 390–414.
- Kulcsár L. és Kulcsár J. L. (2019). “A burdus élet a legszebb a világon” A “Nagy Háború” előtti amerikai kivándorlás regionális, gazdasági és szociológiai háttere. *Tér és Társadalom*, 33(2), 83–107. DOI: 10.17649/TÉT.33.2.3083
- Kunuroglu, F.Y.Fons, K., Van De Vijver J. R. and Kroon S. (2018). Motives for Turkish return migration from Western Europe: home, sense of belonging, discrimination and transnationalism, *Turkish Studies*, 19(3), 422–450, DOI: 10.1080/14683849.2017.1387479
- KSH (2018). Mikrocenzus 2016. 10. Nemzetközi vándorlás Budapest 2018.
- Lados, G. and Hegedüs, G. (2016). Returning home: An evaluation of Hungarian return migration. *Hungarian Geographical Bulletin* 65(4), 321–330.
- Lados, G. and Hegedüs, G. (2019). Return migration and identity change: A Hungarian case study. *Regional Statistics*, 9(1), 150–167; DOI: 10.15196/RS090109
- Lang, Th. (ed.) (2013). *Return Migration in Central Europe: Current Trends and an Analysis of Policies Supporting Returning Migrants*. forum ifl 21. Leipzig.
- Lang, Th. and Nadler, R. (eds.) (2014). *Return Migration to Central and Eastern Europe –Transnational Migrants’ Perspectives and Local Businesses’ Needs*. Leibniz-Institut für Länderkunde Leipzig.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography* 1. 47–57.
- Leopold, L. ifj. (1908). A visszavándorlás mérlege. *Huszdik Század* 1.143–162.
- Levitt, P. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *The International Migration Review*, 32(4), 926–948.

- Moreh, C. (2014). A Decade of Membership: Hungarian Post-Accession Mobility to the United Kingdom. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2), 79-104.
- Németh B. és Lőrincz L. (2019). Hálózati hatások a belföldi migrációban. *Szociológiai Szemle*, 29(1), 117-145.
- Ni Laoire, C. (2007). 'The 'green-green grass of home'? Return migration to rural Ireland'. *Journal of Rural Studies*, 23(3), 332-344. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2007.01.005
- Oravecz I. (2017). *Kaliforniai fürj*. Magvető Kiadó: Budapest.
- Pietka, E., Clark, C. and Canton, N. (2013). 'I know that I have a university diploma and I'm working as a driver'. Explaining the EU post-enlargement movement of highly skilled Polish migrant workers to Glasgow. In Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press. 133-155.
- Poznan, K. E. (2017). Return Migration to Austria-Hungary from the United States in Homeland Economic and Ethnic Politics and International Diplomacy. *The Hungarian Historical Review*, 6(3), 647-667.
- Ravenstein, E. (1889). The laws of migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 2, 167-227
- Scârnci-Domnişoru, F. and Csesznek, C. (2017). *Ethnographic Reflections Of Return Migration In A Romanian Rural Community. Dve Domovini, two Homelands*. 46.
- Şener, M. Y. (2018). Return Migration of Qualified Turkish Migrants from Germany and the US. *The Journal of Humanity and Society*, 51-72. DOI: 10.12658/M0262
- Sussman, N. M. (2010). Return Migration and Identity. A Global Phenomenon, A Hong Kong Case. *Hong Kong University Press*.
- Tezcan, T. (2019). Return home? Determinants of return migration intention amongst Turkish immigrants in Germany. *Geoforum*, 98, 189-201.
- Trevena, P. (2013). Why do highly educated migrants go for low-skilled jobs? A case study of Polish graduates working in London. In Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press. 169-190.
- Wahba, J. (2022). The Economics of Return Migration. In King, R - Kuschminder, K. (eds.). *Handbook of Return Migration*. Edward Elgar Publishing. USA 24-37.

ADATFORRÁSOK:

Mikrocensus és Nemzetközi vándorlás 2016. KSH

SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF HUNGARIAN CITIZENS RETURNING FROM ABROAD AND FACTORS AFFECTING THEIR INTERNAL MOBILITY

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the Hungarian citizens born in Hungary who emigrated since 1990 and returned home after a stay abroad of more than one year between 1991 and 2016. We look at their (1) socio-demographic characteristics and the (2) basic characteristics of domestic mobility after returning home based on the 2016 Microcensus and the international migration supplementary data collection.

The study also aimed to (3) make an attempt to create a typology based on the reasons for returning home. Based on the literature and survey responses we classified the returnees into four types: unsuccessful, knowledge-utilizing, emotionally attached and planned returnee. We drew attention to the fact that there are significant overlaps between these types, which will be clarified in the next phase of the research project. The returnees were classified into groups of movers and non-movers according to the characteristics of their territorial movements after returning home. After returning home, the proportion of those who moved across the settlement border was 18.4% of the returning population aged 20 and over. 90.2% of the moves took place within a year after returning home, but half of them took place in the first three months. Using crosstabulations logistic regression analysis, we investigated which demographic and social factors make internal migration likely among returnees. Our study also covered which factors affect the timing of the move. Among the factors, in addition to demographic characteristics, there is also a typology based on the reasons for return. The results of the logistic regression show that those belonging to younger age groups and those with higher education have the highest chance of being in the group of movers after returning home.

SZERZŐINKNEK

(1) GYORS VAGY HAGYOMÁNYOS BÍRÁLATI ELJÁRÁS?

A Demográfia folyóiratban 2019 óta két bírálati eljárásrend működik. A lenti táblázat ezek különbségeit mutatja be, hogy a szerzőt segítse a számára ideális bírálati rend kiválasztásában.

Hagyományos bírálati rend	Gyors bírálati rend
<ul style="list-style-type: none">▼ a cikkek átfutási ideje a megjelentetésig átlagosan 6 hónap	<ul style="list-style-type: none">▲ ha a szerző együttműködik és gyorsan reagál a cikk a leadást követően két hónapon belül (online formában) publikálásra kerül
<ul style="list-style-type: none">▲ a szerzői jogok a szerzőnél maradnak (kötetben, más nyelven publikálásnál, átdolgozáshoz, stb. nem kell engedélyt kérni)	<ul style="list-style-type: none">▼ a szerző felhasználói szerződésben lemond a szerzői jogokról, de tiszteletdíjat kap (100 ezer forint / cikk)
<ul style="list-style-type: none">▲ a formai kritériumoknak (pl. hivatkozási formátum) megfelelőre ráér átalakítani a kéziratot ez elfogadó döntést követően	<ul style="list-style-type: none">▼ csak a formai előírásoknak mindenben szigorúan megfelelő kézirat esetén választható
<ul style="list-style-type: none">▲ hagyományos, lassú, de részletes és támogató lektorálási folyamat, esetleges átdolgozási igény esetén, részletes támogató jellegű szaklektori megjegyzésekkel	<ul style="list-style-type: none">▼ a lektorálási kör során csak elfogadás, minor revízió (kis átdolgozás), vagy elutasító döntés hozható, tehát az elutasítás esélye jóval nagyobb
<ul style="list-style-type: none">▲ angol / német nyelvű kézirat is leadható, ekkor a bírálati folyamatot az adott nyelven folytatjuk le, és az esetleges pozitív döntést követően a kéziratot magyarra fordítatjuk	<ul style="list-style-type: none">▼ idegen nyelvi nyelvhelyességi ellenőrzés (pl. az absztrakt esetén) a szerző felelőssége
<ul style="list-style-type: none">▲ a szerzőt 5 (társszerzők esetén társszerzőnként 3-3) nyomtatott tiszteletpéldány illeti meg	<ul style="list-style-type: none">▼ a szerző nem kap ingyenes print (nyomtatott) tiszteletpéldányokat. (De természetesen vehet.)

(2) FORMAI ELLENŐRZŐ LISTA

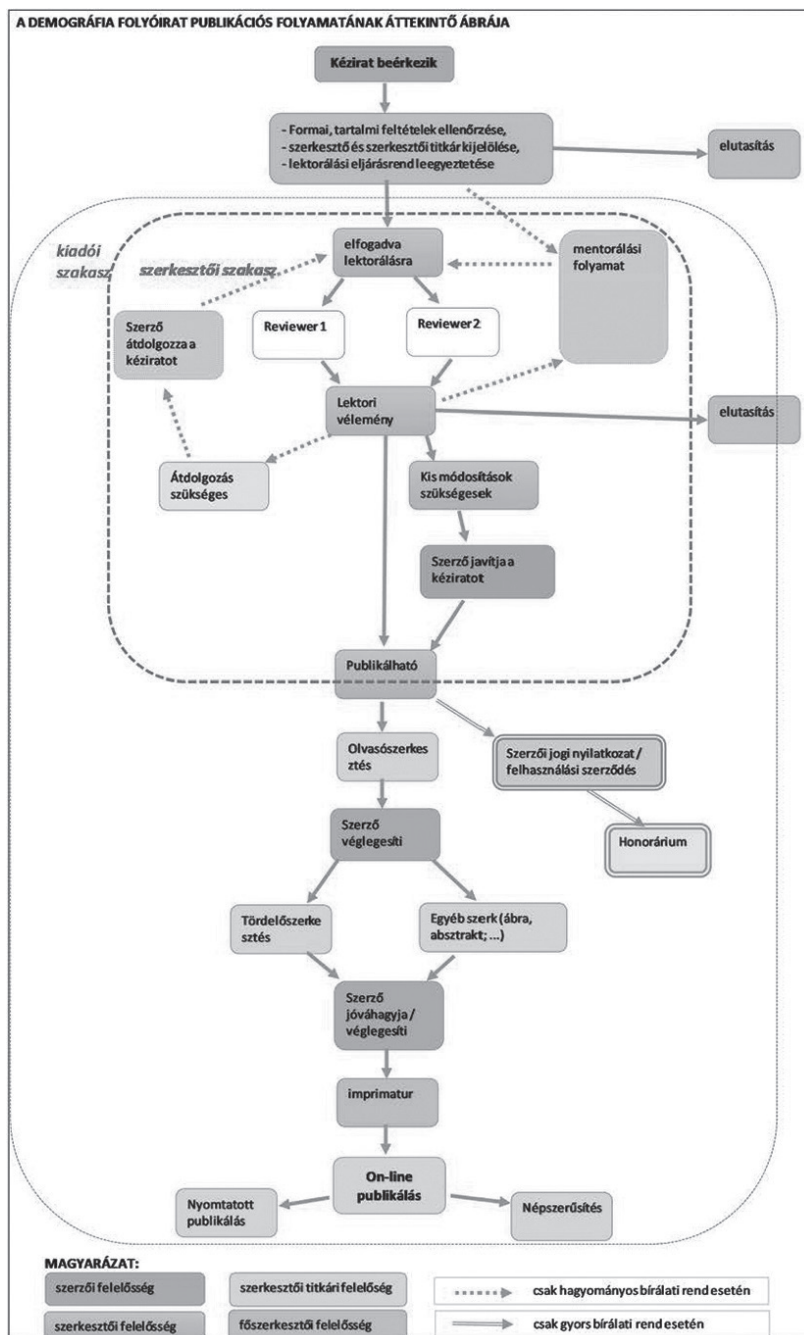
Ahhoz, hogy a kéziratot a gyors bírálati eljárás keretében be tudjuk fogadni a következő formai elvárásoknak egyértelműen meg kell felelnie:

- ✓ .docx formátumban benyújtott magyar nyelvű kézirat,
- ✓ Terjedelem: minimum 30 ezer, maximum 80 ezer karakter hosszú (szóközökkel, absztrakttal, irodalomjegyzékkel, stb. együtt)
- ✓ Kézirathoz mellékelt angol nyelvű absztrakt, amelynek terjedelme minimum 700, maximum 1500 karakter (szóközökkel)
- ✓ ábrák, táblák külön excell filében is mellékelve, munkalaponként egy ábra/tábla, a szükséges háttér-adatokkal
- ✓ Az Demográfia folyóirat (APA hivatkozási stílusra alapozó) hivatkozási stílusának pontos használata (leírása letölthető a folyóirat honlapjáról), vagy szoftveres hivatkozáskézelő (EndNote, Zotero stb.) használata esetén APA (hatodik kiadás) hivatkozási stílus pontos használata.

(3) FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

A Demográfiai folyóiratnál minden kéziratot anonimizálunk, és két független szaklektorral bíráltatunk el. Azonban amellet folyóiratnál minden befogadott kéziratnak van egy felelős szerkesztője és a egy szerkesztőségi titkára. Ők – a bírálókkal szemben nem 'névtelenek' s szerző számára. A feladatuk a kézirat végigkísérése a publikációs folyamaton. (Id. az ábrát a következő oldalon.) A szerző velük egyeztethet, hozzájuk bármikor fordulhat gondoljaival, ötleteivel.

(4) A PUBLIKÁCIÓS FOLYAMAT ÁTTEKINTŐ ÁBRÁJA

(5) NEM KÖTELEZŐ FORMAI ELVÁRÁS, DE AZ OLVASÓ-SZERKESZTŐ MUNKÁJÁT MEGKÖNNYÍTI, HA SZERZŐKÉNT ÜGYEL A KÖVETKEZŐKRE:

- ✓ A tanulmány címe ne legyen túl hosszú, a főcím és alcím között legyen kettőspont
- ✓ A támogatók, a köszönetnyilvánítás, a tanulmány korábbi megjelenése stb. a tanulmány címének végére tett számozott lábjegyzetbe kerül (ez lesz az 1-es lábjegyzet)
- ✓ Szakaszokra tagolásakor legfeljebb 3 szintet használjunk, a szakaszokat nem számozzuk
- ✓ A szövegben használt rövidítéseket, mozaikszavakat az első előforduláskor zárójelben fel kell oldani.
- ✓ A folyó szövegben a minimálisra csökkentjük a kurzivált kiemeléseket (pl. szakkifejezések első használata). Boldot kiemelési céllal nem használunk.
- ✓ Internetes linkek és email címek ne legyenek aláhúzva és kék betűvel (de maga a hivatkozás maradhat).
- ✓ Szövegben a táblázat, ábra stb. számára történő utalás dőlt betűs: (1. táblázat), az irodalmi hivatkozás nem.
- ✓ A mondat végére tett zárójeles hivatkozás megelőzi a mondatvégi pontot.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. alatt mindig szerepel a Forrás(ok) megjelölése, és kerülhet oda Megjegyzés(ek) is. Más információ csak kivételes esetben szerepel az ábrák, táblázatok alatt.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. forrásmegjelölése is bibliográfiai hivatkozásnak számít, tehát nem kell minden adatot kiírni, csak hivatkozni rá, és az irodalmak vagy a források között feloldani.
- ✓ A táblázatok férjenek ki egy, legfeljebb két nyomtatott oldalra, és lehetőleg kerüljük a fektetett táblákat.
- ✓ Több oldalas táblázat esetén nem kell minden oldal aljára kitenni a forrásmegjelölést és a megjegyzéseket, elég csak a táblázat végére.
- ✓ A százalékos értékek esetén nem írjuk ki, hogy „százalék”, vagyis „5,6 százalék” helyett „5,6%” szerepel, és a % tapad a számhoz.
- ✓ A számokban az ezresek elválasztása szóközzel, tizedespont helyett -vessző.
- ✓ Évszámoknál mindig kiírjuk mind a 4 számjegyet: 1980–89 helyett 1980–1989, 2000–4 helyett 2000–2004, 60-as évek helyett 1960-as évek.
- ✓ Számok, évszámok, oldalszámok stb. közé kötőjelet rakjunk (-), nem pedig elválasztójelet (-).

MEGRENDELŐLAP - DEMOGRÁFIA FOLYÓIRAT

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat (kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet 1024 Budapest, Buday László utca 1-3) jelen megrendelés leadását követően megjelenő évfolyamának (3 db magyar, 1 db angol kötet) számait példányban.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **4000 Ft**. Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével, postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.
E-mail cím: nki@demografia.hu

A megrendelő adatai:

Név:

Szállítási/levelezési cím:

Számlázási név (ha eltér):

Számlázási cím (ha eltér):

Adószám (nem magánszemély megrendelők esetén):

Telefonszám:

E-mail cím:

Egyéb megjegyzés, kérés:

A megrendelőlap alapján kiállított számlát intézetünk postai úton juttatja el a megrendelőhöz.

A megrendelés összegét a számlán feltüntetett bankszámlaszámra kérjük majd átutalni, a megjegyzés rovatban feltüntetve: „Demográfia éves előfizetés”

Dátum:.....

Aláírás:.....

(Figyelem ! A nyomtatott változat előfizetői korábbi számainkat kedvezményesen rendelhetik meg. További terjesztési ügyekkel kapcsolatos kérdéseivel, gondjaival, ötleteivel nyugodtan keresse Törő Ágnes szerkesztőségi titkárt (toro@demografia.hu).)

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 4000,- Ft

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.

